İLYA

ontolojide yeni yollar

NICOLAI HARTMANN

FELSEFE DİZİSİ

İLYA İZMİR YAYINEVİ

İLYA	**FELSEFE DİZİSİ – 08**
Adı	**"Ontolojide Yeni Yollar"**
Yazarı	**Nicolai Hartmann**
Çevirmen	Lütfi Yarbaş
Gen.Yayın Editörü	Sevim Korkmaz Dinç
Orijinal Adı	"Neue Wege der Ontologie"
Yayın No	53

© Coypright	1969 W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, S. Auflage
© Coypright	5846 Sayılı Yasaya göre tüm hakları İlya İzmir Yayınevine ait olup kısmen veya tamamen, izin alınmadan basılamaz.

ISBN	975-6249-17-X
Baskı	Birinci Baskı
	2005-İZMİR
Basıldığı Yer	İlya İzmir Yayınevi Matbaası
Adres:	İLYA İZMİR BASIM YAYIN MEDYA YAPIM DAĞ.PAZ. SAN. TİC. LTD. ŞTİ. R.Tulga Cd. No: 11 Çamdibi/İZMİR Tel-Fax: (0232) 462 75 86 - (0232) 462 32 19 ilyayayinevi@mynet.com

ONTOLOJİDE YENİ YOLLAR

Nicolai HARTMANN

Çeviren

Lütfi YARBAŞ

İLYA

İÇİNDEKİLER

I Eski Ontolojinin Sonu 7
II Varlık Kategorilerinin Kavranması 15
III Gerçeğin Yeni Kavramı 27
IV Yeni Ontoloji ve Yeni Antropoloji 37
V Dünyanın Katman Yapısı ve Aşama Sırası 47
VI Eski Yanlışlar ve Yeni Eleştiriler 59
VII Temel Kategorilerin Değişimi 67
VIII Gerçek Dünyanın Katman Kanunları 77
IX Katmanlar Dünyasında Özerklik ve Bağımlılık 87
X İtirazlar ve Görüşler 103
XI İnsan Varlığının Katmanlara Ayrılması 119
XII Gerekircilik ve Özgürlük 127
XIII Kavram Probleminin Yeni Metni 139
Açıklayıcı Bilgiler 151

I. BÖLÜM
ESKİ ONTOLOJİNİN SONU

Günümüzde ciddi düşünürlerin kanaatleri, her zamankinden daha çok, felsefenin pratik ödevleri olduğudur. Bireylerin ve toplumun yaşamları yalnız sıkıntı ve kederlerden değil, bilakis her zaman yaşamda yol gösterici olan fikirlerin gücünden de oluşmaktadır. Fikirler zihnin güçleridir, düşünceler diyarına aittir. Düşüncenin ise kendine özgü disiplini ve eleştiri tarzı vardır; *felsefe*. Bu yüzden, bugünü ve güncel olanı da kapsamak ve sorunlarla uğraşmak, felsefenin görevlerindendir.

Bunu hissedenlerin birçoğu, güncel ve acil problemlerin çözümüne mümkün olduğu kadar doğrudan ulaşabilmeyi, felsefeyle uğraşmanın bir ön koşulu yaparlar ve doğrudan ulaşım yerine, çeşitli dolambaçlı yollar gerektiğinde, vazgeçer ve felsefenin dünyaya yabancı bir düşünce oyunuyla uğraşmaktan başka bir şey yapmadığını savunurlar. Kavramanın başlangıcı olan "bilmek hırsı", problemin özüne eğilmelerini engeller. Sondan başlamak isterler. Bununla da kendilerini daha ilk adımda felsefeden soyutladıklarını bilmezler.

Şartlar ve ödevler ne kadar güncel ve acil olsalar da, geniş kapsamlı düşünmekten korkmamak, derin düşünmenin yollarını bulmak ve sabırsızlığın üstesinden gelmek, her zaman Alman düşünürlerinin gücü olmuştur. Bu Cusaner,

Leibniz, Kant ve Hegel'de de böyleydi. Bu esasında her ne kadar yüzeyselleşmenin ve tek yanlılığın bütün tehlikelerini beraberinde getiren sapmalar yaşamış da olsak, günümüzde de böyledir. Gerçek felsefe, bilhassa ödevlerin en acil olduğu durumlarda, temel ilkelerden faydalanmak zorundadır. Yeni bir dünyada yeni düşüncelere ulaşmanın başka yolu yoktur.

Felsefe, varlığı (varoluşu) bilmeden somut problemlere yaklaşamaz. Zaten problemler, gerçek ilişkilerin bütününden doğar, bunlarda insanlığın hedeflerine ayarlanacaksa, en ince noktalarına kadar incelenmiş ve anlaşılmış olmalıdırlar. Böylece, tüm teknik, doğa kanunlarının tam manasıyla bilinmesi üzerine kuruludur. Tıp biyoloji üzerine, politika tarih bilimi üzerine. Felsefede de bu değişik değildir, yalnız onun konusu, insanları ve onların dünyasını ve evreni de kapsayacak şekilde çok geniştir. Bu yüzden onda varolanın başlangıcı açıkça ve doğrudan görülemez, yine bu yüzden de varlık bilimi temeline dayanmadan kendi yoluna gidebileceği zannedilir.

Gerçekten, varlık hakkında bazı temel görüşleri olmaksızın, hiçbir felsefe ayakta duramaz. Bu, dünya görüşü, yönü ve çıkış noktasından bağımsız olarak geçerlidir. Varlığın açıklanmadan başlanması, bu meselede var olan görüşleri, olduğu gibi olmayıp, temel kabul etmenin kolaylığında yatar. Bunun, daha sonraları ne ölçüde belirleyici olacağı fark edilmez, hatta tahmin dahi edilemez. Bütün nesneleri, değişen özelliklerin ve ilişkilerin taşıyıcısı olarak anlayan, tabii dünya görüşü bile, varlıkbilimci bir ön yargıdır. Bu çok daha yüksek derecede, belli bir görüş açısından oluşmuş felsefi dünya görüşlerinde geçerlidir.

Tarihte varlık ve varoluş probleminin büyük önem taşımadığı hiçbir felsefi sistem yoktur. Felsefi sistemlerin derin

düşünceli olanları her zaman, varlık sorusunu sormuşlar ve kendi görüşlerine göre cevaplamaya çalışmışlardır. Evet, bu soru sorulmuş ve işlenmiş olmasına göre –öğretim sistemlerini görüş açıları ve öğretim meyilleri farklı yapılmaksızın– sağlam kanıtlı veya sağlam kanıtlı olmayan olarak ikiye ayrılabilir. Geniş etkilerinden kaçamak bir bakışla da anlaşılacağı üzere, bütün zamanların en önemli başarıları istisnasız sağlam kanıtlı sistemlerdir.

Bu hiçbir şekilde, onların gerçekçi veya varlık bilim üzerine kurulmuş sistemler olduğu anlamına gelmez. Bunun en iyi örnekleri Alman İdealizminin büyük okullarıdır. Eğer Fichte, önceki bilim öğretisinde, nesneleri "ben"in üretici çalışmalarına bağlıyorsa, bu, nesnelerin varolmalarının ne olduğu sorusuna bir cevaptır. Öyleyse bu tüm daha sonra geleceklerin tümü için temel oluşturacak ontolojik ve teorik bir görüştür. Öyle ki bu, bu öğretide anlatılmaya çalışılanları; hürriyet ve irade gibi insanın güncel sorularına kadar genişletmek mümkündür. Aynı şey *Mutanis Mutantis* von Schelling ve Hegel felsefesinin her safhası için de geçerlidir. Sonuncusunda, varlık temelinin bilinmeyen bir zekada, subje ve objenin ilgisizliğinde veya mutlak akılda aranmış olması önemsizdir. Evet bu aynı şekilde Kant ve hatta Berkeley için bile geçerlidir. Sonuncusunun İmmateryalizmi, deney üstü idealizmden ne kadar farklı olsa da, "Esse est Percipi" tezi de, Kant'ın "Zaman ve Mekân içindeki nesneler yalnız görüntülerdir" fikri gibi, ontolojik ve teorik bir karardır.

Belirleyici tezlerde, idealist sistemler, en az realist sistemlerdeki kadar varlık bilimsel kurulmuşlardır. Sonuncusunun büyük farkı yalnızca, Olmak kavramının kendisi tarafından türetilmiş olmasıdır. Ve böylece tabii ki eski ontoloji ge-

leneğine, feshedilemez bir şekilde karşıtlık (aykırılık) oluştururlar. Bu karşıtlık bilinçli, bilgi teorisi ve etik sebeplerden istenen bir karşıtlıktır. O, XIX. yüzyıl *Arıcıları* artık temel ilkelere boş verdikleri için, eski ontolojinin çözülmesine sebep olmuştur. Bu çözülme şimdi felsefi teoriler tarihinde belirleyici bir adım anlamına gelmektedir. O, önce idealizmde başlamaz, yeni çağda, felsefenin temelinde idrakçi-eleştirisel genel dönüşümlerle kendini hazırlar, ve XVII. yüzyılın bitiminde Leibniz ile ilk kez zirveye ulaşır. Bu, özünde tamamıyla varlık bilimsel bir düşünce ürünüdür ama, esas konuda Leibniz artık eski ontolojinin kulvarlarını terk etmiştir.

"Neydi bu eski ontoloji?" diye sorulursa; anlatılmak istenen Aristoteles'ten, skolastiğin bitimine kadar geçerli olan varlık öğretisidir. Bir sürü aykırı oyunlar doğursa da, sonunda iyileşmesi olanaksız bölünmeyle bitse de, ana hatlarıyla yine de tutarlıydı ve kendisine her yönden saldıran yeni çağ düşünürlerinin karşısında tek karşı cephe olarak duruyordu.

Eski varlık öğretisinin tezi, genel olarak, varlık maddesel şekil olarak yoğunlaşmış, düşüncede kavranabilen, nesnelerin belirleyici ve şekil verici özüdür. İçinde insanın da olduğu nesneler dünyasının yanında, zaman ve maddesi olmayan, yetkin ve yüksek varlıklardan oluşan özler dünyası ortaya çıkıyordu. Hatta bu öğretinin radikal temsilcileri bu öz varlıkları, tek ve esas gerçeklik kabul ediyordu ve bununla zaman-nesne dünyasının değerini azaltıyorlardı. Bu geneli yalnız kavram formunda tanıyan XIX. Yüzyıl nesli bu akımı "kavram gerçekliği"* diye adlandırmışlardır. Bu ifade yanıltı-

* Skolastikte en yüksek beş genel kavram.

cıdır, çünkü "universalien" açmazı vardır. Öyleyse burada da universal gerçeklikten bahsedilebilir.

Skolastik varlık bilimi bu radikal düşünceyle sınırlı kalmamıştır. Evrensel öğretiyi çeşitli aşamalar halinde göstermiştir. Özlere "nesnelerden önce" veya "üstün" demeye lüzum yoktu, onlara, Aristoteles tarzında olduğu gibi, "nesnelerin içinde olan özlü şekil" denebilirdi. Böylece ana düşünceden vazgeçmeden, dünyanın çift olma zorluğu bertaraf edilebilirdi. Orta Çağ'da tabii ki bununla sınırlı kalınamazdı, çünkü evreni "intellectus divunus" içinde düşünen ve buna zorlayan, deney üstü varlık bilimci çıkarlar vardı.

Bundan başka, bu ontolojinin esası, temel ilkelerin aşamalarında değildi. Onunla birleşen deney üstü metafizik eğilimlerde de değildi. Bu ontolojinin esas önemi; "Öz nesneleri hareket ettiren ve onlara amaca uygun olarak belirleyen şeydir" görüşündeydi. Burada, insanların yaptıklarından çıkarak zaman içinde olanları yorumlayıcı çok eski mitolojik bir motif görülmektedir. Aristoteles bu düşüncelere felsefi bir form vermiş ve onu Eidos'un öğretisiyle sıkıca bağlamıştır. Ve bunu tamamıyla organik doğadan esinlenerek yapmıştır. Buna göre ruhsal varlık şekil ve amaç olarak organizmanın oluşum ve gelişimindeki son aşamadır. Buradan çıkarak aynı yorumlama bütün dünyaya aktarılmış, cansız doğanın bütün olayları, paralel olarak canlı doğada anlaşılmıştır.

Bu şemanın, dünyanın bilmecesini şaşırtıcı bir kolaylıkla çözme özelliği vardı. Herhangi bir nesnenin maddi özü anlaşılabilirse, onun tâbi olduğu bütün değişimlerin anahtarı elde edilmiş olurdu. Maddenin özü düşüncede anlaşılabilir, bunun metodik yolu da tanımlamadır. Tanımlama da aklın

işidir. Bütün yapılacak olan, tabii oluşum süreçlerinin son aşamasından öz ruhsal parçalar kazanmak ve bunları düzgünce bir araya getirmektir.

Bu yöntemi kaba bir "görgücülük" olarak düşünmemek gerekir. Özlerin bütün çeşitlerinin en genel ortak özellikleri, nesnelerden kolaylıkla, işitilerek öğrenilemez oluşlarıdır. Aristoteles'in bilgi teorisi, burada doğru dürüst bir şeyler vermemektedir ve skolastik, çok önceden doğrudan içe bakışın (intinitio, visio) platonik düşüncelerini kabul etmiştir. İnsanlar bugün biraz daha, akla, en yüksek varlık belirleyici cisimlerle doğrudan ilişki kurabilecek daha yüksek bir anlayış aşamasını öngörmeye alıştılar.

Fakat bununla beraber eski ontoloji, ispatlayıcı bir karakter kazandı. Çünkü insan aklı bir defa en yüksek "üniversalien"lere sahip olursa, onlardan tecrübeyle edinilemeyecek bilgilere ulaşılması kolay görünüyordu. Ve böylece görgücülük biliminin ihmaline, daha sonra da, önce *geç yalıncılık* (Nominalismus) tarafından, en sonunda da doğa bilimlerinin yeni çağdaki başlangıçlarıyla yok edilen, yalnız düşüncelerden oluşan metafiziğin yükselişine gelindi.

Böyle kısa bir incelemeyle Orta Çağ metafiziğiyle baş edilemeyeceği, gayet normaldir. Burada söz konusu olan zaten Orta Çağ metafiziği değil, aksine bugünkü şeyler ve bunlar için, metafiziğin ana hatlarını oluşturduğu varlık biliminin belli konularını açıkça görebilmektir. Eski varlık bilimi görüşlerinin yanlışlarından bir şeyler öğrenmeli, buna karşılık yeni ontolojideki her deneme belirgin ve bilinçli bir şekilde yükselmelidir.

Descartes'tan Kant'a yeni çağın eleştirisel bilgi teorisi

eski ontoloji yerine bir yenisi getirememiştir. Ama onun temel şartlarını öyle geniş bir şekilde çürütmüştür ki, bu taban üzerinde metafizik artık mümkün olmamıştır. "Arı Us'un Eleştirisi" ile son bulan temizleme çalışmaları, tarihi bir sınır çizgisi oluşturmakta, bu çizgiden sonra da varlık bilimci düşünüş neredeyse yok olmaktadır. Bu oldukça çarpıcıdır, çünkü Kant'ın eleştirisi esasında eski ontolojinin esaslarına değil, onun üzerine kurulduğu deney üstü-gerçekçi metafiziğe yönelikti.

Kant'ta her şeyden önce yöntemin ispatçı şeması yoktur. Belli prensiplerden ancak düşünce yoluyla bir şeyler ispat edilebilir ama Apriorismus* tam da burada oldukça eleştiri altındadır. O iki görüş şekli ve birkaç kategoriyle sınırlıdır ve onlar da zaten yalnız görüntüler için geçerlidir (Nesnelerin kendinden varoluşu için değil). Bununla da öz, kendiliğinden yok olmakta aynı zamanda ruh öğretisi de bitmektedir. Bundan neredeyse daha da önemlisi "karar gücünün eleştirisi"nin teleolojiye** kendi bölgesinde, (organikte) saldırması ve onun yapıcı anlamını azletmesidir.

Belki de son nokta hepsinden de önemlidir. O, Aristoteles'in dümen suyunda yüzen tüm eski ontolojinin en zayıf noktasına vurmuştur. Ama o, o çağdakiler ve onlardan sonra gelenler tarafından en az anlaşılanı ve en az önemsenenidir. Schelling'ci ve Hegel'ci doğa felsefesi, teleolojik karar gücü eleştirisine boş verdi ve skolastik örneğe göre devam etti. O eleştiri, organik şartların kurgusal yani

---

* Tecrübeden bağımsız kavram (yalnız düşünce yoluyla).

** Evreni maksat ve sonuçlar arasındaki ilişkiler sistemi olarak anlayan teori.

bilim-teorici bir eleştirisiydi. Ama akılcı idealizm kendinin hâlâ genel ve çürütülemez bilgilere sahip olduğunu sanıyor ve bunların gücüyle canlı varlıkların amaca uygun donatımlarını ve hatta bütün dünyayı, tamamıyla teleolojik olarak açıklayabileceğini sanıyordu.

II. BÖLÜM
VARLIK KATEGORİLERİNİN KAVRANMASI

Şimdi bu duruma bakılırsa, yeni ontolojinin asla eskisinin yeniden canlanmışı olamayacağı açıkça anlaşılır. Yalnız, bütün yenilik arayışlarına karşın, teleolojik düşünce şeması değil, aynı şekilde eski metafiziği içeren tüm tezlerin çürütülmesi gereklidir. Bu ilk bakışta göründüğü kadar kolay değildir. Geleneksel düşünce tarzları, bugünkü düşüncede dahi kısmen aşılmış değildir ve genelde, araştırmacı, nerede onun yörüngesine çekildiğini bilememektedir. Mesela yakın geçmişte, Essentia-kuramı Fenomonolojide bir yeniden doğuş yaşamıştır. Görünüşte metafiziğe hiçbir eğilimi yoktur, gerçekte ise çok eski ve halledilmiş problemlerin yeniden ortaya çıkışıyla aynı şekilde, eski ve ayıplanmış hatalara teşvik etmektedir.

Yeni varlık öğretisini özlerin varlık bilimi olarak ele almak mümkün değildir. Özlerin öğretisinden, yalnız onunla tekrar yoğunlaşmış "öz"e yaklaşıldığından değil, aynı zamanda onda "genel"in her koşulda bağımsızlaşması ve ilkeli ve temelli bir şeye dönüştürülme eğilimi oluştuğu için, uzak durmak gerekmektedir. Böyle bir eğilimin altında genelde bilerek veya bilmeden bir kanıt isteği saklıdır. Fikir türetmek sadece genel bilgilerden mümkündür ve bu yüzden de bunlar varlık prensibinin ifadeleri olarak görünürler.

Burada bir yanlıştan daha fazlası gizlidir. Esas olan her şeyin genel olması da doğrudur belki, ama genel olan her şeyin de esas olması gerekmez. Bir de çok kenarda olan bir genel vardır –dış özelliklerde ara sıra meydana çıkan nadir durumlar– bunlar hep en önce söz konusu olurlar: Fakat nesneler ve canlılar yalnız bu genellemelere göre bölünürse, onlar varlık değerlerinden tamamıyla yanlış sınıflandırılmış olur. Varlık ilkelerinin nerede olduğuna, varlıkların dış görünüşlerinde sıradan oluşan benzerlikler karar vermez. Bunun için farklı bakış açıları kazanmak gerekmektedir. Eski ontolojinin zaaflarından biri de bu tür bakış açılarına sahip olmayışıdır.

Bunun üzerine bir ikincisi de gelir. Şayet, yalnız genel öğretilerden bazı bilgilerin türetilebilmesi, tartışmasız doğru ise, buradan, bu genel öğretilerin "varlık" konusunda da genel söylemleri olduğu çıkartılamaz. Böyle söylemleri yoksa, doğru öğreti değildirler –Kant'ın dilinde, yalnız apriori "somut geçerliliği" olmayan öğretiler–. Doğru öğretilerden olduğu gibi bu öğretilerden de fikirler türetilebilir; yalnız, sonuçlar da önertiler gibi doğru olmaz. Ama bununla da düşüncenin en küçük isteklerine bile cevap verilemez.

Arı Us'un eleştirisinin ana açıklamalarının tam da bu yanlışlığa karşı olması anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bütün bu türetmelerin karşısına –ontolojik türetme denebilir– içinde suni yargıların düşüncede doğru olduğu, somut geçerlilik prensipleriyle uğraşan bir "kuramsal türetme" çıkarır. Kant'ın bu türetmeye ne kadar önem verdiği bilinmektedir. Bu türetmenin, kategorilerin bilgiye ne kadar geri bağlantılı olduğu düşünülürse, nasıl onların somut geçerliliğini "mümkün olan tecrübe" sınırları içinde geçerli kabul ediyorsa o

zaman, nesnelerin özünün yalnız apriori biliminden vazgeçmesi anlaşılabilir. Eleştirinin bu başarısı önce olumsuzdur, ama sonuçları oldukça olumludur ve böylece de çok geniş bir alanı kapsamaktadır.

Bütün ontolojilerde temel söylemler varlıkların varoluşları üzerinedir. Bu çeşit söylemler varlıkların kategorilerinden başka bir şey değildirler; onlar Kant'a göre sınıflandırırlar. İçerik olarak bakıldığında da bunlar varlıklar üzerine temel söylemlerdir. Bunlar içinde tüm varoluş söylemlerinin bulunduğu, genel kurucu ilkeler şeklindedirler. Bu yüzden, yeni ontolojiden bu söylemlerden kuramsal türetme vermesi beklenir. Yoksa onlara "somut geçerlilik" kazandıramaz. Fakat bu, çok geniş anlamda, ona da, apriori prensipleri haklı çıkarmaktan bahsedecek, bilgi teorisel temeller gerektirirdi.

Bununla ona, eski türetim şemasına göre bir yol çizilmiş olur. Fakat burada, eski ve yeni ontolojinin yolları ayrılmaktadır. Nasıl bugün, varlık sorununda, özsel şekiller ve gerçek süreçlerde telelojik gerekçeler gerekmiyorsa, apriorik ilkelerinde tekrar haklı çıkarılma çabası söz konusu olmamaktadır. Yeni ontolojinin bahsettiği kategoriler ne "genel"in belirlenmesiyle ne de yargılardan oluşan hazır listelerden aktarılmaktadır, tam tersine adım adım gerçek ilişkilerden öğrenilmektedir. Bu şekilde bilgi edinmede veya başka bir kavram bölgesinde, doğrunun mutlak bir ölçüsü olmadığından, ilave etmemiz gerekir ki, bu yöntemde öğrenme ve kontrol etme, geniş kapsamlı ve zor olmaktadır. Ayrıca insanların kısıtlı araştırmaları da, çeşitli sapmalar gösterdiğinden ve devamlı düzeltmeler gerektirdiğinden, tüm diğer gerçek bilimsel çalışmalar gibi hiçbir zaman son bulmamaktadır.

Burada gerçekten, kelimenin tam anlamıyla ontolojinin yeni yollarından bahsedebiliriz. Bu, temelde şöyle dile getirilebilir: Varlık kategorileri apriori kavramlar değildir. Apriori ancak fikirler, kavramlar ve yargılar olabilir. Düşünceden ve duygulardan elde edilen prensiplerin tek karşıtlığı, bilim teorisi açısındandır. Ama ontolojide söz konusu olan bilmek değildir, hele karar vermek hiç değildir. Aksine söz konusu olan bilinmek istenen nesnedir (eğer bu nesne aynı zamanda bir Üstnesne ise, yani "varolan gerçekten bilmekle ne kadar nesnelleştirilebilmiş ise"). Kendiliğinden var olan nesnenin ilkeleri, hiçbir şekilde aynı zamanda bilginin ilkeleri değildir. Felsefenin kavranamayan temel problemlerinin aldığı çeşitli yaraların ispatladığı gibi, bu ilkelerde bazı durumlar da tamamıyla çok şeşitli olabilirler. Onların aklımızın apriori prensipleri olamayacağı buradan anlaşılabilir. İlkeleri oldukları varlıklar gibi onlarda kavranan ve kavranamayanların sınırına karşı kayıtsızdırlar.

İster eski ontolojiden, ister kuramsal felsefi bilgi teorisine gelinsin, burada kökten bir öğrenim değişikliği gerekir. Tabii ki varlık kategorileri bazen içerik olarak kavram kategorileriyle çakışabilir ve bu belli sınırlar içinde nesnelerin somut geçerli bilgilerine düşünceyle ulaşıldığı her yerde olabilir. Ama bunun her zaman ve sınırsız böyle olması beklenemez. Bizim bildiğimiz apriori de önemli bir şekilde sınırlıdır, çünkü bizim anlama şeklimiz varlık prensiplerinin ancak bir kısmıyla çakışır. Bu çakışma en çok, yaşam için vazgeçilmez olan, pratik ve önemli anlayışlarda, yani aklımıza en yatkın olan alanlarda olur. Ve aynı şekilde, en çok genel teorik sorularda, dünya görüşü ve felsefenin açıklanması gibi durumlarda aksar. Buradan anlaşılacağı üzere, biz anlayış

tarzımızla, gerçek dünyadan yalnız, aynı prensiplerden oluşan, "Düşünce yoluyla ulaşılan gerçekleri" kavrayabiliriz.

Evet, burada bir adım daha ileri gidilmelidir. "Varlık şekilleri apriori ilkeler değildir" söyleminin basit bir amacı vardır, varlık şekilleri doğrudan düşünce yoluyla bilinemezler. Öyleyse en azından bilinebildikleri kadar, başka yollardan anlaşılmak, kavranmak zorundadırlar. Bunun için şimdi kavram ve varlık şekillerinin ilişkisinde bir ilk adım ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki, hangi sebepten dolayı en azından kısmi bir özdeşlik olabileceğini zaten göstermişti. Öyleyse sonuca varabiliriz: Varlık şekilleri, kavram şekilleriyle aynıysa, onları sonuncunun içinden almak mümkün olmalıdır. Bu şekilde onların en azından bir bölümü apriori kavranabilirler.

Fakat bu umut da, kandırıcı olduğunu gösterdi. Birincisi elimizde, bu özdeşlik şeklinin kapsayacağı alan için bir ölçek yok. Bu özdeşlik, güncel hayatta ve tabii çevremizde, pratik dünyada, felsefe açısından değersizdir. Çünkü o felsefe problemlerine erişmez; eriştiği yerde ise, olağanüstü şüpheli olmaya başlar ve kısa bir zamanda bizi yalnız bırakır. İkincisi ise kendi kavram aygıtımızda böyle bir değerlendirmenin temel şartlarından biri eksiktir: Kendi varlık kategorimizin doğrudan bilinmesi.

Bütün bilgilerin özünde, kendine değil de onun nesnesine yöneliklik vardır. Onun faaliyetinde bildiği yalnız nesnenin hareketleridir, kendi yaptıkları değil. En az bildiği ise, yaptığının içsel nedenleridir. Bu sonuncuya kavram kategorilerini sayabiliriz. Gerçekten felsefe bazı kavram kategorilerini bu şekilde bilmeye başlayıncaya kadar uzun tarihi bir yol kat etmek zorunda kalmıştır. Bunun için tabii bilme

yönünden dönüş, aynı zamanda nesneden kendine geri dönüş gerekmiştir. Gerçekten burada kendini nesne yapan, ikinci dereceden bir bilgi ortaya çıkmıştır. Bilgi teorisinden gelen bu reflexion (yansıma) ikinci derecedendir ve tabii düşünce tarzına "karşı" mücadele etmek zorundadır. O kullanıldığı zaman ise, doğrudan akıl kategorilerine değil, özel bir metotla tabii düşünce tarzına yönelik olacaktır.

Bu, hepsi apriori kavranılmış, yalnız bütün varlık kategorilerinin değil kendi kavram kategorilerimizin de, apriori olarak tanıyamadığımızın sebebidir. Evet, ilave etmek gerekir ki, onlar nesneyi bilmede genelde fark edilmeden kalırlar. Bizim idrakımızda işlevlerini yerine getirirler ama, diğer taraftan idrakın nesnesi olmazlar. Ancak bilgi teorisinin reflexion'u kullanılırsa, bilincimizin ışığına çekilirler. Ama bu tarihsel olarak daha sonraki bir bilgi aşamasıdır. Bizim bilgimizdeki kategorilerin işlevi, bizim onları bilmemize bağlı olsaydı, bütün insancıl bilgi, en naif olanı bile, onu bilinçlendirecek felsefeyi beklerdi. Naif bilgiden daha fazlasını bekleyen felsefe hiçbir zaman bu şekilde en basit nesne bilgisine ulaşamazdı.

Gerçek olan bu durumun dersidir: Kavram kategorileri bizim bilmemizin ilk şartlarıdır ama –içindeki apriori element, naif dünya düşüncesinde hep vardır– ilk fark edilenler değildir. Onlar fark edilemez değildirler ancak dolaylı yoldan fark edilebilirler, yani hareket ve işlevleriyle bilinen nesneler aracılığıyla fark edilebilirler. O zaman şöyle diyebiliriz. Şayet fark edilirlerse, "en son" fark edilenlerdir. Ve bu sıralama tersine çevrilemez. Bu onların en zor fark edilenler olmalarıyla bağlantılıdır. Onlara ulaşmak için bilgi teorisinin çeşitli sapmaları, yanlış yollara düşmesi, bunun en açık ispatıdır.

Varlık kategorilerinin, kavram kategorileri üzerinden dolaşarak anlaşılabilmesi ihtimali burada çok düşüktür. İnsan sonunda varlık kategorileri üzerinden gidilerek kavram kategorilerinin anlaşılmasının neredeyse daha çok mümkün olduğuna inanmak istiyor. Basit nesne kavramı onlara kadar ulaşmasa da, varlık kategorileri en azından tabii bilgi yönünde bulunurlar. Nesnelerin arka planında –fakat nesne kavramı içinde ilerleme eğilimi olduğu için, ona yoğunlaşılırsa doğrudan varlık kategorilerine ulaşabilir. Henüz bilgi teorisi düşünceleri gelmeden çok önceleri var olanların ilkelerini arayan felsefenin, en eski ve basit araştırma yöntemi, bunun en azından pratikte gerçekten böyle olduğunu ispatlamaktadır. Bu yönde en iyi örnekler bir dizi büyük önsokratçılardır. Onların uğraşlarında çok sonraları ve eleştirisel olgunlaşmış araştırmalarda çok işe yarayan, şu veya bu varlık ilkesini bulmuş olduklarından kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Fakat bunun için çok gerilere uzanmaya gerek yoktur. Kant, kategorilerini nereden almıştır? Herhalde bu gaye için tamamlamak zorunda kaldığı yargıların listesinden değil! Gerçek, temel öğretinin analizinde ortaya çıkmaktadır: Onlar, bütün bilimsel alanlarda araştırılarak meydana çıkan bilginin içeriğinden alınmışlardır. Fakat bu demektir ki, nesne hakkında bilgimizden alınmaktadırlar: veya aynı şey olan; bilime mal olduğu ölçüde, nesneden alınmaktadır. Bu bariz bir şekilde "tecrübe aynılıkları"nda gün ışığına çıkar. Süreçlerin analizinden ve değişiminden öz kategorisi elde edilir. Somut, tespit edilen, sıralamanın açıklanmasıyla nedensellik ilişkisinin (kausal ilişki) varlığı göz önüne çıkarılır. Bu şekilde, doğrudan, kesinlikle yalnız nesne kategorilerine, asla "sırf düşünce ile bilinenlere" gelinemez (belirleyici yargı gücüne

de değil). Tabii ki bunu idealizmle şekillenmiş bir düşünce fark edemez. Bu bilhassa, Kant'ın vargılarını kendi düşüncesinde aynen uygulayıp incelemek için uğraşan Epigon'da oldukça kayda değer bir durumdur.

Bunun aynı şekilde, Fichte ve Schelling'in bir düşünceden çıkarak, benzer bir şekilde ve daha yoğun bir biçimde, kendi kategorilerini elde etmek için yapmış oldukları deneylerde de geçerli olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. "Ben"e, bilinçsiz zekaya ve akla mal edilmeye çalışıldığı halde gerçekten her şeyin, bilgi birikiminden alındığı, çok sık ve eleştiri olarak söylenmiştir. Bu şekilde bir itiraz biraz kabacadır. Gerçek ise, bütün bu türetmelerin ardında, her yerde işe karışan, tüm içerikleri veren, detaylı bir nesneler dünyası bilgisi yatmasıdır.

Bütün bunlardan şimdi temel bir ders çıkarılmalıdır. Eğer kategoriler hakkında bilgiye ulaştıysak bunu apriorik yoldan kazanmıyoruz, aklın ilkelerini içimizde bilince çevirerek de değil, ancak, anlayabildiğimiz kadarıyla nesnelerin analizinden kazanıyoruz. Bu yoldan ama ilk etapta kavram kategorilerini değil, yalnız varlık kategorilerini öğreniyoruz. Kavram kategorileri de varlık kategorileri öğrenildikten sonra geri gidilerek (kavram işlevine yansıtma yoluyla) öğrenilecektir.

Bu durum sonuçları bakımından çok geniş kapsamlıdır. Bundan çıkanların birincisi, bilgi teorisinin kategoriler sorununda tek başına ayakta duramadığı, daha çok bilginin nesneler bölümüne ontolojik açıdan girmek zorunda kalmasının kaçınılmaz olduğudur. Evet, bilgi teorisinin, transendental düşünce tarzının sessizce kabul ettiği gibi, tek başına temel

felsefe olamayacağı, aksine ontolojik bir ön çalışmaya ihtiyacı olduğudur. İkincisi felsefenin varlık kategorilerini anlamak için nasıl bir yol izlemesi gerekir, sorusu bu ilişkiler sebebiyle cevaplandırılabilir mi?

Eğer burada, ne sadece apriorik bir yolun, ne de "transendental reflexion"un (kavrama şartlarında) yolunun, hedefe götürmeyeceği kabul edildiyse, bu soru diğerlerinden önce acil olur. Herhalde sırf görgücü bir yolun da söz konusu olamayacağının bilindiğini kabul edebiliriz. Bütün bunlara rağmen söz konusu olan yol bir bilmece değildir, evet o geçmişte de bilinen ve varlık ilkeleri öğrenilirken her yerde kullanılan bir yoldur. O, eskiler tarafından da bilinen, yeni çağda Descartes'tan beri felsefi araştırmalarda önemli bir yöntem olmuş, analitiğin denenmiş yoludur.

Yeni ontolojinin yolu kategori analizi olarak tanınır. Ne indüksiyon ne de dedüksiyon'da çözülen, ne apriori ne de aposteriori* kavramlar tarafından reddedilen bir yöntem. O, bilginin tüm alanlarını şart koşar, hem günlük ve pratik yaşamın bilgilerini hem de bilimsel bilgileri. Evet, buna, insanlık düşünce tarihindeki deneyler, yanılmalar ve düzeltmelerle elde edilen, felsefi bilgileri de ekleyebiliriz. Bu bilgilerin toplamı eldeki verilerin çıkış alanıdır. Bunlara eleştirisel bilginin, belli bir yerde en önemlisi olan, şüphecilerini de sayabiliriz.

Bu çıkış alanı, yalnız fenomenolojinin bilmeyi denediği gibi bir naif dünya bilincinin değildir. Bu içerik olarak çok fakir bir bilinç olurdu. Bu bilincin, felsefecinin olmadığı ve

---

* Deney yoluyla.

gerekirse sorulacak kimse olmadığı için, hiçbir zaman yorumsuz kavranılamayacağı, kendini çoktan göstermiştir. Naif bilincin vargısı –çocuk bilincinin vargısı gibi– öyle çeşitli yanıltıcılıklar taşır ki, çıkış alanı olarak varılan sonuçlar çok şüphe götürür olurlar. Elde olan veriler önemlidir, elde edilmek istenenler ama henüz elde değildir.

Eldeki veriler olarak, yalnız felsefeci bilincin, analizine başladığı yerde getirmiş olduğu geçerli olmalıdır. Bilineni ve şüpheli olanı görmek felsefi düşünce işinin meselesidir. Bilimsel kazanımları dışarıda bırakmak, bir hataydı. Bilimler gerçi materyallerini yorumlarlar, ama birçok yeni konularda da gözlerimizi açarlar. Bunlar da analitiğin çıkış alanına girerler. Onlar gerçi Yeni Kantçılıkta olduğu gibi tek başlarına alınıp tek "yönelinecek alan" haline getirilmemelidirler, ama ihmal de edilmemelidirler.

Analiz içerik olarak tutarlı bir yöntemdir ve varlık ilkelerinin herhangi bir şekilde varlıkta da olması gerektiği, yani yeterli sayıda varlıklardan çıkılarak da bulunabileceği üzerine kuruludur. Varlık ilkeleri tabii ki, eldeki veride açıkça görülemez, aksine ona nüfuz ederek görünür hale getirilmelidirler. Bu şekilde bulunan şey, içerik olarak eldeki veriden daha fazladır –çünkü daha büyük bir Genel'in iddiasıyla ortaya çıkar ve bu yüzden de her zaman üzerinde biraz kurgusallık olur. Bulunulan daha sonra geniş şekilde elde bulunan verilerle doğrulanabilirse, bu kurgusallık iyice azaltılabilir. En eski düşünürlerden günümüze kadar uzanan tarihi çizgi açıkça gösterir ki, varlık kategorilerinin araştırmasında, birçok kategoriler ve kurgusal bilgiler devamlı eleştirilmiş ve akabinde daha iyileştirilmişlerdir. Daha sonraları bazı kategoriler sağlamlaştırılmış ve günümüzde çoğunun bilgisi kesinleşmiştir.

Kategorik analiz, başlangıçları çok eski olmasına rağmen ve hâlâ gelişme aşamasında olması dikkate alınmadan, bir ilim olarak kendini bu şekilde tanıtır. O, daha çok bilgi teorisi görüşlü olan son yüzyılda, çok az bir gelişme göstermiş ve bu yüzden bugün diğer bilim dallarına göre geride kalmıştır. Aradaki farkı nereye kadar kapatabileceğini gelecekte öğrenebileceğiz.

Ontolojinin bu hareket tarzıyla, eskiden evrensel realizm zamanlarında haksız yere uzaklaştığı birçok uzman bilim dalları metotlarına yaklaştığı da oldukça önemlidir. Kuramsallığa kaçan analitik yöntemi bilimsel ve eleştirisel olarak aydınlatan, pozitif ilimdir. Yalnız bunu, son temel problemlerde kullanamaz. Bu görev felsefeye düşmektedir. Bu yöntem, bu arada sağlamlığını zorlayacak şekilde bir yoğunlaşmaya maruz kalacaktır.

III. BÖLÜM
GERÇEĞİN YENİ KAVRAMI

Eski ontolojinin kurgusal-metafizik etkisi tamamen kaybolmuştur. Varolma problemi daha mütevazi ama daha kolay anlaşılır, romantizm yoksunu problemlerle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma, sadece deneylerden elde edilmiş tüm sonuçlara rağmen kendine transendental bir dünya kuran, hayali düşünce tarzını kapsar; insanların ruhsal hayatları ve soruları ayrıca insanları etkileyen anlam ve değer yargıları bu sınırlandırmanın dışında tutulur.

Eğer bu açıdan Fichte ve Hegel'in yarattığı aklın ve özgürlüğün metafiziğine bakılacak olursa, yeni ontoloji bu tezlere temelden karşı çıkmaz, sadece bir ölçüde sınırlar. Yeni ontoloji, bütün *varolanların* "ben"de (mutlak da olsa) veya akılda olduğunu ispatlayamaz. Ama aklın gerçek anlamda ortaya çıktığı durumlarda özgürlüğe ve etkinliğe sahip olduğunu –varolanı kapsayacak ve onu değiştirecek güce sahip olarak– hiçbir şekilde inkar etmez. Hatta, aklın varlığı ve etkinliğinin geri kalan dünyanın varlığıyla olan ilişkisinin, aklın gücü ve özgürlüğünün yeni tarz bir sorunu yaparak çözmeye çalışırlar.

Eski ontoloji bunu yapamazdı. Eski ontoloji kendisini genelde nesnelerin ve organizmaların varlığına göre yönlendiriyordu, ruhsal olanı organoloji ile (organ, uzuv bilimi) ola-

rak anlıyor, akıl ve bilinci ise özler dünyasından kabul ediyordu. Onu gerçek dünyaya mal edemiyorlardı. Onun "gerçekliği" nesnelerden çok farklı olmalıydı, çünkü, o zamansızdı, hiç değişime uğramıyordu ve vücutsuzdu (birey değildi). İşte burada yeni ontoloji'nin eskisiyle olan farkları ortaya çıkar. Çünkü yeni ontoloji tüm bu sınırlandırmaları ortadan kaldırır. Buna göre elde olanlar olarak kabul edilenler, ruh ve bilincin varlığını nasıl kapsıyorsa, doğanın varlığını da öyle kapsamaktadır. Akıl ve bilinç gerçek dünyanın dışında değil, tamamıyla onun içinde bulunuyor. Nesnelerin ve canlıların sahip olduğu zamanlılık, var olma ve yok olma süreçlerinin aynısına akıl da sahiptir. Kısacası akıl da aynı gerçekliğe sahiptir. Zaten sadece bu nedenden dolayı bu dünyaya etki edebiliyor, onun etkilerini kendi varlığında deneyebilir ve kendi kaderinin ve kendi hareket alanının içerdiği olayları yaşayabiliyor.

Bütün bunlara çok eski ve artık töreleşmiş bir dizi önyargı karşı çıkıyor. Maddesel nesnelerin varolma biçimiyle, düşüncelerin, edimlerin, manevi durumların ve inançların varolma biçimleri aynı olamaz. Tam da buradan dünyanın ve hatta insanların tam ortasından geçen, Descartes'ın "zweisubstanzenlehre"* ile çektiği çizgi geçiyor. Bir yanda mekânda yayılan, geniş, ölçülebilen, mekanik, diğer yanda mekânsız ve yer kaplamayan, dış dünyayla hiçbir zaman karışmayar bir iç dünya duruyor.

Bu kıyaslamada açıkça görüyor ki gerçek ve gerçek olmayan korkunç bir şekilde birbirine karışmış durumda.

---

* İkili öğreti, dualizm.

Gerçi mekân ve maddesellik, varlıklar dünyasını ikiye bölüyor, ama insanın iki heterojen (çok cinsli) özlü maddeden oluştuğu fikrinin mantıksız olduğu da açığa çıkmış durumda, insan bir bütün olarak tek bir döküm (kalıp) den oluşuyor, hareketleri, acıları hem bedensel hem ruhsal. Ayrıca esas insan yaşamı içi ve dışın bölünemez bütününden oluşuyor. Sadece kurgusal bir ölümsüzlük rüyası, özlerin bölünmesinden bir çıkar sağlayabilirdi. Esas ve gerçek yaşam bu iki dünyanın sürekli birbirine karışmasıyla açıklanmazdı.

Bu görüşteki temel hata herhalde gerçekliğin ve maddeselliğin birbirine karıştırılmasıdır. Bu yüzden onu mekânlılıkla sınırlandırmışlardır. Ama böyle olsaydı, insanların kaderleri, tarihsel olgu ve olaylar da gerçek olmazdı. Bununla da hayatta en güçlü hissedilenlerin gerçeklik ağırlığı da gerçek dışı bir durum haline gelirdi. Bu tabii ki olamaz. Bu çok kısıtlı ve açıkça yanlış kurgulanmış belli bir dünya görüşü uğruna çarpıtılmış bir gerçeklik kavramıdır. Buradaki dünya görüşü esasında materyalist bir dünya görüşü olabilir. Bu durum, özellikle ciddi bir şekilde akıl ve bilincin varlığı ve onun tarihsel olgularıyla ilgiliyse, daha iyi bir açıklama aramak için yeterli nedendir.

Gerçekliğin esas belirtileri mekân ve madde kategorileri ile değil, bilakis zaman ve cinslerin kategorilerine bağlıdır. Mekân ve zaman varlık bilimi açısından eşdeğerli kategoriler değildirler, zaman, mekândan çok daha temel belirleyicidir. Mekânsal olanlar yalnız nesneler, canlılar ve süreçlerdir. Zamanda ise bunların dışında ruh ve bilinç olayları vardır. Zamanda gerçeklerin hepsi, mekânda ise düşük yapılar –gerçek dünyanın düşük dereceli yapıları yani neredeyse yarısı– vardır.

Zamansallık* ile bireysellik bölünmez bir şekilde bağlıdır. O yalnız emsalsizlik ve "tek olmak"tan oluşur. Gerçek olan geçicidir ve hiçbir şekilde tekrarlanamaz; benzerleri oluşur ama hiçbir zaman özdeş değildirler. Bu tarihi olaylar için geçerli olduğu kadar kozmik hareketler, kişiler için olduğu kadar nesneler için de geçerlidir. Sadece genel olan tekrar gelir, o kendisi için zamansızdır, her zaman vardır "sonsuz" dur. Bu zamansızlık, eski ontolojide, yüksek derecede varlık ve tek gerçeklik olarak anlaşılmıştır. Ama gerçekte bu tamamıyla bağımlı, sadece "ideal" bir varlıktır. Genel olanın gerçekliği yalnız zamansal ve bireysel somut olaydadır. Bir zamanlar mükemmellikler dünyası kabul edilen, ve zayıf gölgelerinin nesneler olduğu, özler (ruhlar) dünyasının, tamda yalnız soyutlukla bağımsızlaştırılan, yetersiz varlıklar dünyası olduğu meydana çıkmıştır. Bu anlayışta belki de yeni ontolojinin, eski ontolojiye karşı en tutarlı karşı görüşü yatmaktadır.

Yeni ontolojinin neden Alman idealizminin derin problemleriyle başa çıkabilecek olmasının, neden akıl ve özgürlükten, toplumsal yaşam ve tarihten en az uzay ve organizmadan bahsedebilmesinin sebebi budur. Bu yüzden de ondan bilinçsiz ve kanunlar tarafından belirlenen bir dünyada, bilinçli insanın ve faaliyetlerinin yerinin ne olduğuna yeni bir açıklama getirmesi beklenebilir.

Bu düşünceler şimdiden kategori analizleri bölümünden küçük bir parçadırlar. Onlara burada kısaca değinilmiştir. Onlara haklılık açısından çok daha belirgin açıklamalar gerekmektedir. Mekân, zaman, süreç, ruhsal edim, gerçeklik gibi. Daha ziyade sonuncular, yapıların ve dünyayı oluşturan

* Fanilik, zamanda sınırlılık.

olayların salt varlık şekilleri, analizin en zor konularındandır; "gerçeklik"i anlamak için, eskiden beri ontolojinin temel problemini oluşturan Olasılık ve Gerçeklik ilişkilerine kadar uzanmak gerekir. Varlık probleminin değişkenleri bu temellere kadar uzanır. Çünkü eski ontolojinin iktidar ve edim söylemi –bütün gerçekler varolan yapının gerçekleştirilmesidir ve bütün varolanlar bu yapıya göre ne iseler o olmak zorundadırlar– genişleyen gerçeklik problemlerine asla yeterli gelmemektedir. Yalnız öz varlıkların olasılığında geçerli olmayan, aksine mutlak şartlarda bile söz konusu gerçek bağlantıları ifade edebilen, yeni bir asıl olasılık kavramı bulmak gerekir. Ona göre de yeni bir asıl gerçeklik kavramı bulmak gerekir ki, bu kavram artık anthropomorph* düşünülen bir uzlaşma çabasının hedef noktası olmasın. Sanki kâinattaki süreçleri bir zekânın çalışmasına bağlıymış gibi –bilakis, her durumda determinasyon bağlantılarının bütün sonucunu oluştursun. "Gerçek"in varlığıyla ve onun iç bağlantılarıyla uğraşmak başlı başına bir bilim dalıdır. O yeni ontolojinin çekirdeğini meydana getirir ve içsel yapısı olan kategori analizinin tersine *modalanalizi* diye adlandırılır.

Bu yüzden herhalde çok daha gerilere uzanmak zorunda kalacağız, çünkü varlık probleminin karşısındaki geleneksel önyargılar daha da ileri gider. Günümüzde birçok felsefi bilinç sahibi araştırmacılar vardır ki, konusu varlık problemi olan her türlü araştırmaya karşı kökleşmiş bir antipati duyarlar. Olmak deyince onlar, donuk, hareketsiz, neredeyse yaşam düşmanı, insanların hareketlerini kısıtlayan, ondan kişiliğini ve özgürlüğünü çalan bir şeyler anlarlar. Onların ideal

* İnsan biçimci.

olduğunu zannettikleri, dünyayı insanlara bağımlı kılan hareketin durağanlıktan önce geldiği Fichte'nin tarzında bir aktivizmdir. Burada insan varlığıyla yalnız bu şekilde başa çıkılabilir düşüncesi vardır. İnsan her ne kadar bunun özünde yatan pratik düşünceyi onaylamak istese de, hedefe ulaşmayı ümit ettikleri tarz kökten yanlıştır. Bu yüzdende eğilimindeki haklılığı da sürdüremez. Çünkü çıkış koşulları doğru değildir. Gerçek dünyada donmuş bir sistem yoktur, hatta olduğu gibi kabul edebileceğimiz, bizim yapabileceğimiz hiçbir şeyin olmadığı "tamamlanmış"* bir dünya bile yoktur. Olmak'ın, hareketliliğin veya olacak'ın karşıtı anlamına geldiği, eski bir yanılgıdır. Bu karşıtlık, felsefenin başlangıcında *elealılar* tarafından savunulmuş, sonra saldırılara uğramıştır. Fakat yine de 19. yy. bazı gerici görüşlerinde ondan bir şeyler kalmıştır. Bugün bile felsefenin tarihinden hiçbir şey öğrenememiş düşünürlerle, yeraltında (gizli) bir yaşam sürdürmektedir.

"Olacak",** "Olmak"ın karşıtı değildir, aksine kendisi olmanın bir çeşididir. Bütün gerçek olanlar sürekli meydana gelmek ve yok olmak içindedirler. Hareketlilik ve "Olacak" gerçeğin genel varlık şeklini oluştururlar, burada önemsiz olan, nesnelerin, canlıların veya insanların, söz konusu olmalarıdır. Durgunluk ve donukluk ancak eski ontolojinin ideal öz varlıklarındadır. Ve eğer, yeni varlık öğretisinin ilk belirleyeceği gerçeklerin oluş şekliyse, bu, olacakların oluş şeklinin belirlenmesi demektir. Bu görevde özünde çok karmaşıktır. Çünkü basamak ve katmana göre "olacak"ta değişik şekil alır. Bu şekilde canlılık –tüm organik varlıkların bütün yaşam

---

* Orijinalinde: "fertigen"

** Orijinalinde: "werden"

süreçleri olarak anlaşılmalıdır– mekânsal fiziksel hareketten farklıdır, aynı şekilde ruhsal olaylar organik olaylardan, bilinç-tarihsel olaylar ruhsal olaylardan. Ama hepsi gerçekliğin oluş şekilleridir. Gerçek olaylardır, gerçek yaşamlardır v.b. varlık probleminin düşünülmüş bir durağanlık dünyasıyla işi yoktur, aksine tam da "olacak"ın olmasıyla işi vardır.

Bu basit bir örnektir ve çok söz gerektirmez. Var olmayan bir hareket, gerçek bir hareket olamaz, ondan bahsetmek boşuna olur. Aynı şey gerçek yaşam için, gerçek istem için, gerçek davranışlar için, gerçek kararlar için ve gerçek inisiyatif için de geçerlidir. Gerçek oluşun bu faktörünün her yerde, insan yaşamında, doğanın enerji değişiminde, onsuz dünyanın fenomenlerinin ağırlığının ve anlamının olamayacağı bir varlık modeli olduğunu saklamaya çalışmayalım. Ontolojinin tam da bu faktörle uğraşması gerekmektedir. O bize hayatımızda çok normal görünebilir; felsefe ise, tabii olanın normal olanın içindeki anlaşılmayanı ve gizemli olanı keşfetmeyle başlar.

Bütün bunları bir yana bıraksak da, yine de insanların ve etkinliklerinin yüzünden geri kalan dünyayı ihmal edemeyiz. İnsan onun (dünyanın) tam ortasına koyulmuştur ve ona sayılamayacak kadar çok çeşitli şekilde bağımlıdır. Aşırı aktiflik böyle bir bağımlılığı duymak bile istemez, çünkü onun arkasında hemen insanın kişiliğine ve özgürlüğüne tecavüz eden genel bir determinizm kokusu alır. Buna itiraz etmek onun normal hakkıdır. Bağımlılığın ama belli bir yerde insanın özgürlüğünü tehdit ettiğini kabul etmesi, bir önyargıdır. Bağımsız bir özgürlük sınırsız bir uydurmacılıktır. Bağımsız ve dirençsiz bir etkinlik, ciddi bir uğraş gerektirmeyen savaşsız, kolay bir oyun olurdu.

Fichte bunu gayet iyi görmüş ve söylemiştir: önceden varolanın direnciyle –hakkında düşündüğüm dünya "ben"in esas hareketi başlar. Bütün hareketler amaçlarına ulaşmak için gerekli araçları aramak zorundadır diye ilave edebiliriz. Araçları ise kendisi meydana çıkaramaz aksine onları seçer. Seçim ise ancak çeşitlilik arz eden ve varolan bir dünyada mümkündür.

Sonuç olarak, hayattaki her şeyin yalnız insanlara bağlı olduğuna kimse inanamaz. Yoksa onun, kendi istediği gibi bir dünya yaratmak için sihirli değneğini kaldırmasının yalnız kendi elinde olduğunu savunan sihirbaz idealist Novalis gibi düşünmesi gerekirdi. Bu şairane bir rüyadır. İnsanların gücü o kadar ileri gitmez ve kim bunu insanların metafiziğine göre anlatmak isterse, bu insanların gerçek varlığını ıskalayan bir felsefe olurdu. Fichte'de buna çok uzaktı. Her şeyin değil ama bazı şeylerin isteğine bağlı olduğu düşüncesi tam da gerçek dünyadaki insanlara özgü bir durumdur. O, kendi isteklerini yapabilmek için, bu dünyayı tanımak ve anlamak zorundadır. Dünyaya ancak, onun kanunlarına riayet ettiği sürece, yalnız kendi amaçları alanında hakim olabilecektir.

Tüm teknik ilerlemenin, tüm doğaya hakim olmanın, ama aynı zamanda kendi insan varlığına hakim olmanın ve yönetmenin sırrı buradadır. Çünkü bu da kendi kanunlarını getirir ve ancak onların olanak verdiği kadar değiştirilebilir. Aynı şey insanların en geniş olarak bulundukları, topluluk yaşamında da geçerlidir. Burada aktif düzenlemede zorluklar ve ihtiyaçlar doğar, bunlar onun istemediği veya önceden göremediği zorluklarda olsa, onlarla başa çıkmak zorundadır. Ve tam da bu "mecbur olma" onun yeteneklerinin kullanılmasını sağlar. Yaratıcı bir arayış, çözüm bulma ve göze almanın

gücü gibi.

Özgürlük de ancak, determinasyonuna karşı iyice meydana çıkıp kendisinin ağırlığını koyduğu bir dünyada mümkündür. Dünyanın nasıl olduğuna gözlerini kapayan kimse, kendi hareketlerinin ve yapabileceklerinin karşısında da gözlerini kapatmış demektir. Çünkü akıl ve bilincin gücü sonsuz değil sınırlıdır. Böylece özgürlüğü de sınırlıdır. Her yerde, kendi yaratmadığı, ama ona kendi inisiyatifi için hareket alanı bırakan gerçekleştirme koşullarına bağlıdır. Bu hareket alanını, varolanların kanunlarının sınırlandırmaları içinden bulup çıkarmak, bağımsız çalışacak aklın işidir. Ve bu, hem yaşamda tek tek öğrenilirken, hem de tarih olaylarında kavramlar, keşifler ve icatlarda, zekânın güçlerinin devamlı çalışmasını gerektirir.

Özgürlük konusunda, özgürlüğün sınırlarını doğru olarak saptamak felsefenin en önemli görevidir. Burada felsefe, çeşitli bağımlılıkları olan ve bunları aşan olarak anlaşılmalıdır. Bütün diğer durumlarda, hayal edilen ama gerçek olmayan bir özgürlük söz konusu olur. O zaman da özgürlüğün konusu gerçek akıl ve gerçek insanlar olamazlar.

IV. BÖLÜM
YENİ ONTOLOJİ ve YENİ ANTROPOLOJİ

Biraz önce itiraz edilen bir önyargıyla, Yeni Kantçılık ve yaşam felsefesinde hakim olan bir öğreti, yakından ilişkilidir. O, organik yaşam ile ruhsal yaşam ilişkisini söz konusu eder. Ruhsal yaşamın kendi kanunluluğu kavranılmış ve belli ana hatlarıyla belirlilik kazanmıştı ve şimdi de aklın tüm sınırlandırmalarına bedensel yaşam süreçleri aracılığıyla itiraz etmek zorunda olduklarına inanıyorlardı. Bu önce tıpta bilinen bir yığın gerçeğe uymuyordu, fizyoloji ve o zaman daha çok doğa bilimleriyle uğraşan psikoloji buna şiddetle karşı çıktılar. Buna rağmen tezlerini savundular çünkü çeşitli mücadeleler sonucu meydana çıkardıkları aklın kendi kanunluluğunu böyle bir bağımlılıkla nasıl bir araya getirebileceklerini bilmiyorlardı.

Bu düşünce doğrultusunda, bütün tanınan kavramanın üstünde gibi görünen yeni bir "anlamak" deyimi ortaya çıktı. "Anlamak" düşünce bilimlerinin çalışma tarzıyla en önce de tarih bilimiyle bağlantılıydı. Tarihi icatlar ve olaylar içten gelen anlamlarıyla, "mana"larıyla anlaşılmalıydılar. Bu "mana"nın kavramını "İç"ten gelen bir şekilde açıklanması gereken her şeyi kapsayacak şekilde yaydılar. "Kavramak" dışa yönelir, yalnız "anlamak" manaya, ruha yönelir fikrindeydiler. Bu yüzden maddesel doğa kavranır, onun "iç"i yoktur.

Bu mana-kavramı içinde açık bir şekilde eski amaç düşüncesi gizlidir. Bu insan faaliyetlerinin açıklanmasında tamamıyla yerindedir. Çünkü faaliyetler amaç dolu etkinliklerdir. Ama dünyanın bütünündeki olaylar aynı şekilde midirler? Onlara manasını anlamak koşuluyla yaklaşılabilir mi? Yalnız tarihsel olaylar mı anlamlıdır, tarihte anlamsız olaylar da yok mudur? Ve insanların tarihte yaptıkları da anlamsızlıklarla yapılan sonsuz bir savaş değil midir?

Bu öğretide mana ve mana anlamından etkilenen belli ki metafizik bir önyargıdır. Gerçek dünyada her şeyin değil, belki de çok az şeyin bir anlamı vardır. Ve nesnelerin her çeşidinde de anlamak uygun bir şekilde kavramak değildir. Ama içsellikte bu yüzden ve tabii olarak, uzayda kütlelerin hareketinde olduğu gibi, amaca yönelik olmayan bir şeylere sahip olabilir. O, mesela kanunlulukta olabilir ve onun determinasyon şeklinde, çeşitliliğe bağlı birliğinde veya uyum ve uyuşmazlığın karşıtlığında. Tabii yapının iç şeklini açıklamaya kalkınca, göze çarpan bir yığın ontolojik temel kategorinin olması bir tesadüf değildir. Gerçekten varlık kategorileri kesin ve savunulabilir anlamda bir "şeylerin iç yapısını" oluştururlar. Ve bu "iç"e ulaştıran metot, hâlâ Kant'ın "gözlem ve öğelerine ayırma" metodudur. Bu metot, en geniş ilke problemleri konusunda da kategori analizidir.

Bu düşünceden çok daha önemlisi ise, insanların yaptıklarının, ruhsal yaşamlarının ve tarihi gerçeklerin, anlamını "anlamak" açısından yeterli kavranılamadıkları gerçeğidir. Bununla anında havada asılı kalınır, sağlam basılabilecek bir zemin yoktur. Sonunda yine kanunluluk sebebiyle kavramaya dönülmesi gerekir. Aklın üzerinde olduğu sağlam zemin, aklın kendisi değildir, kendisine benzer bir şey de değil-

dir aksine tam da onun karşısında olan doğanın büyük zenginliğidir ve ilk önce organik doğa, dolaylı olarak da inorganik doğadır.

Bu noktada idealizmde, gökleri fetheden akılcı metafizikten arındırılmış ve çok mütevazi olmuş yaşam felsefesi de işe yaramamıştır. O da eski görüş, kendi başına var olan bilinç dünyasını paylaşır, sanki dünyanın herhangi bir yerinde, dünyanın genel yapısına uymuş bedensel bir yaşam temeli olmayan, havada asılı bir akıl varmış gibi! Pratik yaşam burada çok başka bir şey öğretir pozitif bilimlerin insanlardan bahsederken öğrettiğinin aynısı; havada asılı duran akıl yoktur, gerçek akıl, dünyanın maddeye kadar olan bütün basamakları tarafından taşınır.

Şüphesiz, insan akıllı bir varlıktır. Bu onun diğer yaşamlardan önceliğidir. Fakat o yalnız akıllı bir varlık değildir, o aynı zamanda yaşadığı dünyanın mekân ilişkilerini de aşabilir. O bunu düşüncelerinde yapabilir ama, gerçekten –yani yaşayarak ve hareket ederek– bulunduğu yerden başka bir yerde olamaz. Oraya gidebilir tabii ama ancak bedenen. Akıl bedene bağlıdır ve bağlı kalır, o yalnız organik varlıklarda bulunur, onların yaşamlarındadır, onun kuvvetleriyle yaşar, ve organik yaşam maddesel dünyaya ve onun enerji alış verişine ait olduğu için de, dolaylı olarak onun tarafından taşınır.

Bu noktada yeni ontolojiye çok ciddi bir görev düşmektedir. İnsan –akıllı bir varlık olarak da–, içinde bulunduğu dünyayı anlamayan bir insan, onu bu bağlamda dünyanın tüm yapısıyla birlikte anlamak, onun varlığını bu açıdan yeniden belirlemek gerekmektedir. Eski ontolojide tam tersi bir

eğilim vardır. Dünyayı insanlar üzerine kurulmuş, bütün basamaklarındaki nesneleri ve bağlantıların insanlar için yapıldığı, sanki dünyanın son amacının insan olduğu şekilde bir dünya düzeni. Şayet organik dünyanın gerçek mucizelerinden, mesela şekilde benzeyenlerin genetik bağlantılarından veya organik işlevlerin dünyadaki yaşam şartlarına kesintisiz uyumlarından yola çıkılırsa, her şey çok değişik görülür. Orası tam tersini gösterir: Dünya insanlar üzerine düzenlenmemiştir, bilakis insan dünya üzerine yaratılmıştır. Ondaki (insandaki) her şeyi dünya üzerinedir ve mücadele vereceği ortama, yani genel bütünsel yapıya uyumu olarak anlaşılmalıdır.

Evet, buraya kadar gelindiyse, zorunlu olarak bu düşünceyle daha da ileri gitmek gerekir. Bütün uyumluluğunu saymazsak, insan geniş anlamda gerçek yapının basamaklar zincirine bağımlıdır. Onun dünyadaki varlığı onların varolmasını şart koşar. Onlar olmadan yaşayamaz. Onlar bunun aksine insan olmadan da varolabilirler. Organik dünya –tek tek değil de tamamı– insanın varolmasının şartıdır; organik dünyada aynı şekilde inorganik dünyanın varolması şartını gerektiriyorsa, denilebilir ki: Doğanın tamamı, en aşağıdan daha yukarıya ona akraba olan canlı varlıklara kadar insanın varolmasının gerekli şartıdır.

Bu ilişki belli ki tersine çevrilemez. Bu da demektir ki; insan dünyayı meydana getiren yapıların genetik sıralamasında oldukça geç meydana çıkan bir görüntüdür. Bununla onun ilk oluşumu hakkında hiçbir şey söylenmiyor, ilk oluşum bazı açılardan problemlidir, ve ontolojinin bu problemle uğraşmasına gerek yoktur. Onda temel olan, ontoloji için önemlidir. Burada tersinmez bir koşullar ilişkisi ortaya çıkar. Aşağı varlık katmanları yukarıdakilerden bağımsızdır, onlara

ihtiyaçları yoktur, yüksek varlık katmanları ise aşağı varlık katmanlarına bağımlıdırlar. Buradan aceleci sonuçlar çıkarılmamalıdır. Bunun materyalizmle ilgisi yoktur. Bu bağımlılıkta, tüm organiklerin fiziki-maddesel ilişkilerle, tüm duygusal ve ruhsalları ise organik ilişkilerle açıklanabilir olması gerektiğinden, bahsedilmez. Bu bağımlılık "aşağıdan doğru" nereye kadar ulaşır, yukarıda nereye kadar uzanır, ne kadar ve ne onunla açıklanabilir, bu çok daha başka bir sorudur. Böyle bir şartlılık hiçbir şekilde "benlik"i dışlamaz. Yalnız "condicio sine qua non" (gerekli ve yeterli şart) yüksek varlık şekli için hep bir aşağıda, sonuçta da bir aşağıdakilerin sıralarında verilmiş olarak kabul edilmelidir.

Eğer, halkların kalıtım biyolojisi faktörlerine bağlı olarak, ruhsal yaşamları belirlenmiştir diyebilseydi, günümüzün insan bilimi çığır açan bir bilim olabilirdi. Irkların çeşitliliğinin görüntüleri şöyle böyle belli etse de, bazı tek taraflı biyologlar da ümit etse de, bu malzemeyle kültürel problemleri çözmek biraz abartılı olurdu. Ama insan soyunun ırklara bölünmesinde, çok belirleyici kalıtımsal, belirleyici özellikler ve belirleyici eğilimler gösteren tipik yapıtaşlarının rol oynadığı da şüphe götürmez bir olgudur. Burada esas önemli olan insan beden-ruh birliğidir. Çünkü burada iki ayrı kalıtım malzemesi yoktur, aksine bazen çeşitlilik ve görünüşte bedensel ve ruhsal çeşitlilikle varmış gibi görünse de, yine de açık seçik kapalı bir cinsin bütünlüğünü gösteren bir tek kalıtım malzemesi vardır.

Bununla biyolojiye şu anda çözebilme durumunda olmadığı, görevler verilmiştir. Burada meydana çıkarılması gereken yalnız kalıtım yapılarının olguları değil, bilakis onların içsel düzeni, sağlamlığının sebep ve sınırları, değişimi

yönlendirme alanı, yapılandırılabilir mi, yapısı değiştirilebilir mi? Onun dış dünyadan gelen etkenlerle ilişkisinin meydana çıkarılması gerekir. Sonuçların ruhsal alanda çok büyük rol oynadıkları, kimsenin gözünden kaçmayacaktır. Önemli olan ama burada onun ruhsal yaşamda nereye kadar gittiği ve içindeki biyolojik tabii kalıtım-bileşenlerinin hangi öğelere kadar ulaştığını belirlemek için bir taban oluşturmaktır.

Bu görevleri ele alabilmesi için biyolojinin önce salt organik kalıtım sürecini yeterli derecede araştırması gerekecektir. Fakat orada da birçok eksik vardır. Üreme hücresi içindeki görülebilir kalıtım taşıyıcıları tanınmaktadır ama bütün olarak içsel yapıları bilinmemektedir. Bunlar mikroskopla tespit edilebilseydi bile, hiçbir şekilde şekil belirleyici işleve ne gibi bir etkisi olduğu bilinemezdi. Çünkü bu belirleyici işlev, anlaşılamaz bir şekilde pek çok başka işlevlerle etkileşim içindedir. Bu etkileşimde konum olarak en önemlisidir belki, ama gelişimin çeşitli etaplarında başka başkadır.

Burada zorluk, yapının çok küçük olmasında ve içindeki süreç bölümlerine ulaşılamamasında değildir. Bu zorluk daha önemli bir yerdedir de: Çeşitli determinasyon şekillerinin karşılıklı iç içe geçmesindedir. Organik oluşum sürecinin tamamı, yapı sisteminin elementleri tarafından belirlendiği sürece, onun determinasyonu ileriye dönük ve kendinden yönlendiricidir ama "bütün"deki, bir konumun o anki işlevine bağlıysa nedenseldir. Bu iki determinasyon şeklinden yalnız sonuncusunu tamamıyla tanıyoruz. Çünkü o reel süreçlerde ortak ve cansız doğa da tek başına hakimdir. Diğeriyse ancak, organizmanın oluşumunda, özel organsal karakteri yani şeklin aynısını tekrar oluşturan, bize, ancak neticesi itibarıyla bilinendir. Onun içsel işlevleri, determinasyonun kategorisel

kendi yapısı, kesinlikle tanınmamaktadır ve bugünkü araştırma gereçleriyle de ulaşılması zor olmalıdır.

Organik hayatın süreçlerinde böyle belirlemeyen birçok faktör vardır. Mesela solunumun dengeleyici ve yapıcı işleri, veya alınan maddelerin özümsenmesi aynı şekilde gizemlidir. Burada da bu akıl dışılık sürecin bütününde tam da bu seçkin şekillendirici faktördedir. Bu canlıların ayarlama ve geri gelişimlerin görüntülerinde, herkesin görebildiği uyumlar ve amaca uygunluk görüntülerinde de daha başka türlü değildir.

Bu meselelerin derinliğine ne kadar inilirse, bilmecelerde o kadar sıklaşır. Bunun nereden kaynaklandığı sorulabilir tabii ki. Organik dünyayı hem dışlarında hem içlerinde taşıyan insanların özel durumu ele alınırsa, bu soruya cevap verilebilir. O insan canlıdır, ama içinde bulunduğu dünyada, organizma da onun nesnesidir. Kendi bedeni bile ona çelişkili bir şekilde "verilmiş"tir. Kendisi olarak kendini doğrudan soyut olarak hissedebilir, aynı anda da somut olarak, diğer hacimli maddesel nesneler gibi, görebilir ve dokunabilir.

Varoluşun bu iki şekline daha yakından bakacak olursak ikisinin de esas organik yaşamın kendisinden bahsetmediğini anlarız. Dış varlık nesne olarak şekillenmiştir ama, yalnız dış görünüşü verir. İç varlık ise soyuttur, belirlenmemiştir ve bulanıktır. İkisi de organik işlevlere giriş oluşturmazlar. Bilim daha çok somut yönünü ele alarak yavaş yavaş, küçük adımlarla ilerlemekte ve temel sorunlarda bazı kuramsallıkları geçerli saymaktadır.

Bizim kavram aygıtımızın maalesef yaşamı yaşam olarak kavrayabilecek bir organı yoktur. Onun nesneleri tanımak için mükemmel bir organı vardır, bu yüzden burada tam bir

bilimsel kavrama vardır. Ve o belli sınırlar içerisinde kendi ruhsal içselliğin içinde vardır. Bu yüzden de içinde olup bitenlerin en azından doğrudan bilinmesi vardır. Ve psikoloji bundan faydalanır. Organik yaşam için böyle bir şey yoktur. Burada yalnız komşu varlık katmanlarından hem daha alçak hem daha yüksek hem inorganik hem de ruhsal katmanlardan sızmalar vardır.

İncelenen varlık katmanlarının durumu bu iki dolaylı yolu gerektirir. Ve organik olanı, onların kategorileriyle anlamaya çalışır. Somut görüş burada her şeyi pozitif bilimler tarzında, soyut görüşse ruhsal yaşam tarzında açıklamak ister. Biri nedensellik bağlantısının determinasyon şemasıyla biri de ereksellik bağlantısıyla açıklar. Bu yüzden günümüzde organik işlevlerin mekanik ve erek bilimci (teleolojik) anlayışları vardır, bunun sonucu olarak da canlıların iki cepheye bölünmüş felsefe teorileri vardır. Ama iki tarafta, organizmada daha çok, bir özel determinasyon şeklinin bulunduğunu idrak edemezler. İşte bu şekillendirme sürecinin kurulu bir yapı tarafından belirlenmesidir. Onda kendine has bir durum geçerlidir. Yalnız kuramsal olarak kabul etmemiz gerekmeyen, aksine daha çok canlılar dünyasının bütün problemli bölgelerinde açık ve ısrarlı bir şekilde rastlayacağımız ama kategorik yapısının nasıl olduğunu tanıyamayacağımız, kendine has bir durum geçerlidir.

Bu durumu, ruhsal varlıkların kalıtımsallıkları sorusunun durumunun ispatlarken, göz önünde bulundurmak gerekir. Bilim bu kalıtımsallık gerçeğini şimdilik ancak görgül olarak kabul etmek zorundadır, onu doğru yöntemlerle aydınlatamamaktadır. Ontolojide ama önemli olan, bilimin o anda ne kadar açıklayabildiği değil, aksine yalnızca, bu görüntüler

sebebiyle nelerin kabul edilip, nelere dikkat edilmesi gerektiğidir. Kavramanın sınırları varlıkların sınırları değildir.

Bu görüş noktası kategori analizinde ağır basan bir noktadır. O görgücül ortamda, bilimin boşluklarında kendi kategorilerini aramalıdır. O boşluğu, cüretkar varsayımlarla elde edeceği tanımlarla doldurmak hevesiyle değil, tersine bir eğilimle onun akıl dışılığını kabul edip bilinçli bir şekilde bütüne ilave etmelidir. Biraz akıl dışılık olmadan belki de hiçbir varlık kategorisi olmazdı. Tözcülüğün ve nedenselliğin bilinen ilkeleri de kendi iç yapıları içinde tamamıyla bilinemez. Tözün aslında ne olduğu, köklü değişimlerde nasıl kaldığı, sebebin nasıl olup da sonuç meydana getirdiği, bunlar hep daha fazla açıklanamayan şeylerdir. Bunun böyle olması, bu kategoriler sayesinde birçok olayların açıklanabilmesini engellemez. Bu kurulu yapıdan kaynaklanan özel organik determinasyonda da böyledir. Ondaki her şey de kavranabilecek duruma getirilemez. Ama bu da ona dayanarak belli temel görüntülerin belirlenmesine engel teşkil etmez. Nesillerin değişimlerindeki organik özelliklerin kalıtımsal devamlılığı ve bununla aynı anda ruhsal ve akıl yapıları bu görüntülerdendir.

Eski ruh teorilerinin hepsi, ruhsal dünyanın binasına ruh dışı faktörleri dahil etmekten çekinmişlerdir. Bununla materyalizme kapılacaklarından korkmuşlardır. Burada, kökten bir "ya/ya da" kurmadıktan sonra, sanki bazı belli organik bileşenlerle, ruh dünyasını hemen organizmaya bağımlı olacakmış gibi, çekinmek için hiçbir sebep yoktur. Tabii ki, ruh dünyasının özel şekli ve özel bağımsızlığı kaybolmadan, çok çeşitli şekillerde ruh dışı durumlar olabilir. Çünkü bütün ruh (akıl, bilinç, idrak) yalnız geniş dünya ilişkileri içindedir bir

kere ve onun üzerine basmaktadır. Öyleyse o da, kendi tarafından yaratılmamış, dünyanın yapısını oluşturan determinasyon bağlantılarını taşıyacak ve onlara uyacaktır. Bu onun, her şeyden öte kendine öz determinasyonuna sahip olmasını, ve aşağı derecedeki doğanın güçlerine karşı belirli bir bağımsızlıkla karşı durmasını, engellemez.

Yeni antropoloji tekrar bu bağlantıları görüyor. Onda ruhsal yaşamın bağımsızlığı için yer vardır ama ruhsal yaşamla, insan türünün organik varlık katmanını birleştirmeyi de bilir. Bu ancak, belli ontolojik görüşler temel alınırsa, mümkündür. Ruhun mutlak olarak "kendisi için varolması", idealist teorilerinin savunduğu gibi, burada geçerli olmamaktadır. Ruhun bağımsızlığı böyle tezlere bağlı değildir; onlar daha çok görüntülerin çatışmalarıdır. Ruhta tanıdığımız bütün "selbständigkeit" (bağımsızlık), çok yönlü ve cd. Önemli bir bağımlılıktaki bir bağımsızlıktır. Bağımlılığı kabul etmemekse gerçekler karşısında gözlerini kapatmak demektir. Onu bağımsızlıkla bir araya getirmek ise gerçek dünyanın çok cinsli katmanları arasındaki temel ilişkileri ontolojik olarak açıklamaktır.

V. BÖLÜM
DÜNYANIN KATMAN YAPISI ve AŞAMA SIRASI

Bu yüzden antropolojinin amaçları için yeni bir ontoloji gerekmektedir. Çünkü o halen organik yaşamın bir felsefesinin varsayımlarına dayanmaktadır. Ama bu genel varlık öğretisi olmadan başarılamaz. Yani organizma nasıl dünya yapısının bir parçasıysa, o da bilim dalları sisteminin bir parçasıdır.

Buradan geçmek için öyleyse dtünya yapısının bütününü kapsayan bir görüş gerekmektedir. Gerçeğin varlık şeklinin, aynı şekilde yukarıda ruha kadar bütün maddeleri kapsadığı görüldükten sonra, bu görüşün temeli de hazırdır. Yapılması gereken, varlıkların çeşitliliğini ve bağımsızlığın kategorik analizdeki iç içe girişimini irdelemektir.

Şimdi şekillerin çeşitliliği, belli ki, aşama sırası kabaca bilinen bir basamaktır. Cansız varlık, bitki, hayvan, insan, topluluk ve belki birçokları daha. Buraya, bir arada varolan ve birbirini yok eden insan toplulukları tarihi de ilave edilebilir. Yakından bakılırsa, bu varlık basamaklarının kendilerinin de tekrar bir basamaklar merdiveninin tamamını kapsadıkları görülür. En tanınmışı bitkiler ve hayvanlar dünyasıdır. Ama, atomdan, kozmik sistemlere kadar uzanan dinamik yapı incelendiğinde, bunun inorganik doğada da olduğu görülür. Toplum şekillerinde ve insandaki yükseklik farkları üstü örtülü

ve aynı zamanda kuralsızdır ama burada da o (basamaklar merdiveni/aşama sırası) eksik değildir.

Ama bu aşamalar sırası aynen yapılara uygulanmak ve yalnız onların kategorik farklılıkları aranmak istenirse, burada temelin yetersiz olduğu meydana çıkacaktır. Evet, bu aşamalar sırasının homojen olmadığı meydana çıkar. İnsan hayvandır ama bitki değildir. Bitki ve hayvanların nesnel, maddesel bir yanları vardır, ama bu beraberlik insan değildir. Aşamalar sırası insanı da kapsar ve onu içsel olarak değiştirir ama kendisi başka bir şeydir. Aynı şey tarih için haydi haydi geçerlidir. Demek ki, kategorik değişikliklerin basamaklarını belirgin ve görünüşe uygun bir şekilde başka bir bölmesi yapılmalıdır.

Burada korkusuzca dünyayı "cogitatio" ve "exensio" diyerek ikiye ayıran Kartacalılar düşüncesinden yola çıkılabilir. Bu düşüncede kategoriol bölge farkları dikkate alınmamıştır. Burada yalnız ruh ve beden karşı karşıya getirilmemiş, aksine bilincin içerik ve edim çeşitleriyle kavranabilen, mekânsız bir iç dünya, mekanik bir dış dünyayla karşı karşıya koyulmuştur. Bu iki bölge bütün varlık çeşitleri açısından değişiktir ve birbirleriyle iç içe geçemezler. Varlık şekilleri de aynı şekilde heterojendir. Bu yüzden Deskartes o zamanın kavram diliyle tözel değişik olarak açıklayabilmiştir. Gerçekten burada keskin bir sınır çizen fark, tözün şeklinde değil, aksine kategorik temel hükümlerdedir. Ama bu bir "cura posterior"dir ("spätere sorge"=ilerideki tasa). Bunun yanında önemli olan ise, bu varlık bölgelerindeki karşıtlığın hiçbir basamakta, yukarıda bahsedilen basamak sırasıyla çakışmadığıdır. O daha çok insan varlığının tam ortasından geçer. Yüksek aşamalı hayvanlarda neredeyse yapının birliğini

bozacakmış gibi görünür. Yalnız yüksek gelişme gösteren ruh yaşamına ağırlıklı olarak yalnız insan sahiptir. İnsan varlığının içinde bu sınır çizgisiyle gerçekte heterojen olan iki varlık katmanı belirginleşir. Katmanların ikiye ayrılmış olması insan varlığının bütünlüğünü ve birliğini hiçbir şekilde ortadan kaldıramaz.

Oysa ki, bu yalnız bir başlangıçtır. Her iki varlık katmanı ayrılmaya devam ederler. Mekânsal dış dünyada kendi açısından iki katmana ayrılır. Bir taraf cansız nesneler ve fiziksel süreçler, öbür taraf canlılar. Mekânsızların dünyası ise, –önceleri yalnız bilincin içselliği olarak kavranılmıştı–, bir başka katman kanununa sahiptir. Ruhsal dünyanın ve bilincin katman kanunlarının kavranılması gerçekten zordur ve daha sonraları kavranılmıştır.

Sonuncu fark ise, ruhsal içeriklerin beraberliğinde, mesela dilde, bilim, yargı ve adalette kolaylıkla kavranabilmektedir. Bu içerikler bireylerin bilinç sınırlarını aşar, hiçbir zaman da bir bütün olarak insan bilinci tarafından anlaşılamazlar. Bireylerin hepsini içine alan ortak bir bilinç de yoktur. Aklın içeriği bu durumda ruhsal bir görüntü olarak tanımlanamaz, o başka varlık şekilleri olan başka bir "sphäre" (alan, saha) aittir. Ve bu da bildirimin veya kavram olarak somut yerleşmişlerin hakiki bir değiş-tokuşuyla başlamaz. Daha ziyade bireylerde şekillenen düşünceyi bu somutluğa getirmiştir. Ve onun tarafından her düşünce için tipik genel geçerlilik olarak bilinebilir.

Gençliğinden itibaren ortak bir bilinç dünyasında büyüyen bugünün insanının bilincinde neredeyse her şey son şeklini almış ve somutlaştırılmıştır. Bununla bilinç kendini aktif

bağımlılığından çözer ve kendisi ruhsal bilinç olur. Ama bununla da, güdülerle yönlendirilen ve onların hizmetine bakan ilk bilincin, karşısında yer alır. Bu sonuncuyu (fikirsiz:geist-yob) bilinç diye adlandırabiliriz. Bu gelişmiş insanda yok olmamıştır. Aksine, ruhsal bilincin arka planında varolmaya devam eder ve arada sırada patlama şeklinde ortaya çıkar ve bilincin somut düzenini bozar. Bu fikirsiz bilinç, çocuğun erken yaşlarında ve yüksek hayvanlarda hakimdir. Ve şüphesiz insanın bilincinde, tarih öncesi uzun gelişim sürecinde daha çok fikirsiz bir bilinçti.

Bu şekilde, gerçek dünyadaki bütün varlık şekillerini kapsayan, dört ana katman elde edilir. Bu farklılığı önce çok cinsli nesneler arasındaki önemli farklılıklar ve fenomen alanları teşkil eder. Bilimin de ilgili gruplara ve bölgelere bölünmüş olması buna uygundur. Organik dünyanın bilimi inorganik dünyanın bilimsel biliminden kesin bir sınırla ayrılır. Bunu yan alanlarıyla psikoloji takip eder, ondan da tekrar nesne ve metotla ayrılan manevi ilimler ayrılır. (Tarih, dil, edebiyat, sanat ve hukuk v.s.) Bilim gruplarının çeşitli şekillerde birbirlerine bağlı olmaları ve gerekirse iç içe geçebilmeleri gibi, konuları da birbirine bağlıdır ve sınırlarında aşılamaz bariyerler yoktur. Bu en çok ruh ve bilinç varlıklarının sınırı bölgesinde böyledir. Fakat aynı şekilde cansız ve canlı doğa arasına dogmatik bir çizgi gibi sınır çizilmemeli ve geçilemez bir uzaklık koyulmamalıdır. Organik dünya ve ruh dünyası arasında daha derin bir çizgi kabul edilebilir: En azından mekânsal-madde ve mekânsız-maddesiz alanlardaki çok cinslilik bunu haklı çıkarabilir. Bu çizginin yalnız kategorilerin karşıtlığında olduğu unutulmamalıdır. İnsanda ruh-beden birliğinin olmasına ve onun hareketleri ve yaşadıklarının ta-

kip edilebilir olmasına rağmen bu böyledir.

Bu sınır çizimi ontolojiktir ve katmanların özel cinsliliklerı gibi önemli değildir. Onlarda her temel kavrama denemesi hemen kategoriler dışına taşmaktadır. Burada, bu katmanların her birinin kendilerine özel, başka hiçbir şekilde diğer katmanlarınkiyle çakışmayan, varlık kategorileri olduğu meydana çıkmaktadır. Evet, katmanları birbirinden ayıran, hakim olan varlık kategorilerinin farklılığıdır. Organiklerin varlık katmanlarının bireyleri böylece kendilerini metabolizma, özümleme, uyum sağlama ve çoğalmalarıyla açıkça dinamik yapıların fiziksel-enerjik süreçlerinden ayırıyorlar. Çünkü bunlar kendilerinin benzerlerini oluşturmaz, kendilerini ancak bir defa oluşan dengeyi çevresinde salınımla ayarlarlar, ve onların sınırlı geçerliliği devamlı yenilenmelerinden değil, tözel bir taşıyıcının (desteğin) eylemsizliğinden kaynaklanır.

Bu dört ana katmanda karakteristik olan başka bir durum da, onların yalnız yapının basamaklarıyla (cansız, canlı ve insan vb.) çakışmamaları değil, onlarla direk kesişmeleridir. Onlar yalnız gerçek dünyanın bir bütün olan katmanları değil, bilakis yapının da katmanlarıdır. İnsan mesela yalnız akıllı bir varlık değildir, onun akıldan bağımsız duygusal yaşamı da vardır, ve organizmadır da. Hatta aynı zamanda nesnel-maddesel bir yapıdır da. Belli uyarıcılara iradesiz bir hayvan gibi tepki verir. Bir hayvan gibi ürer, darbe ve karşı darbeyi cansız bir varlık gibi algılar. Organizması da onun açısından canlılığın dışında genel fiziksel yapıya sahiptir ve ancak bu şekilde ya, yaşam süreci daha çok metabolizmadan oluşmuştur. O en azından ontik olarak, insan dört varlık katmanının hepsini kapsadığı halde yalnız, iki katmanlıdır. Hayvanlar dünyasının daha yüksek aşamalarında, bilincin meydana çıka-

rak, organik yaşama bir kat daha ilave etmesiyle, üç katmanlılık başlar.

Dört katmanın hepsini yalnız insan kapsamaz. Topluluk ve tarih sürecinde de aynı şey geçerlidir. Bir halkın birliği onun organik soy birliğinde kökleşmiştir. Irkça karışık halklarda bundan tamamıyla mahrum değillerdir. O her zaman nesillerin değişiminde cinsin durmadan karışan yatkınlıkların bütünde dengelendiği, kalıtımsal devamındadır. Bu kavim yaşamında, yalnız onlarla varlığını devam ettirebileceği, bir yığın fiziksel şartlar içermektedir. Onunda üstünde bireylerin bilinçleri yükselir, bu da tekrar içinde tüm verimliliği, toplumun organizasyonu ve bütün tarihi eylemlerin bulunduğu, ortak bir bilinç dünyasının taşıyıcısıdır. Bu varlık katmanların üst üste yığılması durumu insan topluluğunu parçalamaz. Onu kendi içinde çok cinsli yapmaz. Onun birliği daha çok komple bir katmanlaşmış bütündür ve yalnız katmanların ilişkilerinden anlaşılabilir.

Aynı şey tarih süreci için geçerlidir, daha çok nasıl bir determinasyonun ona hakim olduğu üzerine birçok tartışma yapılmıştır. Teoriler burada neredeyse her zaman aşırılığa kaçmışlardır. Onlar insanlık tarihinin gidişini, ya nedensel olarak açıklamak istemişler veya onu insanlar tarafından koyulan ve aktif olarak gerçekleştirilen yönlendirici fikirlere bağlamışlardır. İki durumda da gerçek payı vardır ama ikisi de "tek yanlı" kalır. Ya tarihi natüralizme ya da tarihi bir teleolojiye düşülür. Gerçek ise, determinasyonun her iki şeklide tarihi süreçte üst üste çakışırlar ve birçok yerde iç içe geçişirler. Fakat bu da yeterli değildir, çünkü onların dışında ayrıca organik determinasyonda işe karışır ve birçok konuda önemli olur; bütün güçlerin dağılımı, yayılma, yeteneklerin

zenginliği, fakat bütün yozlaşma (ahlaksal çöküş) görüntüleri de onlar tarafından belirlenir. Öyleyse tarihin akışındaki belirleyici güçlerin değişik katmanlara ait olmasına alışmamız lazımdır. Ama burada önemli olan iç içe geçişlerin doğru kavranılmasıdır.

Dünyanın katmanları yalnız dünyanın birliğinde değil, yüksek basamaklardaki yapılarda da üst üste yığılırlar, öyle ki düşük katmanlar her zaman daha yüksek yapılarda da bulunurlar. Bu ilişki geri döndürülemez. Organizma atomları ve molekülleri olmadan var olamaz ama moleküller ve atomlar organizmasız var olabilirler. İnsan o yüzden bütün varlık katmanlarını içinde barındırır, onun yalnız ruhsal varlık olduğunu söylemek, boş bir soyutlama olur. Dünyanın en yüksek yapılarında bütün katman yapıları küçülmüş olarak tekrar meydana çıkar. Bu yüzden küçük dünyalar gibi görünürler ve belli felsefe teorilerinde de mikrokosmos olarak anlaşılmışlardır. Bu analojiye (benzerlik) dikkat edilmesi gerekir. O, tam tersi düşünülerek dünyayı da insanın analoğu kabul etmeye, sürüklemiştir. Bu da antropomorfizme (insan biçimli tanrı anlayışı) götürür. Burada ödev daha çok, bu analojiyi doğru ölçülerine getirmektir. Buna da tabii daha çok başka düşünceler gerekmektedir.

Varlık katmanlarının yapılarını, basamak düzenindeki yapılardan kesin olarak ayırmakla, şimdilik kazançlıyız. Onsuz, kategorik yapının farklılıklarını anlamak mümkün değildir. Yoksa, neden şey, bitki, hayvan, insan vs'nin bazen aynı bazen çok değişik yapıda oldukları hep anlaşılmaz olarak kalır –yalnız basamakta değişiklik değil aksine esaslı heterojenlik ve karşılaştırılamazlık anlamında–. Bu hayret verici gerçeklere, sırf dünyayı oluşturan gerçek yapıların korkunç

çeşitliliğini zorla, anlaşılabilir bir birlik varsayımı kapsamına sokmaya çalışmak bir aptallıktır. Görüntüler nasıl olsa değiştirilemezler: Yalnız onlarla "beraber" bir teori ayakta kalabilir, onlara "karşı" bir teori yanlış olur.

Burada bilinmesi gereken, en geniş çok cinslilik bile, birliğin iç bağlılığını dışlamaz ve bu hem gerçek yapının basamaklarında hem de bütün dünyada geçerlidir. Bunun tam tersi de olabilirdi, çeşitliliğin ve çok cinsliliğin (heterojeni) artmasıyla, birliğin şekilleri de artabilirdi; hatta yüksek aşamalı yapılar (insan ve toplum) yüksek aşamalı birliklerin şekilleri olabilirdi. Birliğin "yüksekliği" ama, katman yüksekliği itibarıyla çeşitliliğini genel yapının bütünlüğüyle –daha yüksek düzenin yapılanmasından– birleştirmekle olacaktı.

Varlık katmanının basamak sırasının ortak temeli yoksa, bu mümkün değildir. Eğer yapının basamaklarıyla kesişen varlık katmanları varsa, yani yapıların aşamaları yükseldikçe katmanları artıyorsa bu tabii ki mümkündür. En alçak basamak o zaman tek katmanlı, ondan sonraki iki katmanlı ve en yükseği de bütün katmanları kapsamaktadır. Bütün varlık katmanları, hangi basamak olursa olsun, öyleyse "aşağıdan yukarıya" katmanlaştırılmışlardır. Hepsinin ana katmanı aynı olduğundan, en yüksekleri ama bütün daha aşağı basamakları ve kendi içindeki yapıların diğer katmanlarını içerir, onun içinde tek cinslidirler.

Bununla şimdi dünya yapısındaki ana ağırlık basamaklarından katmanlara aktarılmaktadır. Bunların ontolojik olarak yakından incelenmesi gerekir. Burada iki ödevin önemi ortaya çıkıyor; birincisi her katmanın temel kurallarını, yani kategorilerini belirlemek ama, ikincisi birbirleriyle ilişkilerini

belirlemek. Birinci ödev sıkı bir kategorik analize, ikinci ödev de katman analizine düşmektedir. Biri ağırlıklı olarak katmanların kategorik farklılıklarıyla, diğeri bunların bağlantılarıyla ilgilenir. Öyleyse, katmanlar bütün daha yüksek yapılarda üst üste örtüştüklerinden, bu örtüşmenin tarzı belirlenmelidir. Aynı zamanda katmanların sınır ilişkilerinde araştırılıp belirlenmelidirler. Çünkü bu ilişkiler her yerde aynı değildirler.

Ama bu iki ödev çalışma programı açısından uygulamada ayrılamazlar. Daha çok ikisi beraber araştırılmak zorundadırlar. Gerçekten, hem katmanlar arası bağlantılar hem de sınır ilişkileri, katmanların içinde belirleyici olan kategorilere bağlıdır. Kategoriler kolayca ispat edilemediklerinden, katman sınırlarını aşan bağlantıları, ispat edilmeleri için önemli bir ipucu oluştururlar. Öyleyse her şeyden önce bütün tabakaların ortak kategorilerini araştırmak gerekir. Böyle kategoriler genel varlık temelleri anlamındadırlar ve aynı zamanda dünyanın katmanları arasında bir uçtan bir uca giden bağlantı hatlarını oluştururlar. Bu yüzden haklı olarak *temel kategoriler* diye adlandırılırlar.

Ontoloji şimdi bu ödevleri kabul etmekle aynı zamanda kendini yanılmalardan korumak zorundadır. Eskiden beri felsefe, hep değişik isimler verse de, varlık kategorilerinin peşindeydi. Dünyanın tabakaları da onda yeni bir düşünce değildir. Gerçekten bazı kategoriler erken keşfedilmişlerdir ve daha sonraki araştırmalar daha zengin deneyleriyle, keşfedileni doğrulamışlardır. Fakat, neden buna rağmen doğru bilinen birçok şeyin yanlış olduğunun ortaya çıktığı, ve bugün ancak öğretici yanlışlar olarak bir anlamı olduğu sorulursa, bunlara toptan "herhangi bir" sebep gösterilerek cevap verilemez.

Yanlışlıkların kaynakları çok olduğu için, sebepleri de çoktur. İşte bunları meydana çıkarmak gerekir. Yoksa aynı yanlışlara düşüleceği açıktır.

Böyle bir ön çalışma eleştirinin görevidir. Bununla yeni ontolojinin diğer bir temel özelliği ortaya çıkar: Eski dogmatik ontolojiden farklı olarak, eleştirel ontoloji olduğunu iddia etmek zorundadır. Bu iddiasının ancak yalnız bir kısmını ispat edebilse de, ona yolu açmak ve çalışmaların devamında onu kendi iyileştirmek üzere, bu yolu gitmek zorundadır.

Burada ister istemez Kant'ın "geleceğin metafiziği" diye düşünülen, eleştirel "yenileme çalışması" (orijinalinde Wegbahnung) akla geliyor. Kant'ın bu eleştirel çalışması sadece bilgi-teorik, onun sınır çizgileri de geneldi; o somut gerçekçi kavramın görüntülerle sınırlandırılması anlamına geliyordu. Bunun ontolojiye bir faydası yoktur. Sanki ontoloji Kant'ın görüntü dediğiyle yetinmiyormuş gibi, Kant görüntüyle empirik gerçeklikten başka bir şey kastetmiyordu. –Ve deneylerden uzak olan kavramaya da uzaktı– yeni ontoloji çıkarcı metafizik değildir ve Kantçı bilme sınırı onun için olduğu kadar bütün ciddi bilimler içinde geçerlidir. Fakat bu sınır ontolojiye yeterli değildir. Hele bilgi-teorik eleştiri hiç yeterli değildir. Bunun dışında bir başkasına da ihtiyacı vardır.

Öbür eleştiri nesneden gelmelidir. Onda, dünyanın katman düzenine gerçekten uygun olan bir kategoriler kavramının kazanılması ve emniyeti bahis konusu olur. Fakat buna o kadar kolay ulaşılmaz. Çünkü bu eleştirinin konusu "içerik" tir. Bu yüzden o her kategoriye sınır çizgisini özel olarak çizmek zorundadır. Bu tabii yalnız içerikli kategori analizinin kendinde yapılabilir ve bununla da ön çalışma olması gereken

şey, tekrar esas ana inceleme içine çekilir. Her şeye rağmen bu eleştirinin bazı kuralları önceden söylenebilir. Yeni Yolun özelliklerinin –hem zorlukları hem içindeki olanakları– görülebilmesi önce bu kurallara bağlıdır.

VI. BÖLÜM
ESKİ YANLIŞLAR VE YENİ ELEŞTİRİLER

Kategorilerin kullanımı ve yanlış öğrenmenin çeşitlilikleri yerine, bu şekildeki yanlışların ne olduğu, çok eski ve sık sık karşılaşılan bir önyargı örneğiyle gösterilmelidir.

Antik atomculuk ilk defa, vücudun maddesel yapısını, özelliklerini ve değişikliklerini teoriye dökmüştür. Bunu birbirini tamamlayan iki ilkeyi temel olarak kurmuştur: "Atomlar ve Boşluk" bu ilkeler oldukça tutarlıydılar. İlerideki birçok teroride de ortaya çıktılar ve bazı değişikliklere uğrayarak, günümüz fiziğine kadar geldiler. Fakat daha eski atomculuk orada durmadı, aksine bulunanı diğer nesne alanlarına, organik hayata ve "ruh"a uyarladı. Bu yüzden yanlışlığa düştü ve materyalizm oldu.

Ruhun atomlardan oluştuğu ve vücutlarla aynı boyutta hareket ettiği, tabii ki yalnız bir iddiaydı ve öylede kaldı. Herhangi bir ruhsal yaşam görüntüsü ve bu basit hisler, heyecanlar, hayaller de olsa, bu iddiayla açıklanamıyordu. Her iki ilkenin bulunduğu bölgenin sınırları aşılmıştı, sınırın öbür tarafında ise çaresizdiler: maddesel olmayan fenomenler, onlarla (bu iki ilkeyle) kavranamıyorlardı. Böyle bir hataya rağmen materyalizmin ayakta kalması, gerçekten şaşırtıcıdır. 18. yüzyıldaki aydınlanma döneminde büyük rol oynadı ve 19. yüzyılda bile "madde ve güç" öğretisinde de rolü oldu.

Aynı sınır ihlalini, ama ters yönde, Aristoteles felsefesinde ve onu Yeniçağ içine kadar takip etmiş bütün teorilerde de buluruz. İnsan davranışını belirleyen son ilişki, dünyanın bütün süreçlerine, psikolojik süreçlere de genişletilmiştir. Sonuç bir genel teleolojizmdir. Nasıl materyalizmde varlık katmanlarının düşük bir kategorisi daha yükseğe aktarıldıysa burada da yükseklerden bir kategori en aşağılara aktarılmıştır. Aktarmanın sonucu burada tabii ki tam tersidir: Doğal süreçlerden amaca yönelik bir ilke alınsa, bununla, bir sürü anlaşılamayan ilişkiyi "açıklamak" çok kolaydır. Berbat olan ise bu açıklama tutarsızdır ve eleştiriye dayanamaz. Amaca yönelikliğin ön şartı, amacı kullanmak ve amaca ulaşmak için aktif yöntemler kullanan bir "akıl" dır. Böyle bir şeyi ise, ya nesnelerin içinde oturan veya nesnelerin üzerlerinde olan bir şey olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten bu açıklama tarzıyla hep, *Theistik* (tek tanrıcılık) –en azından *Pantehistik* (kamu tanrıcılığı)– düşüncelere varılmıştır.

Bu "aşağıya doğru" sınırı geçme –Materyalizmdeki "yukarıya doğru"dan farklı olarak adlandırmak gerekirse– yalnız amaç kategorisine bağlı değildir. O ruh kategorilerinin hepsine bağlıdır (zekâ, akıl, irade, değerlendirme v.b.). "Ruh"u bütün dünyanın alt yapısı yapıp, her şeyi böyle kategorilerle açaklamaya çalışan, metafizik sistemler bolluğu vardır. Her ne kadar bunun dışında birbirleriyle mücadele etseler de, burada Schelling ve Hegel skolastiğin eski ustalarıyla yakın akrabadırlar. Ve burada da hep aynı sonuç: Bu şekilde düzenli bir dünya görüşü yaratmak çok kolaydır, ama o hiçbir şekilde bu gerçek bir dünyanın görüşü değildir. Bu uzun veya kısa vadede fenomenlere yapılan itirazlarda ortaya çıkar; Fenomenler itirazlarla yok edilemeyecekleri için de, bu dünya

görüşlerinin çöküşü demektir.

Burada bahsedilen yanlış, ayrıca çok geneldir. Yalnız en düşük veya en yüksek katmanlardan değil, orta katmanlardan da diğer katmanlara gelişigüzel aktarmalar yapılmıştır. Böyle her varlığı organolojik yorumlayan bir biyoloji de vardır (mesela: İnsan topluluğu, ama kozmik sistemlerde). Bütün Ruh Dünyasını, ruhsal durumlar ve ruhsal olaylarla açıklamaya çalışan bir psikoloji. Aktarmanın ağırlığı ruhsaldan "aşağıya doğru" çekilebilir: Leibniz'in metafiziğinde böyle olmuştur. Monade (vücut, akıl, ruh bölünmez bütünü) ilkesinde fenomenlerin ruhu alınmış ama daha aşağı tabakalara verilmiştir.

Bu tarzdaki bütün örneklerde dikkate değer taraf, her zaman tam manasıyla uygun kavranan bir ilkenin temel alınmasıdır. Uygun, yani keşfedildiği ve ona uygun düzenlendiği alanda. Bütün yanlış, her yerde yalnız genellemededir. Bilgi teorisel olarak diyebiliriz ki, o yanlış kullanımdadır. –Keşfedilenin ulaşmadığı alanlarda ve keşfedilmediği alanlarda– ve kullanımda aşılan her zaman ontik katman sınırlarıdır.

Herhalde hiçbir şey bu tarz bir yanlışlıktan daha insancıl değildir. Tarihteki en verimli kafalar bu yanlışlığa düşmüşlerdir. Bunu anlayabiliriz, çünkü onlar büyük kaşiflerdir. Fakat sanki, kaşif şansı, kaşifi kendi keşfinin sınırlarından dışarı taşımıştır: Kendi varlık katmanında bulduğu şey, ona hemen bütün öbür katmanlara uygunmuş gibi görünmektedir. Burada tabii tüm dünyayı mümkün olduğu kadar birlik içinde görme eğilimi rol oynamaktadır. Bu eğilime "monizm" (tekçilik) diyebiliriz. Bu tek olma yararına olan bir yargıdır.

Fakat gerçek dünya böyle değildir, onun çeşitliliği bu

durumda haksızlığa uğramaktadır. Bir katmanın kategorilerin iyice kontrol etmeden daha yüksek veya daha düşük katmanlar taşımak, düşüncede dünyayı kolaylaştırır ve böylece dünya görüşü çarpıtılır. Sınırdaki katman henüz kategorik olarak araştırılmadıysa ve bazı akraba fenomenler benzeştirmeye yatkınsa, orada yanlışlık anlayışla karşılanabilir. Fakat aktarma tehlikeli bir düşünce rizikosu olarak kalır ve kolaylıkla bütün bir varlık katmanını bozar. Organik determinasyonda bu yanlışlığın çözülemez olduğunun görülmesi böyle bir durumdur. Teoriler "yukarıdan aşağıdan" borç alınan ilkeleri, kaygısızca kullanarak bilinmeyenin boş yerini doldurmaya çok hevesliydiler. "Mekanik" yorum, kausal ilkeyi "vitalist" yorum final ilkesini organizmaya ayarladılar ve ikisi de problemi çözeceklerini zannettiler.

Her kategorinin tek bir katmanda sınırlı olduğu söylenemez. Son örnekte bu çok güzel bir şekilde görülmektedir. Şüphesiz bazı organik süreçlerde basit bir sebep sonuç ilişkisi vardır, böylece burada daha ziyade en alt varlık katmanlarından (inorganik) gelmesine rağmen kausalität ilkesi geçerlidir. Ama bu aktarma, eğer kausal ilişki ile kurulmuş sistemin kendine özgü determinasyonuna karışmaya çalışılırsa, yanlış olur. Bu mümkün değildir. Çünkü kurulu sistemin sergilenen karakteri, kausallikten başka bir determinasyon formu gerektirir.

Öyleyse burada dikkatli bir çalışma gerekir. Bütün kategorilerin geçerli oldukları alanı yalnız o katmanın varlıklarının bulunduğu, keşfedildikleri ve en özgün göründükleri, katmanla sınırlandırmamak gerekir. Kategorilerin bir katmandan diğerine geçen hakiki ontolojik bir genişleme durumu da vardır. Bu genişleme bile gelişi güzel değildir, aksine çok

belirgin katman ilişkilerine bağlıdır. Evet, sonuçta bu durum her kategoride veya başka bir kategorinin daha küçük bir gurubun da bir başka genişlemedir. Belli bir bölgede yeni keşfedilen bir kategoriden, hiçbir zaman yalnız o bölgeyle sınırlı mı yoksa komşu katmanların içlerine kadar giriyor mu olduğu hemen görülemez. Bunun her durumda önce araştırılması gerekir, bu, komşu varlık katmanlarının, bulunan kategoriden ihtiva edip etmediğinin analizini yapmak anlamına gelir. Ancak bu şekilde, eski sınır aşmada alışılmış hataların tekrarını ve dünya görüşünün suni olarak yapılmış bozulmalarını önleyebiliriz.

Burada görüldüğü üzere yeni bir eleştiri gereksinmesi başlıyor. Bu da, Kant'da olduğu gibi bir "somut geçerlilik" sınır belirlemedir. Onun içinde de, bir kere keşfedilmiş kategorilerin sınırlandırılmaları gerektiği, geçerliliği vardır. Aradaki fark yalnız, sınırın genel olarak bütün kategorilere çizilemez olduğudur, aksine her biri için özel olarak belirlenmelidir ve bunun ölçüleri bilginin ilgili bölümlerinde değil varlığın ilgili bölümlerinde yatmaktadır. Varlık katmanlarının özel şekilleri ve onların karşılıklı kategori içi ilişkileri, bir kategorinin genişliğini belirler. Yeni eleştirinin gerekliliğine gelince, gerçekten metot olarak bilgi teoritik değil, aksine ontolojiktir.

Fakat dünyanın katman yapısı için böyle bir eleştiri, varolan birlik ve çeşitlilik için somut bir ölçü kazanmak demektir. Metafizik sistemlerin hepsi bu ilişkiyi çok basite almışlardır. Katmanların çeşitliliği onlara karmaşık ve akıldışı göründüğünden, aklın birleştirme ihtiyacı karşısında direnememişler ve gözü kapalı olarak, kısmi bölgelerde buldukları her şeyi genelleştirmişlerdir.

Bu hem ruhtan daha küçük katmanlara, hem de madde-

den daha yüksek katmanlara aktarma konusunda geçerlidir. Aynı şey tek taraflı dünya görüşlerinin bütün ara basamaklarında geçerlidir. Neredeyse, şimdiye kadar var olmuş bütün metafizikler için bu geçerlidir diyebiliriz, gerçekten istisnasız, 'tartışma götürür bütün sistemler' bu iki tip üzerinedirler: Metafizik "yukarıdan" ve metafizik "aşağıdan". Genelleştirmeyle dünya açık (sarih, berrak) ve aynı zamanda akla uygun yapıldı. Bir defa bulunan genel geçerli kabul edilebilir ve ondan aktarılabilirdi. Bu yüzden metafizik dedüktif (tümdengelim) bir sistem oldu.

Felsefenin bilimsel çalışmasını engelleyen sistemler işte bu dedüktif sistemlerdir. Bunların hepsi çok kısa sürdüler, eleştiriler başlar başlamaz kayboldular. Temelin sağlam olmadığı meydana çıkmıştı, genelleştirilmiş kategoriler taşıyamayacakları kadar yüklenmişlerdi. Yeni ontolojinin tüm bu şekildeki dedüksiyonu (deduktivität) bertaraf etme eğilimi vardır. Bu tabii ancak, onların genel kategorilerden çıkış olanakları da aynı anda yok edilebilirse mümkündür. Onun yönteminin analitik olması, bu bağlamda yeni bir anlam daha alıyor: Açıklanması gereken kategorilerin kendileridir. Yeni yöntem öyleyse onlardan çıkarak aşağıya doğru değil tersine önce hep onlara doğru yukarıya götürür ve tespit edilende kalır, küçük varsayımsal bir kalıntının önce varolanlarda onaylanması gerekir. Bütün dünyayı kendi içinde bir ve katışıksız anlayan, monistik düşüncenin ihtiyacı bu yoldan tabii ki tatmin edilemez. Fakat gerçek dünya gerçekten, bu düşüncenin arzuladığı gibi, homojen midir? Gerçekten dünya, onu anlamaya eğilimli insan aklının, kendi ihtiyaçlarına güvenebileceği gibi, akla yatkın mıdır? İnsan aklıyla karşılaştırılabilen ama mutlak büyüklüğe yükseltilen bir aklın dünyayı yarattığına, inanılabildiği sürece, öyle bir güven vardı ki, aşırı

cesur da olsa, en azından amaca uygundu. İnancın yok olmasıyla da anlamını yitirdi. Aklın birlik gereksiniminin kendisinin hayal olduğu ortaya çıktı.

Şimdi olayı ters çevirip de, dünyada hiçbir birliktelik yoktur demekte uygunsuz ve keyfi olurdu. Bunun için bir sebepte yoktur. Bu haliyle dünyanın tabii ki belli bir birlik özelliği vardır, bu yalnız içindeki çeşitlilik gibi açık seçik görülemez. Ve tabii ki o, aklın onu yapılandırmaya çalıştığından başka bir şekildedir. O tek tek nesnelerin benzerliği üzerine açıklanamaz. En azından ama çeşitliliğin yok sayılmasıyla anlaşılabilir. Çünkü o nasıl olursa olsun, çeşitliliğin birliğinde kendisi olmak zorundadır. Bu yüzden kategori gruplarını genelleştirmek, onu anlamak için düşünülebilecek en kötü metottur. Katmanların kategorik heterojenliği, dünyadaki bütünü birlik arayışlarına rağmen, her koşulda kalmalıdır.

Birliğin varlık temellerinin benzerliğinden çok değişik bir olgu içinde de olabileceğinin, bilinmesi önemlidir. O, bir ilkenin veya bir ilk sebebin birliği olmak zorunda değildir. Platon'un düşündüğüne benzer –bazı ilkelerin birliği de olamaz, o bir yapının birliğinde de veya bir düzen boyunca da var olabilir. Böyle bir şey geniş bir heterojenlikle ters düşmez. Ama, o tabii a priori inşa edilemez. Asla kategori analizinden önce yapılamaz. O daha ziyade kategori analizinden çıkar.

Onun ontolojideki geleceği hiç de kötü görünmüyor. Varlık kategorilerinin ortaya çıkartılmaları ilk adımdan itibaren görünür şekilde ve istenmeden dünyanın böyle bir birlik görüntüsüne aynı zamanda inşa planına götürüyor, diye söylenebilir. Dünyanın bir tabakalar dünyası olduğunu, onun yüksek oluşumlarında aşağı tabakaların hepsinin bulunduğunu görmek bile bütünün kurulu bir düzen olduğuna açık bir

şekilde işaret ediyor.

Bu düzenin özel şekli daha yakından belirlenmek istenirse, bu yol buna da elverişlidir. Bunun için bu tabakaların kendi aralarındaki ilişkiyi ve her şeyden önce örtüşmelerinin şeklini belirlemeye çalışmak lazımdır. Çünkü yalnız üst üste tabakalanmış olmaları pek bir şey ifade etmez. Daha çok, tabakaların birbirine bağımlı olup olmadığı, bağımlı ve bu bağımlılığın şeklinin nasıl olduğu önemlidir. Burada bir bağlılık ispatlanabilirse, gerçek dünyanın birlik karakterinden bir şeyler öğrenileceği, açıktır. Yalnız katmanların ilişkileri ancak onların kategorilerinin ilişkileri aracılığıyla tespit edilebilir. Şayet burada doğrudan kategorileri düşünmesek bile, iki komşu varlık katmanını karşılaştırırken yine de kategorileri de kullanmış oluruz. Karşılaştırma her iki katmanın karakteristik özellikleri alanında yapılır. Örtüşmenin ilişkileri veya her iki katmanın geçerlilik sınırları tespit edilmek istenirse, o zaman genel olarak karakteristik özelliklere bakmak yetersiz kalır. O zaman, bu ana hatların yaradılış özelliklerini düşünmek gerekecektir. Bu da, kategori analizinde her iki varlık katmanına girmek demektir.

Böylece yeni ontolojinin bütün yolları bizi kategoriler öğretisinden de öteye götürür. Genişletilmiş eleştirinin ve kavrama sınırlarının ontolojik açıdan ödevleri, varlıkların çeşitliliğindeki teklik ve çokluk arasındaki ilişkileri, onların sınırları arasındaki durumlar. Ve şartlar, gerçek dünyanın birliğinin yapısı –bunların hepsi varlık kategorilerinde ve onların kategoriler arası ilişkilerinde yatar–. Bunları bulup çıkarmak ve mümkünse birbirine bağlı bir bütün olarak kavramak, bu yüzden ontolojinin bir kısmı ödevi değil, bilakis onun geniş kapsamlı ve esas ödevidir.

VII. BÖLÜM
TEMEL KATEGORİLERİN DEĞİŞİMİ

Kategorilerin analizi, kısa bir toparlama çerçevesinde verilemez. O, ayrıntılara gitmelidir ve bütün bilimi oluşturur. Bu bilimin bugün daha başlangıçta olduğu ilave edilebilir ve ismen yukarıya doğru, yüksek katmanlarda –bazı, esasında önemli, fakat daha ziyade işlevsel yapıda olan, ana bilgileri saymazsak– önemsiz sonuçlar elde etmiştir.

Kategorilerin belirlenmesi çalışmalarını eskiden beri bütün sistematik felsefeler yapmışlardır. Çünkü felsefenin bütün şekillerinde genel ve temel bilgilere ulaşma eğilimi vardı. Buldukları, genelde gerçek kategorik malzemeydi. Böylece felsefe tarihi belli ölçüler içinde, dünyayı kategorilere ayırma çabalarının toplamıdır. Fakat bu uğraşılar kategoriler için yapılmadığından, tespitler net olmamaktadır. Her şeye rağmen felsefe tecrübelerinin çeşitliliğinde, her zaman yapılan eleştiriler gibi, içinden ilk yönlenmelerde faydalanılabilecek birçok bilginin bulunduğu, halledilmiş uğraşların deposu bulunmaktadır. Bu tarihi malzeme deposundan, temel açıklamalara girişebilmek için, bugünkü düşüncenin de çok iyi tanıdığı, birçok örnek alınabilir.

Her varlık katmanının kendine özgü, öğeleri iyice incelenmeden başka katmanlara aktarılamayacak, kategori sistemlerine sahip oldukları düşünülürse, tarihte en azından kıs-

men de olsa, belgeler bulunabilir. Ama onda aynı şekilde bolca, tüm katmanlarda ortak olan, bir dizi temel kategoriler de bulunabilir. Mesela en tanınmışları, vücutlar dünyası, mekân ve zaman, hareket ve durağanlık nedensellik, ereksellik; daha az tanınanları ise süreçlerin birbirlerini aynı anda etkilemeleri (Kant buna etkileşim demiştir). Aynı şekilde dinamik yapı ve dinamik denge. Bunlardan belirgin bir şekilde göze çarpanlar yaşayanların kategorileridir. Organik yapı, uyumluluk ve ereksellik, metabolizma, bölünerek çoğalma, cinsin yaşamı, cinsin dayanıklılığı ve cinsin değişimi. Bu iki kategori grubu kesintisiz olarak birbiri içine geçmezler. Onlar ait oldukları iki varlık katmanına göre, belirgin iki ayrı kategori katmanı oluştururlar. Ruhsalda da benzer rolleri vardır; fiil ve içerik, bilinç ve bilinçsizlik, zevk ve zevksizlik: Akıl dünyasında da düşünce, tanıma, istek, özgürlük, değerlendirme kişilik gibi. Sonunculara, zor kavranabilen ve alışılmış kavramlarla ifade edilemeyen, tarihi genel birey üstü düşünce tarzının temel hükümlerini de saymak gerekir.

Bunlar örneklerdir. Katmanların tanımına tabii ki yetmezler. Ama onlarda iki şey görülebilir:

1- Kategori katmanlarının, varlık katmanlarına kesin aidiyeti.

2- Her katmanın kategorilerinin bağlılıkları, ve kategorilerin iç tek çeşitliliği.

Tek tek kategorilerin gerçek durumlardaki özel cinsleri, diğerlerinin diğer cinsleri belirlediği, açıkça görülüyor ki doğru değildir. Bilakis bir katmanın bütün kategorileri cinsleri beraberce belirlerler ve özel cinslerin hepsine katkıları vardır. Gerçek akıl dünyasında mesela, düşünce, kavrama, irade,

değer yargısı tek tek oluşmazlar, aksine, fiilde çeşitli basamaklara ayrılsalar da hep beraber meydana çıkarlar. Katman birliği çözülemez bir birlik oluşturur. Bunun sonucu ise, tek olarak bir kategoriyi belirlemek mümkün değildir. Tek olarak alınırsa, onu ancak tek yanlı ve çarpıtılmış bir biçimde öğrenebiliriz. Böyle bir izolasyondan, yola çıkan birçok felsefe, bu deneyi yaşamıştır. Bütün başarı, çıkış noktasının bütün varlık katmanı içinde kapsadığı alana bağlıdır.

Varlık katmanları ve kategori katmanları konusundaki ilk nokta üzerine ama son söz henüz söylenmemiştir. Yalnız yukarıda bahsedildiği gibi, bazı kategorilerde diğer katmanlara geçiş olduğundan değil, daha ziyade kategori katmanlarının "aşağıya doğru", artık onların olamayacakları varlık katmanlarına kadar, bir devam edişi olduğundandır. Bu devamlılığı temel kategoriler oluşturur. Onların bu özel durumlarında hiçbir çelişki yoktur. Tabii ki, onlarında üzerinde yaşadıkları bir varlık bölgeleri vardır, ama o tek bir varlık katmanında değil aksine tüm katman boyuncadır. Onlar bütün katmanların ortak kategorileridir.

Bu temel kategorilerin birçok açıdan büyük önemleri vardır. Varlık katmanlarının bağlılığı ilk etapta onlara bağlıdır. Devamlılık ve sınırlandırmada değil, aksine içten bazı ana hatların benzerliğinden. Onlardaki tek cinslilik emareleri tüm katman çeşitliliği boyunca görülebilir. Ve bununla aynı anda biraz da dünyanın birlik özelliği görülebilir. Fakat bu da yetmez, nasıl ve hangi şartlar altında bir katmanın kategorilerinin diğer katmanlara yayıldığının şekli en iyi bu temel kategorilerde gösterilebilir. Çünkü onlar bütün katmanların içinden geçenlerdir. O bakımdan eleştirinin sonucu da onların şekillendirilmesindedir.

İçerik olarak ama yalnız çok az bir belirginlik teşkil ederler. Bu onların büyük genelliğinden kaynaklanır. Bu yüzden ancak, onların değişiminin katmanlar boyu takibiyle, somut kavranabilirler. İlk bakışta çok doğal görünürler, gerçekte de zaten büyük bir çoğunluğunu normal yaşantımızda da biliriz. Yalnız bunlara dikkat etmeyiz. Felsefi düşünce, tabii olanın içindeki gizemli olanı aramakla başlar.

Bu şekilde olan kategoriler; birlik ve çokluk, anlaşma ve kavga, çelişki ve uyum, anlık ve süreklilik, esas ve döngü, madde ve yapı, aynı şekilde şekil ve madde, içsel ve dışsal, belirlilik ve bağımlılık, nitel karşıtlıklarda özdeşlik ve başkalık, toplumsallık ve bireylik, buraya ilave edilebilir. Bunlara benzer modal kategoriler: Olanak, gerçek, gereklilik ve bunların negatif karşılıkları.

Bu kategorilerin her biri bütün katman sınırlarını geçer ve bu arada katmandan katmana değişir. Organizmanın birliği, fizik cisminden başkadır, yaşam süreci, enerji süreçlerinden ve daha yukarıya doğru, durumlarının ve içeriğinin değişimindeki bilincin birliği; insanın insan olarak birliği ve yaptıkları ve kaderleri, bir halkın birliği, bir devletin ve kollektif yapının da birliği başkadır. Birlik yükseldikçe çeşitlilik azalır denemez. Yüksek katmanlar daha zengin ayrıntılıdır ve bu yüzden birliğin daha yüksek bireyleri daha büyük ve daha zengin ölçülerde çeşitliliği aşmak zorundadırlar. Onun için tamamında bunu, daha düşük birliklerden daha zor yaparlar.

Diğer karşıt çiftler benzer bir şekilde değişime uğrarlar. Çoğu daha yüksek katmanlar yoğunlaşırlar. Mesela; kavga (yalnız düşüncede olan çelişki değil de, gerçek zıtlık anlaşılmalıdır) ve onun karşıtını teşkil eden uyumluluk ve şekilleri

(harmoni, denge) fizik süreçlerinde de zıtlık yalnız karşılıklı etkileşim güçlerindedir. Ve her göreceli dengeli yapıda (mesela atomda, güneş sisteminde v.b.) birbirlerini dengeledikleri bir ilişkiye getirilmişlerdir: etkileşim şeklinin küçük bir kuralı buna yetmektedir. Organizma da kural dengeyi sağlamaya yetmemektedir. Burada bütün süreç şekilleri karşılıklı etkileşim içindedirler. (Özümseme ve dışlama) ve denge içten aktif bir ayarlama gerektirmektedir. Bu denge ama sonsuza kadar sağlanamaz aksine sınırını yaşlılıkta ve bireyin ölümünde bulur. Bir üst basamakta ana denge tekrar sağlanır çünkü bireyin ölümü yeni bireylerin aynısının oluşmasına da (üreme) karşılık teşkil eder ve böylece bireylerin değişmesinin dışında o cinsin yaşamı devam eder. Çelişkinin en belirgin olanları akıl dünyasında ortaya çıkar: onları çıkar kavgalarında, sınıfların sosyal mücadelelerinde, halkların hakimiyet iddialarında, bireylerin vicdanlarındaki iç çelişkilerde görüyoruz. Burada uyum ne doğa kanunlarıyla ne de kendiliğinden ayarlamayla sağlanmıştır. Burada denge insanların, denge modelini bulmaları gereken, özgürlüklerinde aranmalıdır.

Aynı şekilde temel kategorilerin hepsini bütün katmanlar boyunca özlemek mümkündür. Bu şekilde bakıldığında onun anlamının ne kadar kapsamlı olduğu görülür. Çünkü değişimlerin zenginliği sayesinde ancak onun esas içeriğinden faydalanılabilir. Burada genel görünüşü tamamlamak için buna benzer iki değişim örneği daha verilmiştir. Bunların her biri kendine göre katmanların ilişkileri konusunda öğreticidir.

Bir tanesi bilinen biçim (şekil) ve madde çelişkisidir. Burada söz konusu olan en eski metafiziğin madde ilkesi tarzında, çözülemeyen, son, mutlak madde değildir, aynı şe-

kilde Aristoteles'in belli yükseklikteki biçimler dünyası da değildir. Kategoriler olarak biçim ve madde neredeyse üst üstedir, şöyle ki, bütün biçimler yüksek derecede madde, bütün madde de tekrar düşük dereceli biçimlenmiş madde olabilir. Bu şekilde elde edilen sıralama, biçimlerin gittikçe yükselmesidir. Onlar da tekrar biçimlenmiş maddedir. Doğa açıkça yükseklik ilkesiyle yapılanmıştır. Atom moleküllerin maddesidir. Ama aynı anda biçimlenmiş bir yapıdır. Molekül hücrenin maddesidir, bu da çok hücrelinin maddesidir. Ama biçimin gittikçe yükselen sıralaması sınırsız devam etmez, o bir defada tüm gerçek dünyanın katman yapısını geçemez. Burada biçimlenmenin kesildiği bölümlerde vardır. Mesela bu organik ve ruhsal varlıklar sınırında böyledir. Organizma atomları ve molekülleri içine alır ve onlardan yeni biçimler yaratırken bilinç de onları kendiliğinden kaplar ve aynı anda geride bırakır. Ruh dünyası her ne kadar kendisi biçimlenmiş bir bütün, hem de daha yüksek bir biçim olsa da, organizmayı (veya onun parçalarını) bir "üst biçim"e getirmez; onunla daha ziyade, artık maddesel biçimi ve süreçleriyle canlı yaşamın madde olmadığı, yeni bir biçimler sırası başlar. Bir basamak yukarıda, ruh ve bilinç sınırında da bu benzerdir. Ruhun edimleri yapı malzemeli olarak objektif bilincin içinde kullanılmazlar. Onlardan ayrılırlar ve tarihsel olarak bireyler üstü bir varlık tarzları vardır.

Buradan anlaşıldığı üzere dünyayı oluşturan biçimlerin devasa çeşitliliği üst biçimlerin basit bir sıralaması değildir. Bu dünyanın birliğinde karmaşıklığın etkisi konusunda oldukça öğreticidir. Kategoriler açısından, bahsedilen kesişme noktalarından daha düşük dereceli biçimler yerine yeni tarz bir substrat ortaya çıkar. Bu yeni substrat, göreceli olarak

değil de, mutlak "sonuncu" ve çözülemez anlamında burada maddenin yerine geçer.

Öbür örneği tuhaf bir şekilde değişime uğrayan belirlilik-bağımlılık kategori çiftidir. Bu ikisi yalnız bir tek ilişki oluştururlar ama onun ayrı iki yüzüdürler. Bunu, bağımlılık ve onun çeşitleri hakkında, belirlilik hakkında bildiklerimizden daha çok şey biliyor olmamızdan anlayabiliriz. Sonuncusu aktif belirleyici, ilişkinin içinde saklı kalmış olan öğedir, bağımlılık ise onun su yüzüne çıkmış, daha ziyade dışarıda olan karşılığıdır.

Burada hemen nedensel-ilişki akla gelmemelidir. Sebep ve sonuç, belirliliğin birçok şeklinden biridir. Bu daha çok, dünyada hiçbir şey başka bir yerde sebebi olmadan, olmaz diyen *Principium rationis sufficientis** genel görüşüyle açıklanabilir. Bu ilişki, düşünceler âleminde (kavrama nedeni olarak), matematiksel ilişkilerde (Euklit'in kanıtlama yönteminde) görülebilir. Ama her iki durumda da nedensel-ilişki değildir. Genel belirlilik kanunu da, dünyanın hiçbir yerinde tesadüfi varoluş yoktur demektedir. Her şey şartlara bağlıdır ve ancak bunlar yerine getirilirse oluşur. Ama şartlar yerine getirilirse, yeterli sebep oluştururlar ve sonuçta olmak zorundadır.

Belirlilik ve bağımlılığın katmanlar içindeki değişimi varlık bilimi açısından çok önemlidir. Çünkü her yeni yükseklikte temel ilişki yeni bir biçim alır ve bu belirleyici bağlantılardaki özel biçimler ve cinsler, her yerde kategori katmanının en önemli unsurlarını oluştururlar. En aşağıdaki tabakalar-

* Yeterli neden ilkesi.

da zamanın akışıyla aynı anda giden sonrakinin öncekine bağımlılığı vardır, şu şekilde ki, sürecin her bölümü aynı zamanda önceki sebeplerin sonuçları ve sonraki sonuçların sebepleridir. Etapların zinciri, mutlaka başlangıçsız ve sonsuz devam eden, nedensellik dizisini oluşturur. Bu yüzden de ilk "halka" çelişkisini aşar.

Nedensellik ilişkisinin yanında ama aynı tabaka yüksekliğinde eş zamanlıların etkileşimi ortaya çıkar. Onun anlamı ise, nedensellik dizilerinin birbirlerinden bağımsız olarak değil, aksine karşılıklı çapraz bağımlılık içinde olmalarıdır. Olayların akışında tek tek süreç oluştururlar. Burada her kısmi sonuç, o bütün-sürecin o andaki ortalamasıyla belirlenir.

Bir basamak yukarıda, organiklerde, yeni bir belirlilik şekli sahneye çıkar. Bu kendini kısmi işlevlerin birbirleri arasında yönelikliğin de, bütünün otomatik ayarlanmasında, üremede gösterir. Bunlar kurulu bir sistem tarafından yönetilirler. Burada kısmi oluşum bütün tarafından belirlenir. Bu belirlemenin iç yapısını tanımıyoruz, "nexus organicus" (organizmanın bağlantıları) kendine özgü tarz bu yüzden henüz tanınmıyor, onu ya komple nedensellik ya da amaca yönelik olarak anlamak için yapılan ama her ikisinin yanlış olduğunu meydana çıkaran deneyler.

Aynı şekilde ruhsal edimlerin belirlilik şeklinin iç yapısı da tanınmıyor. Burada da her şey nedenselliğe bağlanmak istenmiştir ama bu yeterli değildir. Tabii edimin gelişinde ve devamında bir sebep vardır. Ama en basit ruhsal tepkilerin tarzı bile bununla açıklanamaz, ruh dünyasının eğilimlerinin kendiliğindenliği hele hiç açıklanamaz. Burada da bağımlılığın özel bir şeklinin etkilerini tanıyoruz, ama ona ait olan

belirliliği söyleyemiyoruz.

Bilgimiz bilinçli varlık konusunda daha iyidir. Burada en azından bir belirlilik şekli biliyoruz, tüm bilinçli hareketleri, namuslu istek ve ticareti içeren "Die Finale" (erek). Erek ilişkileri, nedensellik ilişkilerinin basit bir tersine çevrilmesi değildir. Onun yapısı çok daha karmaşıktır. Onu üç etaba bölebiliriz: Amacın planlanması, araçlar ve araçlarla amacı gerçekleştirme. İlk iki etap bilinçte, üçüncü etap dış dünyada işleyen gerçek süreçtir. İkinci etap esas belirleyici öğedir, çünkü araçların seçimi planlanan amaçtan geriye doğru onunla gerçekleştirmenin başladığı ilk öğeye gider. Bu araçların geri belirliliği, erek sürecinin sondan başa doğru belirlenmesini sağlar.

Ruh dünyasında başka birçok belirlilik şekilleri ortaya çıkar, bunlardan biri değer belirliliğidir. Değerler iradeyi zorunlulukla belirlemezler, aksine sadece istekle belirlerler. İrade isteğe boyun eğmek zorunda değildir, ama onu ortadan kaldıramaz. Bunu tamamlayıcı olarak başka bir belirlilik şekli vardır, istek doğrultusunda veya tersine karar verebilen iradenin özgürlüğü. Biz onu irade hürriyeti olarak anlamaya alışmışızdır. Bununla da, yalnız onda insanlığın hesaplanabilir ve sorumlu olduğu, şartını ifade ederiz. Fakat hayatta onu çoğunlukla belirsizliğin tanımıyla bağdaştırırız. Özgürlük sanki seçeneklerin açık durmasıdır. Bu ama irade ve faaliyetin etik sorununa yeterli gelmez. Serbest irade kararsız değil tam tersine esas "karar veren"dir. Demek ki onda pozitif belirleyici bir öğe vardır ve esas mesele de budur. Bu irade hürriyeti içinde ontolojik olarak saklı bulunan şey, herhalde yeni kendine özgü tahminen daha yüksek bir biçim determinationdan başka bir şey değildir. Üzerinde teori ve görüş tar-

tışmalarının hiç bitmeyeceği, irade özgürlüğü problemi, "iradenin bir determinasyonsuz hareket alanı var mıdır?" sorusunda değil, bilakis "onun içindeki öz determinasyonun, determinasyonun düşük dereceli cinsleri ile aynı anda nasıl olabildiği?" sorusundadır.

VIII. BÖLÜM
GERÇEK DÜNYANIN KATMAN KANUNLARI

Verilen örnekler burada ancak bazı işaretler verir. Ama yine de onlardan, temel kategorilerin dünya yapısında nasıl bir rol oynadığı hakkında, aşağı yukarı bir fikir edinilebilir. Bunların hepsinin tabii olduğuna dair, ilk kanı, dönüşümlerin akıl almaz çeşitliliğine girildiğinde, ve varlıkların hem birlik hem farklılık rolü oynadığı, bütünün birliğini ve bağlılığını ve nasıl çeşitli yüksekliklerdeki çeşitliliği belirlediği görüldüğünde, çok çabuk yok olur.

Bunun dışında, bunlardan, varlık katmanlarının bağlılığının daha "çok öğeli" kategorilerin yüksek aşamalı yapılara geçişinde olduğu anlaşılır. Aynı şekilde bu geçiş kendilerinin devamlı dönüşümlerine bağlıdır. Bu elementer* kategorilerin her biri, katmandan katmana geri dönüşlerinde o katmanın özelliklerinden bir şeyler alır. Bu gayet normaldir, çünkü her katmanın öğelerinin çok yakın ilişkilerinin olduğu, kendi kategori sistemi vardır. Bir katmanın kategorileri kendi somutluklarını (concretum) tek tek kendileri değil, tersine hepsi beraber belirlerler. Elementer kategori bu birlikte belirlenen birliğe girdiği zaman onların bütün özelliklerini alır ve ona uygun olarak kendini dönüştürür. Metabolizma, kendini ayar-

* Çok öğeli, elementer.

lama ve üremenin ve Uyum'un hakim olduğu bir varlık bölgesinde, birliğin şekilleri, karşıtlığın çeşitleri, uyum, süreklilik ve değişim, sürecin ve durumun, töz ve matematiksel kanunların hakim olduğu yerdekinin aynısı olamazlar. Katmanın kendi cinsi, kesintisiz öğeyi etkiler.

Eğer bu böyleyse, kesintisiz öğenin karşısına tek tek katmanlarda gerçekten özyeterliliğin bir faktörü çıkmalıdır ve katmanlar arası ilişki doğru bir şekilde anlamak isteniyorsa, bu faktör de aynı şekilde tamamen belirlenmeli ve katman kategorilerinde örneklerle, kesintisiz her öğe gibi, gösterilmelidir. Bunun için temel kategorilerin dönüşümlerinde yeterli malzeme vardır. Birliği dizileri yükseldikçe ve buna bağlı olarak çeşitlilik çoğaldıkça, nasıl basamaktan basamağa yepyeni bir şeyin, bir kategorik novumun ortaya çıktığı ve ilkel cinslere üstün geldiği açıkça görülür. Determinasyon cinslerinin dizilerinde, yüksek aşamalı cinsin daha ilkel cinslerin hiçbir yerinde asimile olmadığı daha iyi anlaşılır. Organik gelişme yolunda yapı sisteminin gelişime yönelik işlevi nedensellik ilkesine uymaz. Amacın kullanılması ve bilinçli hareketin araçlarının geriye dönük seçimi, bu ikisine karşı, tamamen yeni bir novum oluşturur ve aynı şekilde yukarıya özgür iradeye kadar gider. Bu kendini, yükselen şekillerin sıralarının tamamında üst üste şekillenerek belli eder, şekillenmenin mümkün olmadığı yerde ise üst üste yapılaşır. Yüksek şekil cinsinin ortaya çıkışı, bunun karşısında ilkel şekli maddeye veya tamamıyla taşıyıcı temele kadar batması, işte bu novumun işidir.

Aynı şey katman kategorilerinin ilişkilerinde daha açık görülür. İç düzen ve üreme, fiziki sürece ve matematiksel miktarlar kanunlarına karşı çok belirgin bir novum oluşturur-

lar. Ruhsal yaşamın içeriği ve edimleri de aynı şekilde organik süreçlere karşı bir novumdur. Bunlara karşı da, bireyin ruhsal edimlerinden ayrıca var olan ve tarihi geleneksel içerikli ortak bilinç yaşamı, dil, bilgi, hak, namus gibi, novum oluştururlar.

Böyle bir yönlenmeyle, katmanların iç ilişkilerini belirleyen kanunları zorlanmadan birkaç ana noktaya birleştirebilir. Burada katmanların içindeki ilkesellik söz konusu olduğundan, kanunlar kategorilerle ilgilidir ve ilk etap, kategorilerin katmanların kanunlarıdır. Diğer taraftan kategoriler somut varolanın yanında özel şekilde varolmadıkları için, kanunlarının konusu belirgin bir şekilde, doğrudan varlık katmanının ilişkileridir.

1- Varlık katmanlarının örtüşmelerinde daima, yüksek katmanlarda tekrar ortaya çıkan düşük katman kategorileri vardır. Hiçbir zaman düşük katmanlarda ortaya çıkan yüksek katman kategorisi yoktur. Bir katmandan öbür katmana kategori geçişlerinde, geçişler aşağıya doğru değil, hep yukarıya doğrudur.

2- Kategorilerin dönüşleri daima sınırlıdır. Bu düşük katmanın bütün kategorileri için geçerli değildir ve bütün yüksek katmanlara kadar gidemez. Belli katman yüksekliğinde dönüşün bir kesilmesi de vardır.

3- Yüksek katmanlara geçişlerde tekrar ortaya çıkan kategoriler değişime uğrarlar. Yüksek katmanın özellikleriyle şekillenirler. Değişmeden (yukarıya geçen her özellik) her zaman bir kategorik temel niteliktir.

4- Düşük kategorilerin dönüşü hiçbir zaman yüksek katmanın kendi cinsini oluşturmaz. Bu her zaman, yeni

kategorilerin ortaya çıkışında var olan ve onlardan bağımsız olan, bir kategorik **novumun** işe katılmasına dayanır. Yeni gelenlerin dönüşümü de zaten bu **novumla** olur.

5- Varlık şekillerinin yükselen sıraları kesintisiz değildir. Belli kesimlerde, kategorik **novumun** birçok kategoride aynı anda faaliyete geçmesiyle, varlık katmanları birbirlerinden kesinlikle ayrılırlar. Bu belirginlikler katman farklılıklarının aşama düzeninin özel görüntüleridir.

Yukarıdaki eleştirel açıklama, genelde kategorilerin katmandan katmana aktarılamaz olduğunu gösterdi. Ama bu, birçok katmana ait olan kategorilerin olamayacağı demek değildir. Temel kategorilerin özel durumları, onların bütün katmanlara uzanmış olmalarındandır. Buna benzer bir durum hepsi için değil ama birçok katman kategorileri için geçerlidir. Bir kategorinin başka katmanlara geçebilmesi için nasıl yapılanmış olması gerektiği genel olarak söylenemez. Bir kural olarak söylenebilecek tek şey dönüş kanunun söylediğidir; yalnız "yukarıya" geçiş vardır "aşağıya" değil. Başka katmanlara geçiş tek yönlüdür, tersine çevrilemez. Yalnız düşük kategoriler yüksek katmanlara geçerler, yüksek kategoriler daha düşük katmanlara değil.

Zaman, süreç, nedensellik bütün yüksek katmanlara böyle geçerler. Organik yaşam da zamanlı bir süreçtir, onda da daha sonraki durumun nedeni geçmişindedir. Fakat ruhsal olaylar dünyasında da aynı şey geçerlidir ve ruhsal yaşamın kendisi, kendi zamanlılığında aynı gerçek zamanda geç ve tek tek etaplarında nedensellik sonuçları olan bir toplam süreçtir. Bu ama fiziksel-maddesel dünyanın bütün kategorilerinin hepsinde geçerli değildir. Matematik kuralları ve özlük

(substanzialität) organik dünyaya geçerler ama orada çok küçük bir rol oynarlar. Organiğin başka kanunları vardır ve onun koruması yettiği kadar "trägheit"a* dayanmaz (ne maddenin ne de enerjinin), aksine onun aktif olarak kendini yenilemesine dayanır. Mekânsallığın durumu ise daha önemlidir. O zamanlılık gibi ruhsallığına ve bilincin sınırlarına geçmez, aksine organiklerin ve ruhsalların sınırında kopar.

Bu ikinci konunun söylediğidir. Belli katman yüksekliğinde dönüşü, bir kesintiye uğraması vardır. Bunun için mekân kategorisi tipik bir örnektir. Biz zaman ve mekânı dünyanın eşit temel durumları olarak görmeye alışmışızdır. Ontolojik olarak bu yanlıştır. Ontolojide zaman çok daha büyük kategorik güce sahiptir. En üst katmanlara kadar çıkar, yaşayan bilinçte (tarihi-somut kişiler gibi) yalnız "olacak" şeklinde vardır, onun da bir meydana çıkışı, süresi ve yok oluşu vardır. Mekân ise bunun karşısında en düşük iki katmana aittir. En düşük basamaktaki bilinç bile mekânsızdır.

Tek tek kategorilerin durumlarındaki bu farklılık, dönüşün genel bir kanun olmadığını belirler. O seçilmiş bazı kategorilerde sınırlıdır. Ama burada da tamamıyla kuralsızlık hakim değildir. Katmanların sıralanmasından, belli yüksekliklerde bütün bir kategoriler grubunun geçişlerinin son bulduğu görülür. Böyle bir yükseklik işte organiklik ve ruhsallık sınırıdır. Burada her şey cansız doğa ile organiklik arasındaki sınırdan daha değişiktir. İnorganik kategorilerin hepsi, burada bazıları çok önemsiz de olsa, organikler dünyasına geçerler. Bunun sebebi, organizmanın belli bir büyüklükte dinamik oluşumları yapı taşları olarak içine alması ve onları kendi

* Durağanlık, atalet.

yüksek yapısıyla şekillendirmesidir. Onlarla beraber aynı zamanda onların kategorilerini de devralmaktadır. Çünkü o, onları ancak aynı mekânda ve aynı süreçlilikte şekillendirebilir. Kendisi de onlar gibi mekânlı ve maddesel olmasaydı, onlar gibi bir süreç yapısı olmasaydı, o zaman onları içine alamazdı.

Ama bu şekillendirme bütün katman farklılıkları için ölçü değildir. Ruh yaşamı, bedensel yaşamın şekillendirilmişi değildir. Ruhsal yaşam, organik süreçleri içine alıp, yapı taşı olarak kullanmaz. O, organik süreçler tarafından taşınır ve onlardan etkilenir, fakat organik süreçler onun altında geride kalırlar. Bir metabolizma bilinci ve büyüme bilinci vardır ama yalnız nesnelerin veya nesnesel süreçlerin bilinmesi anlamında, bunlar bilincin objeleridir ve onun dışında kalırlar, onun içine ne edim ne de içerik olarak giremezler.

Edim ve içerik kategorik olarak değişik şekillerdedir. Onlarda ne mekân ne madde ne de öz vardır. Onlardan oluşan "iç dünya" –yaşamak, hissetmek, kavramak, düşünmek gibi– organik yapının "üzerinde" bir varlık bölgesidir, ama yalnız onun "üzerinde" bir varlık temelinin üzerine bağlandığı gibi bağlanır, kendini ondan, bir maddeden yapılanır gibi yapılandırmaz. Üst şekillendirmeden farklı olarak bu şekil bir üstüne yayılma, bir üstüne yapılanma ilişkisi diyebiliriz.

Daha önce görünür olan bir şey, burada onaylanmaktadır. Gerçek dünyanın yapısı (üst) şekillendirmelerin tek cinsli sıralaması değildir. Gerçek dünya şekil ve madde temel kategorilerinin görecelendirilmiş ilişkileriyle ifade edilebilir. Bunu deneyen bütün teoriler, psikofizik sınırında başarısızlığa uğramak zorunda kalırlar. Dünyanın birliği o kadar basit

değildir. Metafiziğin, ontoloji dönüş kanunuyla ruhsal ve bilinçli varlıkların türetilemez cinslerine yol açar, böylece gizli bir materyalizme alet olur konusundaki tüm korkularının bu noktada yersiz oldukları ortaya çıkmıştır. Tam tersine, ontoloji, çok cinsli bağımsızlığı, onun birliğine aldırmadan, havada bırakabilir korkuları da yersizdirler. Çünkü yeni ontolojinin esas konusu tam da varlık katmanlarının çeşitliliğinde, tek cinsli (homojen) ve çok cinsliler (heterojen) arasındaki ilişkileri, ön yargılardan şu veya bu şekilde etkilenmeden, ölçülü ve dikkatli bir şekilde araştırmaktır.

Bu ilk üç kanunda ifade bulur. Dönüş yalnız sınırlı olarak vardır ve kategori içeriğinin dönüşümü olmadan olmaz. Dönüşümün görünen sınırları –görüntüler olarak doğrudan gösterebilen– üst şekillendirmenin mümkün olmayıp, üstüne yapılanma tarafından bertaraf edildiği yerlerdedirler. Organik yaşam ile ruhsal yaşamın arasındaki sınır çizgisi bu durumda, en kolay anlaşılabilen bir örnektir. Daha yukarıda buna benzer üst şekillendirmenin olamadığı ikinci bir sınır çizgisi vardır. Bu sınır çizgisi bilinç dünyasının ortasından geçer ve bireyi, somut bilinçten ayırır. Somut bilincin zamansal yaşamı ruhsal edim faaliyetlerinden oluşmaz, aksine onların üzerine, bir varlık temeli üzerinde "bağlanır" gibi "bağlanır". Dil, hak, anane, namus ve bilim bilinçte açılmaz. Her biri onu içinde büyüdüğü ortak bilinç ortamından alır ve ileriye devreder. Kendi zamansal toplam sürecine katkısını yapar, ama kendine kendi dilini, ahlakını veya ilmini yaratmaz. Bu, bu ruhsal dünyanın bazı metafizikçi teorilerin kabul ettiği gibi, bireyüstü bir bilincin içeriğini oluşturmadığına, uygundur. Bilinç yalnız bireyin bilinci olarak vardır, ama bu tarafsız aklın bilinci değildir. Bireyler organik kabile birliği

dışında yalnız ortak bilinçle birbirlerine bağlıdırlar. Kendi ruh dünyası insanın vazgeçilemez şekilde kendine aittir. Edimlerini kimse onun için yerine getiremez, duygusal durumlarına kimse onun için katlanamaz. Bilinç ayırır, ruh birleştirir.

Aynı anda, bilinen kategorilerin belli katman sınırlarında kesintiye uğraması bütün ilişkilerin bilinmesine yetmediği görülür. Yüksek bir varlık katmanında asıl olumlu olan, yalnız düşük dereceli kategorilerin yok olması değil, bilakis yeni yüksek kategorilerin meydana çıkmasıdır. Bu dördüncü katman kanununun, novum kanununun ifade ettiği şeydir. "Aşağıdan yukarıya" katman içine giren unsurlar o katmanın esas cinsine yeterli gelmez, onda ancak ön şartları oluştururlar, esas görev, onları aşağı katmandakilerden ayıran, kendi kategorilerine düşmektedir.

Organiklerde metabolizma (stoffwechsel) –gelişme ve çözülme süreçlerinin etkileşimi aktif şekillenme, zor koşullara uyum, bireyin ölümünden sonra üreme ve kalıtım yoluyla hayatın devam etmesi, böyle bir novumdur. Böyle bir oluşum şekline karşı maddesel öz ve fiziksel süreçler gerçekten daha düşük seviyededir. Nedensellik bağlamının bile, geçerliliği ne kadar **önemli** olursa olsun, şekil genetik süreçlerin aslını oluşturamaz, kurulu sistemin organik determinasyonu onu (üst) şekillendirir.

Kendini yapılandıran süreçlerin bütün şekil ve basamakları için alınan maddenin basit asimilasyonundan yukarıya, amaca yönelik tepkilere ve uyum şekillerine kadar geçerlidir.

Dönüş kanunu ve novum kanunu beraber kategorik kat-

manlamanın cins şeklini oluştururlar. Tek olarak alınırlarsa tek taraflı kalırlar. Her biri katman ilişkisinin bir tarafını ifade eder. Katmanda bağlantılar "dönüş"e, çeşitlilik novuma bağlıdır. Dönen düşük aşamalı kategorilerin dönüşüme uğraması da, yüksek kategorinin novumunun bir işlevidir. Varlık katmanlarının karşılıklı farklılaşmaları ve varlıkların, fark edilebilen katman farklılıklarının ortaya çıktığı bir aşama derecelerinin olması, yeni kategori gruplarının hareket geçişlerine bağlıdır. Eğer novum olmasaydı, dünyanın yapısındaki şekillerde büyük bir süreklilik olurdu; ve varlık aşamalarının tek farkları da, bütünlük farkları olurdu. Temelden değişik olan bir cinse yer olmazdı.

Buradan, yüksek aşamalı katmanların aralıklarındaki üst şekillendirme ilişkilerindeki kopuş, başka bir ışık altında görülebilir. Burada düşük kategorilerin dönüşü arka planda ortaya çıkar –tam ortadan kaybolmaz, birkaç belirgin parçada sınırlı kalır– ve yüksek aşamalı kategorilerden oluşan zengin bir novum, geride kalan düşük aşamalıların yerine geçer. Burada, sanki katman aralıklarındaki dönüşün ve novumun ağırlığı birbirlerinden kaçınıyorlar gibi görünür. Düşük katmanın özellikle farklılık gösteren kategorileri, yeni kategorilerin zorla girişi başladığında, yüksek kategoriye geçemedikleri açıkça görülür. Basit olanlardan bazıları bunun karşısında hep geçerler ve en pervasızca da temel kategoriler.

Belki bu ilişkiyi tersinden açıklamak da doğrudur. Yeni kategorilerin büyük bir grubu varlık yükseklik düzeninin ancak, düşük kategorinin aynı büyüklükte bir grubunun son bulduğu ve aynı zamanda yapılandırıcı gücünü kaybettiği yerlerinde, hareket olanağı bulur. Fakat her iki düşünce şekli eşittir. Hangisine karar verebileceğimizi belirleyecek bir ka-

tegorik dinamiğin hiçbir belirtisi bulunmamaktadır. Ancak şu kadarını rahatlıkla söyleyebiliriz: Katmanlar dizisinde üst yapılanma ilişkilerinin ortaya çıkması, geniş bir cephede dönüşün kesintiye uğraması ve aynı zamanda aynı cephede genişleyen bir kategorik novumun başlaması anlamına gelir. Yüksek aşamalı ve düşük aşamalı katmanların farklılaşmış özel kategorilerinin beraberce var olamayacakları açıktır.

Temel kategoriler dışında, en düşük aşamalı kategori katmanının yalnız birkaç öğesinin (zaman, süreç, sebep) bütün varlık katmanlarına kolayca geçebildikleri, anlattıklarımıza uygundur. Aynı şekilde şu gerçekte bunu doğrular; bütün katmanlar dizisinde yalnız bir tane gerçek üst şekillenme ilişkisi vardır ve o da en düşük katmanlar arasında, organik dünyanın inorganik dünya üzerine yükseldiği yerdedir. Burada düşük katmanın kategorileri henüz çok az farklıdırlar ve yüksek katmanın kategorik novumu onlar tarafından açıkça engellenmektedir. Bu belki şöyle açıklanabilir; varlığın tam da bu düzeyinde, yeni şekillerin zengin varlığı ve kanunları, düşük düzeyin varlığıyla uyum içindedir. Çünkü onlara bağımlı bir duruma da girseler, hepsi beraber canlılar dünyasına geçerler ve hiçbiri geride kalmaz.

IX. BÖLÜM
KATMANLAR DÜNYASINDA ÖZERLİK VE BAĞIMLILIK

Katman kanunlarında birçok eski ve kökleşmiş ön yargılara karşı savunmalar vardır. Aşırı uçların, dünyanın ruh tarafından mı yoksa madde tarafından mı yönetilmekte olduğu kavgası bu kanunlarla bitirilmiştir. Dünya ne yukarıdan ne de aşağıdan yönetilebilir, çünkü her katmanda bir kategorik novum vardır. Diğer taraftan kendini ikici (dualisticsh) olarak, karşıt kuralların kavgasında bitiremez, çünkü belli bazı temel öğelerin ruh dünyasına kadar geçip gitmeleri vardır ve bunun dışında varlık bölgelerinin orta katmanları, şematik olarak genelleştirilen bu uçların karşıtlığına uymayacak kadar güçlüdürler.

Bu kanunlarla henüz kesin olarak bilinemeyen ise, katmanlar dizisindeki bağımlılık ve özgürlük ilişkisidir. Bunun için, katman kanunlarına dayanan, fakat henüz onların özümsemediği başka kanunlara ihtiyaç vardır.

Eğer varlık katmanlarının bütün örtüşmeleri üst şekillenme şeklinde olsaydı, belki o zaman bağımlılık kanunları, tam olarak katman kanunlarına götürebilirdi. O zaman katman aralıklarında tüm düşük kategorilerin yüksek katmana geçmeleri gerekirdi; bu gösterildiği gibi bir novumun ortaya çıkmasını hiçbir şekilde engellemez, yalnız yeni kategorilerin

zenginliğini sınırlandırır. Düşük aşamalı varlık, yüksek aşamalının maddesi olur, yapısı daha yüksek olan yapının taşları olur. Kanunları daha yüksek kanunların elemanter parçaları olacaktır. Böyle yapılanmış bir dünyada, yüksek aşamalı katmanlar arasında bağımlılık ve özgürlük ilişkileri hâlâ devam edebilirdi. Ama tek taraflı ve yalnız aşağıdan yukarıya olan bağımlılık ağır basardı.

Yaşadığımız dünya böyle değildir. Ama tasarlanan dünya yine de ana hatlarıyla ona yakındır. Bu dünyada sürekli bir yüksek aşamalı katmanların, düşük katmanlara bağımlılığı vardır, fakat sürekli üst şekillendirme üzerine değildir. Ruh atomların, bilinçte hücrelerin üst şekilleri değildir ve düşük dereceli kategorilerin hepsi bağımlılığın taşıyıcısı değildir. Üst yapılanma şekilleri araya girerler ve üst katmanların bağımlılığını önemli bir derecede kısıtlarlar.

Ama bu kısıtlama bağımlılığın yalnız belirli bir şeklinedir. Bunu içerik üzerine veya yapılanma üzerine diye adlandırabiliriz. Ama varoluş üzerine olan bir bağımlılık daha vardır. Bunun ne olduğu, eskiden beri metafiziğin cevaplandırmaya çalıştığı sorularda görülür: Organik yaşamsız, bir ruh yaşamı var mıdır? Bilinç tarafından taşınmayan bir ruh olabilir mi? Dolaylı olarak bedensel taşıyıcısız ve fiziki dünyasız olabilir mi?

Kurgusal metafizik çeşitli olanaklar arasa da, kesin tecrübelerimize dayanarak, bunu reddetmek zorunda kalırız. Biz yaşayan bireylerin bilinçlerine bağlı, yalnız "taşınan" bir ruh dünyası tanıyoruz. O, onların bilinçlerinde çözülmez, tersine objektif "ruh" olarak sınırlarını aşar, ama yine de taşıyıcılara bağlı kalır, onların üzerindedir ve onlar yok olduklarında,

başka bireyler tarafından taşınarak yaşamaya devam eder. Aynı şekilde, organik taşıyıcısız bir "bilinç", ışık, hava, su ve çeşitli besin maddeleri içeren cansız doğanın belki bir kesimine bağlı olmayan bir "organik yaşam" tanımıyoruz. Bu sadece deneyim işi değildir. Çünkü insan bir kere özümleme (assimilation)'nin ne olduğunu kavrarsa, onun bu fiziki şartlara bağlı olduğunu görür. İlkel bilincin, organik işlevlerin döngüsüne katılışı ve kendini onların hizmetine geliştirişi görülünce, onun havada asılı duran bir öz varlık olamayacağı, aksine ancak gelişmiş bir bedensel yaşama dayanarak var olabileceği bilinir.

"Dayanmak" ve "taşınıyor olmak"ın bu ilişkisinin açıkça boydan boya gittiği görülür. Kategorilere bağlı değildir ve üst yapı ilişkilerinde de sınırı yoktur. Yüksek varlıkların, düşüklere bağımlılığının iki şekli vardır. Biri madde işlevi görüntüsündedir ve üst şekil ilişkisinde işler, öbürü ise bir "taşımak" ve "taşınılmak" ilişkisidir ve üst yapılanmayı da kapsar. Yapısı temel işlev şeklindedir. Onda bağımlı olan "dayanandır". İki bağımlılık ilişkisi de hiçbir şekilde yüksek varlıkların özgürlüğüne ters düşmezler. Tek fark dünyanın yapısındaki temel işlevin daha genel oluşudur.

Kategorik bağımlılık kanunu ortaya çıkarılmak istenirse, temel işleve dayanmak lazımdır. Düşük kategorilerin ağırlığı, bir tek yüksek kategorilerin maddesini oluşturmakla bitmez, çünkü bunu yalnız kısmen yaparlar. Bunun üzerine, başka bir tarzda ve yüksek katmanlara geçişlerinden bağımsız olarak, onların varlık temellerini oluşturmaları da gelir. Bunu açık ve seçik olarak yüksek yapılanmalarda, insanda, toplumda, tarihte görerek kavrayabiliriz. Onlar, kendileri katmanlaşmış oluşumlardır ve onların içinde organik yaşam aynı şekilde

fiziki güçler tarafından, bilinç organizma tarafından, ruh aynı şekilde bilinç tarafından dünyada olduğu gibi taşınırlar.

Bu düşünceyi, temel alarak bağımlılık kanunlarını düzenleyebiliriz.

1. Kategorik bağımlılık yüksek kategorilerin düşük kategorilere bağımlılığıdır, tersi değildir. Değişik kategoriler öyleyse belirleyici güçlerdir. Kategorilerin katman sırasındaki gücü ve yüksekliği birbiriyle ters orantılıdır.

2. Düşük bir katmanın kategorileri, yüksek olanın varlık temelidir, ama onlar olmadan da var olabilirler. Üst şekil ve üst yapıya izin verirler ama onları teşvik etmezler. Yüksek katman, düşük katman olmadan varolamaz. Ama düşük katman, yüksek katmansız varolabilir.

3. Düşük kategoriler, yüksek varlık katmanlarını ya "madde" olarak ya da varlık temeli olarak belirlerler. Demek ki yüksek kategorilerin hareket alanını yalnız kısıtlarlar, onların yüksek şekillerini ve özelliklerini belirlemezler.

4. Yüksek kategori katmanının novumu düşük olanın karşısında gayet "serbest"tir. Ona karşı her şeye rağmen özerkliğini korur. Yüksek olanın üstün yapısının, düşük olanın içinde hareket alanı yoktur. Ama "üstün"de vardır.

Bu bağımlılık kanunlarının birinci ve dördüncüsünün –güç ve özerklik kanunu– arasındaki ilişki, katman kanunlarında –dönüş ve novum kanunu– arasındaki ilişki gibidir. Yüksek katmanın, düşük katmanla olan ilişkisindeki özerkliği, onda yeni başlayan yüksek kategorilerin bariz bir işlevidir. Bu sonuncudaki "serbestlik" yalnız burada başka bir şey ifade etmektedir. Bu, düşük varlık katmanı "üzerinde" yüksek ve

içerik olarak baskın yeni bir biçim için sınırsız bir hareket alanı olduğunu, ifade eder. Bu hiç de tabii değildir. Bütün düşük kategorilerin boydan boya geri dönüşüyle herhalde uyum sağlayamayacaktır. Ama yüksek katmanın kategorilerinin hepsi geri dönmezler, bunu onların bir bölümünü yok eden, üst yapılaşma ilişkisi sağlar.

Düşük kategorilerin "daha güçlü" olması yalnız dönüşe bağlı değildir, içerik olarak da örtüşmezler. Düşük katmanın geçiş yapmayan kategorileri de, yüksek olanlardan güç olarak üstündür. Onlar geçerli oldukları bölgede hiçbir üst şekillenmeden müteessir olmazlar ve tüm yüksek varoluş şekilleri yalnız, temellerinde mümkün olan sınırlar içinde hareket ederler. Bütün düşük varlık katmanı, üst şekil olmadığı, ve yapılarının yüksek şekillere materyal olarak girmediği yerlerde de temel olarak kalırlar. Ruh yaşamı da organizmaya ve dolaylı olarak her ne kadar onun mekân-madde şeklini içine almasa da, cansız doğaya bağımlıdır ve bilinç de düşük katmanların bütün basamaklarına bağımlıdır. Bunlara göre durumu "dayanmak" (aufruhen) ve "taşınmak" (getragen)tır. Vücut ölürse, bilinç de söner ve onunla da kişisel ruh söner. Bir insan ırkının soyu tükenirse, onunla beraber objektif-tarihi bir ortak bilinç de yok olur. Tek kişi de, insan topluluğunda olduğu gibi, tüm ruh zenginliği taşınan bir varlıktır. Ama taşıyıcı katmanlar, ruh zenginliği ölünce, ölmek zorunda değillerdir.

Bu anlamda, yalnız taşımak ve taşın(ıl)mak ilişkisiyle üst şekillendirmesiz de olsa, ontolojik bağımlılık tamamıyla tek yanlı ve tersinmezdir. Bu en güçlü bir şekilde ikinci bağımlılık kanunundaki, katmanların özgürlüğü kanununda

(veya indifferenz* kanunu) ifade edilir. İki katmanın örtüşmesinde düşük katmanın yüksek katmanın temelini oluşturduğu, görüntülerden o kadar açıkça anlaşılır ki, katman ilişkileriyle uğraşılan her yerde ve her zaman fark edilmiştir. Ama genelde, düşük katmanın temelinin yüksek katmana göre oluştuğu düşüncesiyle bağdaştırılmıştır. Bununla da sorumsuzca bir taşıyıcı ilişkisi, –bir araç-amaç ilişkisi yapılmış– düşük varlık katmanı yüksek katman için var olan bir katman olarak anlaşılmıştır. Kısaca o, yüksek katmanı taşımaya "mahkum" edilmiştir. Böylece de insanda vücudun duygusal dünya için, fiziki hayat şartlarını da vücut için vardır kabul etmiştir. Bunların hepsi de yalnız ruh için vardır denmiştir. Ama gerçekte bununla katmanların bağımlılığı ters çevrilmiştir. Çünkü teleolojik ilişkilerde araç, amaç içindir ve zorunlu olarak ona bağımlıdır.

Biçimlerin teleolojisi Aristo'dan, Hegel'e kadar sayısız sistemlerde güç kanununu ters çevirme yanlışlığına böyle düşer. Yüksek kategorileri güçlü yapar. Bu insanların her zaman dünya için olmasını istedikleri belli bir ideale uygundur. Böylece kendini akıllı bir varlık olarak dünyanın amacı ve baştacı olarak görebilir. Bununla ama yalnız dünyayı değil, kendi varlığını da, ve gerçekte kendi çıkarları doğrultusunda bile değil, yanlış anlar. Ama yine de çok daha büyük, kendi bağımsızlık gücüne daha layık ve onun için yaratılmamış bir dünyayla başa çıkmak onun görevidir.

Böyle düşüncelerin önüne şimdi "gesetz der Indifferenz" (farketmezlik kanunu) bir set çeker ve bunu antropolojik değil, aksine sadece ontolojik sebeplerden dolayı yapar.

---

* Fark etmezlik, etkisizlik.

Bu kanuna göre düşük varlık katmanı, yüksek varlık katmanının temelidir ama, kendisi bu temel oluş içinde değildir, yani onda eriyip yok olup gitmez. O daha çok yüksek katman olmaksızın, kendisi için vardır. O yüksek katmanın var veya yok oluşuna "indifferent" (farketmez) davranır. Her halükarda, onun için yapılmamıştır. O halde düşük katman yüksek katmana hiçbir şekilde bağımlı değildir. Burada en belirleyici olan da budur. Yüksek katmansa kendi açısından tabii ki ona bağımlıdır ve ancak onun tarafından taşınarak var olabilir. Bu şekilde, daima yüksek varlık, düşük varlığa bağımlı oluşu anlamına gelen, kategorik bağımlılığın tersinmez doğrultusuna uygun olur.

Bu farketmezlik demek ki, düşük katmanın bütün daha yüksek katmanlara karşı bağımsızlığı anlamına geliyor. Bu mutlak (kısmi değil) bir bağımsızlık şeklindedir. Bu bizim tecrübelerimizden, en çok da bilimsel tecrübelerimizden bildiğimiz şeydir; inorganik doğa korkunç büyüklükte, içinde canlı varlıkların yaşamaları için gerekli şartları içeren bölümlerin en çok seyrek ve küçük bölümler olduğu bir kozmik yapı oluşturur. Bu seyrek kozmik özel bölümlerinde canlılara ihtiyaçları yoktur. Aynı şekilde canlılar dünyasında bilinçsiz birçok düşük dereceli varlık vardır. Bilinç de kendi açısından insan soyunun karanlık çağlarında akıl lüksünden yoksun olarak var olmuştur.

Bu düşünce esasında kelimelere ihtiyacı olmayacak kadar basittir. Ama hayret verici de olsa, bu düşünceye felsefi sistemlerde o kadar sık ters düşülmüştür ki –bugün bile bazı hayranlık uyandıran teoriler bunu yapmaktadır– onun büyük bir dikkatle derlenip kategorik kanun haline getirilmesi şart olmuştur. "Güç" kanunu tüm ağırlığını buradan alır. O bir

"Kategorik Anayasa" olarak ortaya çıkmıştır. O katmanlar arasındaki farklılığın sebebidir, dönüş kanunundan daha köklüdür, çünkü daha geneldir ve ulaşım alanında sınır tanımamaktadır. Özgürlük kanunu da onu kısıtlamaz, tersine yalnız aynı bağımlılık ilişkisinin ters yönünü belirler.

"Maddenin Kanunu" ise bu kadar basit değildir, çünkü düşük dereceli varlıkların hepsi daha yükseklerin maddesi değildir. Üst yapılaşma ilişkisi durumunda yalnız taşıyıcı temeldir ve bu içerik olarak üst varlıkta erimez, bu yüzden burada bütün düşük kategoriler yüksek kategorilerde meydana çıkmazlar.

Öyleyse kategorik bağımlılığın ölçüsü tam olarak belirlenmek zorundadır –Maddenin kanununda bu işlenir– bu noktada bağımsızlığın iki şekli olduğundan, ikili bir kanun beklenir. Çünkü yüksek katmanın "üstünde" olması ve taşınması, düşük katmanın üst şekillenmesiyle aynı şey değildir.

Ama ona da başka bir fikir karşı çıkar. Bu kanun kategorik bağımlılığın yüksek varlık katmanının hangi durumlarına ulaştığının tespit edilmesiyle ilgilidir. Gerçekten de bağımlılık, tüm düşük varlık kategorileri etkili olsa bile, daima yüksek varlıkların birkaç özelliğine yönelir ve bağımlılığın yalnız ince bir bağını oluşturur. Eğer şimdi, düşük katman, üst yapılanma ilişkilerinde olduğu gibi, yüksek katmanın sadece varlık temeliyse, o zaman bağımlılık artık içeriğe değil aksine üst katmanın var olmasına uzanır. Bunlar da o zaman düşük katmanın yapısıyla değil, aksine yalnız var olmasıyla şartlıdır. Bilinç ve akıl aynı şekilde taşıyıcı organizmaya şartlıdır. Çünkü havada asılı kalarak değil, yalnız bir yere dayanarak olabilirler, ama yapı olarak dayandıkları şekle ve

süreçlere bağlı değildirler, çünkü onlar taşıyıcı organizma tarafından element olarak içlerine alınmazlar. Bu yüzden özel bir "temel (grundlage)" veya "dayanmak (aufruhen)" kanunu gerekmez.

Fakat herhalde bir madde ("materie") kanunu gerekecektir, çünkü üst şekillendirme ilişkisinde yüksek yapı, düşük olanı kendi içine alır, bu yüzden kategorik bağımlılık iç yapıya olur. Burada gerçekten onun yüksek varlık katmanı içindeki yerini daha iyi belirlemek lazımdır. Karakteristik olan, burada da –düşük kategorinin yüksek katmana sınırsız geçişinde de– yüksek biçimin sadece ikincil ve aşağıdan yukarıya sanki "negatif" belirlenmiş oluşudur. "Materie" sözü şunu ifade eder: Yüksek yapının bütün üst yapılanmalardaki bağımlılığı, yapı taşlarının özel durumlarının yeni yapıya izin verdiği ölçüdedir. Nasıl insan eldeki inşaat malzemesiyle hayalinde canlandırdığı veya canının istediği bir inşaatı yapamıyorsa, aksine ancak malzemenin sağlamlığı ve ağırlığı neye elverişliyse onu yapabiliyorsa, aynı şekilde dünyanın yapısında da yüksek kategori düşük şekillerin maddesiyle her şeyi oluşturamaz, ancak bu maddede mümkün olanı oluşturabilir. Çünkü maddenin şeklini değiştirmez, kategorik anayasa şöyle der: Düşük kategoriler daha "güçlü" olanlardır, onlar hiçbir "yüksek" güçle bertaraf edilemezler, bu gerçekte de düşük dereceliler daha güçlü şekillerdir demektir. Ama üst şekillenmede maddeyi oluştururlar.

Bu durumun sonuçları çok geniş kapsamlıdır. Maddenin belirleyici gücü kısıtlama işlevinden öteye gitmez, bununla da kategorik bağımlılık onun dışına taşamaz. Şekli değiştirilemeyen de, üst şekillendirilebilir. Ve bu şekilde yeni ortaya çıkan şey elementler tarafından belirlenmemiştir.

Bu bağlamda, madde kanununu, yüksek biçimlerin hareket alanı kanunu diye de adlandırılabilir. Bu doğrudan "özgürlük kanunu"na ulaştırır. Çünkü hareket alanı mümkün olan şeklin yalnız olumsuzlamasıdır (negativum). Bu kendisi biraz farklıdır.

Var olan bir varlık katmanının üst tarafında tekrar yeni bir biçimin başlaması, alışılmış bir şey değildir. Katman dizileri de zaten asla sonsuzluğa kadar gitmezler, aksine nasıl bir alt sınırları varsa aynı şekilde bir üst sınırları da vardır. Bu hareket alanının eksikliğinden değildir, neden ruhun da ötesinde, mümkün varlık şekilleri için boş alanlar olması gerektiğinin, kavranması mümkün olmadığındandır. Daha yüksek dereceli varlıklar tanımadığımızdan, bunu düşünebilmemiz çok zordur ve böyle varlıklar olmadığı konusunda bazı sebeplerimiz olduğundandır. Ruhtan daha üstün bir varlık olmadığını, neden böyle olduğunu kavramaksızın, bir olgu olarak kabul etmek gerekmektedir. Aynı şey, esasen dört varlık katmanının –ne daha çok, ne daha az– üstüste oldukları ve düşük kategori üzerine yüksek kategori şekillerinin belirginleşebildiği üç katman aralığı olduğu, olgusu için de geçerlidir.

Dördüncü bağımsızlık kanunu, dünyanın yapısındaki bu değişmez temel gerçeklerden bahsetmez, daha çok onlar nasıl kategori kanunlarının ön şartlarıysa, o şekilde var kabul eder. Bağımlılık kanunları yalnız katmanlararası bağımlılıkla uğraşır ve "özgürlük kanunu" özel olarak bağımlılıktaki bağımsızlık öğesiyle ilgilenir.

Yukarıya doğru giden bağımlılık yanında bu öğe, yani düşük kategorilerdeki "daha güçlü olmak"ın yanındaki bu

öğe, bu kanunlarda esas önemli olandır. Özgürlük kanunu aynen şöyle der: Bütün örtüşmelerde yüksek varlık katmanının, düşük olana bağımlılığı dikkate alınmazsa, yine de doğrudan ona karşı özgürlüğü vardır. Bunun sebebi kategori ilişkilerindedir: Yüksek kategoriler, düşükler aracılığıyla en fazla "madde"ye (devamlı hatta yalnız varlık temeli olmasına) şartlı, oldukları için, kendi öz yapıları içinde onlara karşı "serbest" olmak zorundadırlar. Bu özgürlük bağımlılığın tam içindedir ve onların "zayıf oluşu"na ters düşmez. O, tam geçerli özerklik şeklindedir ve içerik olarak yüksek katmanın novumuyla aynıdır. Onun hareket alanı madde kanunuyla kesin olarak sınırlanmıştır. Bu zayıfın güçlüye karşı olan hareket alanıdır onun için onun alanında değil onun üstündedir.

Bağımlılıkta özgürlük bir çelişki değildir. Bütün gerçek özgürlükler, bir "şeyden" ve bir şeyin karşısında olan özgürlüklerdir. Bir şey karşısında üstün çıkacağı bir bağlılık şeklinde olmalıdır. Bunun dışında özgürlük yalnız serbestlik ve dirençsizlik, yani olumsuz bir şey olurdu. Özgürlüğün esas anlamı ise bir başka şey üzerinde daha güçlü ve daha üstün olmaktır. Bu üstünlük kategorik özgürlükte esas meseledir. O kendini çok belirgin bir oluş önceliğinde, "yükseklik" önceliğinde belirtir. Böyle bir üstünlük olmadan katmanlar arasında yükseklik farkı olamayacağını burada çok bariz bir şekilde anlamak gerekir, katmanların farkları yüksekliğe dayandığı için bu üstünlük olmadan katmanlarda "yere düşerlerdi". Metafizik birlik teorilerinin her zaman ulaşmak istedikleri işte budur. Katmanın özerkliğini ve novumunu kaldırarak, katmanların karşıtlıklarını düzlemişlerdir. Ama bununla görüntülerin çok cinsliliğini gözden kaçırmışlardır.

Kategorik temel kanunun bahsettiği, düşük kategorile-

rin "daha güçlü" olmasının zayıf olanın "yüksek" olması gibi aynı derecede "oluş önceliği" ve "üstünlük" olduğu düşünülürse, katmanlaşmadaki içiçe kavramada iki türlü "oluş önceliği" ve iki türlü "üstünlük" olduğu görülür. İkisi de aynı katman dizisinde basamaklanırlar, yalnız ters istikamette. Yüksekliğin arttığı yerde, güç'ün oluş önceliği azalır. Böylece birbirlerine yol verirler ve birliği bozmadan, beraberce belli bir aşama sırasına göre varolurlar. Düşük kategoriler yalnız "güç" olarak üstündürler, yapısal içerik olarak daha fakirdirler. Üzerlerinde bir şeylerin yükselip yükselmeyeceğine kayıtsız kalırlar, neyin üzerlerinde yükseleceğine hele, tamamen kayıtsızdırlar. Bütün yüksek olanlara karşı kayıtsızdırlar (İndifferent). Onları teşvik etmezler, ama engelemezler de. Ama üzerlerinde bir şey yükselirse onu taşırlar. Çünkü yüksek olan ancak onların üzerine tutunarak var olabilir.

Özgürlük ve bağımlılık ilişkilerinin açıklaması ortadaki iki kanunda, fark etmezlik ve madde kanunlarındadır. Bağımlılığın özgürlüğü kaldırdığı, her zaman düşünülmüştür. Bu eskimiş metafiziğin gerekircilik (Determinizm) düşüncesinden kaynaklanan, birçok hatalardan biridir. Bu etikte, irade özgürlüğünün tüm bağımlılıkları kaldıracağı şeklinde anlaşılmasına götürmüştür. Uğrundaki tüm uğraşların *a limine* boşa çıkmaya mahkum olduğu bir düşünce. Aynı şekilde o, (bağımlılığın özgürlüğü yok etmesi) kategorik bağımsızlık probleminde de yanıltıcıdır. Esasında tam tersidir: Özgürlük yalnız bağımlılıkta vardır. O başka bir, yalnız taşıyıcı şartlara "karşı" başarılı olabilen, oluş önceliğidir. Düşük kategorilerin gücü tüm yüksek oluşumlara karşı ne kadar üstün olsa da, yine de yüksek varlık katmanı içinde ancak yalnız kendi cinsinin bölgesini kapsayabilir. Bu ama yüksek oluşum içindeki

zenginlikte ancak küçük ve önemsizdir, ancak yüksek yapının hiçbir şekilde esasını oluşturmayan yalnız birkaç elementer özelliğini ilgilendirir. İnsanın düşünce ve etkinliklerini, bireyin tüm ruh yaşamı onun tarafından taşınmasına rağmen, vücudun anatomik yapısı tarafından belirlenmez. Aynı şekilde vücudun yapı planı da, onun yapı taşları olan atomlar tarafından belirlenmez.

Kategorik bağımlılığa bu yüzden hiç değinilmeyecektir. Onu gönül rahatlığıyla mutlak (absolute) olarak anlayabiliriz. Bu ancak, geçerliliği kaldırılamaz ve bozulamaz anlamına gelir, hiçbir şekilde onun bütünsel olduğu anlamına değil. Düşük dereceli yapının güçlülüğünün gayesi yüksek varlıktaki "her şeyi" belirlemek değildir. Daha ziyade bunun tersi geçerlidir; katman dizisinde yukarıya çıktıkça, geçerliliği kaldırılamayan bağımlılığın bağları incelir ve görünmez olur ve aynı oranda negatif ön şartlara batar gider.

Kategorik bağımlılık, özerkliğin engeli değil, bilakis onun gerekli karşı desteğidir. Varlığı itibarıyla bir "absorbe" "mutlak" ise, içerik olarak yalnız bir "partiale" "tikel"dir. Tikel bir bağımlılıktır ama hiçbir sorun olmadan tikel bir bağımsızlık ile beraber olabilir. Yüksek şekillenme, düşük olanın ona sunduğu temelden kopma isteği göstermez, düşük olan da yüksek olanın cinsini belirleme isteği göstermez. O, aynı anda şartlandırıcı ve kayıtsız, aynı şekilde diğeri de şartlı ve özerktir.

Metafiziğin tarihinde hiçbir şey, bu ilişkideki gibi, inatla yanlış yapılmamıştır –karmaşık veya anlaşılmaz olduğundan değil, aksine karşısında kökleşmiş önyargılar olduğu için. Yukarıda bu önyargılardan bahsetmiştik. Onlar birlik düşün-

cesi ve sınır ihlalidir. Dünya mümkün olduğu kadar tekdüze olmalıdır ve bir katmanın kategorileri bütün katmanlara aktarılabilmelidir. Bu iki yanlış kategorik bağımlılık kanunu tarafından, ilk tespit edildikleri zaman mümkün olduğundan daha çok, kökten kavranabilirler.

İki kurgusal metafizikten biri her şeyi en yüksek, diğeri düşük varlık şekillerinden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Biri biçim teolojisiyle, Tanrıcılıkla (Pantheismus) ve Akılcı İdealizmle, diğeri Materyalizm ve ona akraba teorilerle temsil edilir. Bağımlılık kanunlarını metafiziğin bu iki temel şekline uygularsak, birincisinin kategorik temel kanuna, diğerininse özgürlük kanununa uymadığı kolayca görülür. Hegel'in akılcı idealizmi mesela; en yüksek kategorileri en güçlü yapar, çünkü onlara istisnasız en düşüğüne kadar bütün katmanlara hükmettirir. Bu kategorik temel kanunun değiştirilmesi, bütün düşük katmanların özgürlüğünün ve kayıtsızlığının (indifferenz) kaldırılmasıdır. Aynı zamanda da yüksek katmanlardaki novumların ve özerkliğin kaldırılmasıdır, çünkü onların artık düşük katmanların önünde olan hiçbir kategorik cinsleri yoktur. Böyle sistemler tam anlamıyla en alttakini en üste çevirirler.

Materyalist metafizikse buna karşın en düşük varlık şekillerine, en yükseği yaratma gücü atfeder. Yalnız yüksek varlık katmanının novumunu ve onun özgürlüğünü değil, dönüşün sınırlarını ve kategorik bağımlılığın "temel alan" ve en iyi durumda "madde" olarak işlevini içerik olarak sınırlandırmasını da yanlış takdir eder. Materyalizm bir noktada şüphesiz akılcı idealizmden daha az terstir. Düşük kategorilerin, yüksek kategorilere geçişi, tersi mümkün olmadan, en azından ilke olarak vardır. Yalnız bu istediğinden çok daha

kısıtlıdır ve tam da bu dünya görüşü için önemli olan kategoriler, mekân, maddesel öz, dinamik süreçler v.s. psikofizik sınırında kesintiye uğrarlar.

Buna karşın başka bir noktada Materyalizm karşı teorilerden daha zor bir yanlışlığa düşer. Yüksek kategorilerle, düşük kategorileri açıklamaya çalışmak yanlış da olsa, mantıklıdır ve gerçekten şartları kabul edilirse, böyle bir dünya tanımının işi kolaydır. Çünkü yüksek kategorilerin içerik zenginliği basit görüntüleri kolayca bastırılabilir. Düşük kategoriler bu zenginlikle başa çıkmak için, içerik olarak çok fakirdir. Mekanik-dinamik ilkeler daha en basit organizmalardaki yaşam belirtilerinden önce aksar. Ruhsal ve bilinçli varlık ilişkilerini onlara kadar geri götürmek, yalnız yanlış değil, aynı zamanda mantıksızdır.

X. BÖLÜM
İTİRAZLAR VE GÖRÜŞLER

Söylenenlerden, bağımlılık kanunlarının tam olarak kavranmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Metafiziğin ağırlıklı sorularının onda bir çeşit eleştirel karar bulduğunu söylemek fazla olmaz. Bu, kendini, belli özel sorunlara bu kanunları uygularken doğrulayacaktır.

Ama önce karşısında, doğrudan farketmezlik kanununu dolaylı olarak da kategorik temel kanunu ilgilendiren, akla yatkın bir itiraz çıkar: Düşük varlık katmanının yüksek kategorilerden, kategorik alanda hiçbir şekilde etkilenmedikleri, acaba tamamıyla doğru mudur? Veya, katmanların kategorik bağımlılığı gerçekten tersinmez midir? Yüksek varlık şekilleri acaba düşük katmanlara gerçekten belirleyici olarak karışmıyor mu? İnsanların çevrelerindeki doğa üzerindeki gücü, onun tekniği, onun şekillendirici ve kullanıcı gücü, yani tam da, insan varlığının gerçek dünyada özel konumunu oluşturan şeyler, bunu onaylıyorlar. Ama bu güç bilincin bir gücüdür ve ruhun özel kategorilerine dayanır.

Bu itirazı hafife almamak gerekir. Bu itiraza, "Bilincin gücü insanın yalnız "dış" konumuyla ilgilidir", diye cevap vermek yetmez. Çünkü, insanın dış konumu ve dünyaya tesir etmesi onun en içsel özelliğine dayanır. Gerçekte burada ne olmaktadır? İnsan açıkça belli doğal ilişkilerini onların kendi

varlık bölgelerinde değiştirir, bunu ancak kendi yakın çevresinde yapabilir, kozmik uzaklıklara ulaşımı kapalıdır, ama o yeryüzünü değiştirmiştir. Bilinç, tanıyan, planlayan ve tatbikatta yöneten güç olarak, burada açıkça düşük varlık katmanlarının faaliyetine müdahale etmektedir. Ve burada söz konusu olan yalnız inorganik doğa değildir. İnsan bitki ve hayvan yetiştirir, bununla onların cins özelliklerini değiştirir. Kendi bedensel hayatını da gözlemler ve ilgilenir ve yeteneklerini geliştirir. Aynı şey kendi ruhsal yaşamı için de geçerlidir. Eğitmen olarak onu ele alır ve kendi amaçları doğrultusunda şekillendirir. Kendi öz varlığında aynı çevresindeki dünyadaki gibi çalışır. Onun doğasıyla, ruhuyla uğraştığından daha rahat uğraştığı, genelde söylenebilir, çünkü ona karşı en büyük direnç kendi varlığından gelir, en inatçı bir şekilde de bilinç bilinçle mücadele eder.

Bu şimdi, en yüksek kategoriler en güçlü olmalılar gibi görünmüyor mu? Bu etkiyi, hayvanların yaptıklarını, insanınkilerin yanına koyarak daha da arttırabiliriz. Hayvanlar da kendileri için çevrelerinin küçük iddiasız bir bölümünü değiştirirler, onların yalnız bağlantıları anlayacak bilinçleri yoktur. Ancak akıllı bilinç, kafi derecede bilgiye, dünyada nesnel olarak yönlenmeye, mümkün olan ve hedefe uygun planlamaya ulaştırır. Buna göre doğaya hakim olma konusunda ruh kategorileri güçlü olanlardır.

Oysa bu böyle değildir. Gerçeklere karşı çıkmak elbette aptallık olur. Ama, acaba gerçekler nasıl anlaşılırlar ve hakikaten düşük kategorilerin daha güçlü olmalarına karşı çıkarlar mı?

Ortaya sürülen gerçekler ve benzeri itirazlar, aklın

–bazıları hatta akılsız bilincin– düşük varlık katmanlarına müdahalesini doğrular. Fakat onların kategorik yapılarına ve kanunlarına müdahaleyi doğrulamaz. Fakat bu fark çok önemlidir. Bağımlılık kanunları düşük bir katmanın, daha yüksek olanların gücüyle değiştirilmesini sorgulamazlar, çünkü bu değiştirme bir üst yapılanma değildir ve daima ancak maddenin (düşük şekillenme) elverdiği ölçüde mümkündür. Bağımlılık kanunları daha çok düşük kategorilerin yalnız başkalaştırma (abänderung) veya şeklini değiştirme (umformung), yani bir yüksek katman tarafından, bir düşük varlık katmanının temel şekillerinin ve kanunlarının başkalaştırılması veya şeklinin değiştirilmesine karşı çıkar.

İnsan aklı, çok çeşitli şekillerde tek yapıları veya yerel doğayı –kanunların basit olduğu oranda çok– değiştirebilir. Ama hiçbir şekilde onların kendi kanunlarını değiştiremez. Düşük kategorik yapılar üzerinde hiçbir yaptırım gücü yoktur.

Önemli olan budur. Sözü geçen gerçeklerden elde edilen ilişkilere dikkatlice bakılırsa, onlarda bağımlılık kanunlarının tam ve açık doğrulanması bulunur. Aklın gücü, doğaya hakim olurken neye dayanır. Herhalde, doğanın kanunlarına ve gücüne karşı koymaya, onlarla mücadele etmeye, güreşmeye değil. Böyle bir güreşte o hemen kaybedecektir. Gerçekler tam tersini öğretiyor: İnsanın hakimiyeti doğaya baş eğmesindedir. İnsanın yakın çevresindeki belli doğa güçleri üzerindeki yaptırım gücünün sırrı, doğa güçlerinin kanunlarını anlaması ve teknik çalışmalarında bu kanunlara uymasındadır. Aklın doğaya dikte edebildiği yalnız verilmiş araç olarak doğa gücüyle takip ettiği amaçtır. Onları üst şekillendirdiği yüksek biçimde diyebiliriz. Ama bunu ancak onların özelliklerine riayet ederek yapabilir. O, bu güçleri doğada yaptıklarından,

başka şeyler yapmaya zorlayamaz, onların kendilerine özgü etki şeklini, yalnız kendi amaçları için değerlendirebilir. Çünkü doğa güçleri amaçlara aldırmazlar. Kendilerinin bir amaçları yoktur onun için kendilerini yabancı amaçlara araç olarak kullandırırlar. Düşük şekil, tüm üst şekillere karşı kayıtsızdır (indifferent).

Doğanın hakimiyetinde de, akıl, sanki hiçbir hakimiyeti yokmuş gibi, doğanın kategorilerine bağlı kalır ve kendi kategorilerde burada zayıf olandır. Onun doğadaki tüm çalışmaları doğa kanunlarıyla sınırlıdır: Onlara "karşı" hiçbir şey yapamaz, onlarla "beraber" çok şaşırtıcı şeyler yapabilir ve burada sınırları, ancak kendi yaratıcı gücü çizer.

Burada ikili üstünlük ilişkileri açık bir şekilde doğrulanır. Elementlerin gücü kırılgan insan cinsiyle alay eder. İnsanın sonuçta ne aracılığıyla hükmettiği, başka bir üstünlük çeşididir. Onun güç araçları, önceden görmek (vorsehung) ve amaca yöneliktir. Doğa bu kategorilere sahip değildir, süreçleri sonuca kayıtsız kalarak devam eder, onun güçleri körlüdür. İnsanlar onların özlerini öğrenip amaçları için kullanmayı öğrendiğinde, kendilerini insanların amaçları için kullanılmaya karşı savunamaz.

Metafizik, aklın gücü konusu açılınca, çoğunlukla radikal tezleri savunmuştur. Ya düşük güçlerin (insanın içindekilerde) kör (sahte) gücünü görmüş ve akıl "aciz" demiştir veya insanın yaradılışındaki gören (hakiki) gücü görmüş ve aklın "mutlak kudret"li olduğuna inanmıştır. Bunların ikisi de yanlıştır. Bu durum, hem insan hayatının görüntüleriyle hem de kategorik kanunlarla çelişir. Aklın kendine özgü gücü vardır, fakat sınırlıdır. Bu güç ona karşı çıkan bütün güçlerden başka-

dır. O aklın kategorik novumunun çok özel bir şekline dayanır. Ama yaşamında ilişkili olduğu tüm düşük güçlerin katmanlarının olması şarttır. Çünkü aynı zamanda onlara da dayanır. Aklın gücünün özerkliği dünyanın bütün katman ilişkilerine özgü, bağımlılıkta özgürlüktür.

Biraz önce ele aldığımız itiraz, katman teorisine yapılan tek itiraz değildir. Burada karşılanacak ön yargılar çoktur ve bunların çoğu birlik konusuyla bağlantılıdır. Yalnız bağımlılık kanunlarına değil, katman kanunlarına da karşı çıkarlar. Bu yüzden bunlara tekrar el atmak gerekir.

Dönüş kanunu, gösterildiği gibi kesintisiz değildir. Düşük kategorilerin bir kısmı üst şekil ilişkileri sınırında kesintiye uğrar. Bununla da metafiziğin beklediği gerçek dünyanın birliği parçalanmış gibi görünür. Burada, dönüşün bu kesintisine karşı gelir gibi görünen düşünceler, ortaya çıkar. Yüksek katmanların varlıkları düşük katmanlara dayanıyorsa ve düşük katmanların kategori mevcudiyetleri aynı kalıyorsa, o zaman dönüş kesintisiz olmak zorunda değil midir? Yüksek katmanın somut yapıları, düşükleri içlerinde barındırırlarsa, onlardan kopamazlar, çünkü havada asılı olarak varlıklarını sürdüremezler. Öyleyse bilinç organizmadan, organizma fizik-madde ilişkilerinden kopamaz ve ruh yaşamı tüm düşük varlık basamaklarına sıkıca bağlıdır. Bu, güç kanununun bahsettiği şey değil midir? Öyleyse bağımlılık kanunları böylece dönüşün kesilmesine karşı çıkmaz mı?

Bu itiraza yalnız üst yapılanma ilişkileriyle karşı çıkılamaz. Bunlar, dönüşün sınır çizgilerini oluşturmaz. Bilincin iç dünyası organizmanın mekânsal süreçlerini içinde barındırmaz ama duygusallık olayları aynı zaman içinde geçer ve

onları şart koşar. Psikoloji burada süreçlerin bir paralelciliği ile çıkış yolu aramıştır. Ama böyle bir teori, esas problemin üzerine gitmeden etrafından dolaşır. Eğer insanda beden-ruh birliği doğrudan varsa, kendi durumlarını yaşamasına da, bilimsel tespitlere de açıktır. Neden o zaman sınır çizgisini insan varlığının tam ortasından çiziyoruz. Esasında bakılırsa, hatta psikofizik nedenselliğin eski kavramı (yanlış olarak değişim etkisi diye adlandırılır) elden çıkarılamaz. Sebep olmak, hem organik hem ruhsal yapıda vardır, yalnız bu kütlelerin uzaydaki hareketlerindeki gibi bir "mekanik" nedensellik değildir. Fakat, mekândaki maddeye bağlı olmak nedenselliğin özünde vardır. O, psikofizik sınır çizgisinde "kesilen" kategorilere de dahil değildir. Onun geçerliliği ruh ve bilinç dünyasına, topluluğa ve tarihine kadar gider ve bu yüksek determinasyon biçimlerinin ortaya çıkmalarını engellemez. Bir sebebin sonucu "nasıl" doğurduğu konusunda en düşük basamakta da tanınamayan, kavranılamayan bir şey kalır. Öyleyse fizyolojik süreçlerin ruhu, ruhun da tekrar onları nasıl etkiledikleri bilinemez, bu da etki bağlantısını reddetmek için bir sebep değildir.

Burada birçok bilimsel çalışmayla ispatlanmış olan sınırın, yalnız düşünülmüş bir sınır olabileceğinin mümkün olduğunu gösterir. Bununla iki varlık katmanının sınır çizgisi ortadan kalkacaktır. Tek uygun ontolojik gözlem şekli de bedensel ve ruhsal belirtilere ilk olarak aynı anda bakan, psikiyatri klinikleri yoluyla olacaktır. Bu sınır çizgisi için geçerli olan, tabii ki haklı olarak diğerleri için de geçerli olacaktır. Dinamiğin, organik yapıya devamlı geçişi hep iddia edilmiş ve bilincin bir alanının, duygusal yaşamdan tamamıyla ayrımı daha sonraları yapılmış ve günümüze kadar da henüz belirgin

olarak kabul görmemiştir.

Böyle bir temel üzerinde gerçekten düşük kategorilerin bir tamamıyla dönüşünden bahsedilebilir. Ama, bu durumda yüksek kategorinin toplum mevcudunda bütün düşük kategorilerin bütün çeşitliliğinin bulunması lazımdır. Bir defa belli bir katman yüksekliğinde meydana çıkan bir kategorinin yukarıya doğru asla tekrar kaybolmaması genel olarak her kategori için geçerli olmalıdır. Yüksek katmanların novumları yanında geri kalabilir ve aynı anda onun tarafından örtülebilir, ama ara sıra tekrar görünür şekilde ortaya çıkabilmesi için, varlık olarak bu "sanki kaybolmuşluk"ta da varolmaya devam etmesi gerekir. Bu şekilde kategorilerin dönüşü, yukarıda iyice sıklaşan bir çizgiler demeti oluştururdu. Çünkü hep yenileri de bunlara katılacaktır. Bu yoğunlaşmanın üst belirginliğe ihtiyacı yoktur. O, daha çok en üst katmanların tüm kategorik zenginliğine eşit olacaktı.

Fenomenlerle* çelişmeden buraya kadar gelinebilir. Bu anlatılan görüntü basitleştirilmiştir ve basit bir görüntünün hem avantajlarına hem de dezavantajlarına da sahiptir. O, gerçek dünyadaki bir şeye de değinir. Ama bu bir şey maddenin, yaşamın, ruhun, bilincin katman dizisi değil, yapıların basamaklar dizisidir. –Nesne, bitki, hayvan, insan, topluluk gibi– katman dizisiyle örtüşmez ama kesişirler. Ruhsal yaşam içinde organik süreçler barındırmaz ama "insan" barındırır. İnsan aşağıdan yukarıya doğru katmanlaşmış bir varlıktır. Organik yaşamı bitkiler ve hayvanlarla paylaşır ve nesnel-maddesel şekillenmeyi de hatta cansız doğayla paylaşır. Mekânlılık ve töz onun kategorileridir diyebiliriz. Ama onun

* Görüntüler.

hislerinin, isteklerinin veya aynı şekilde ahlakının, konuşma dilinin veya sağduyusunun kategorileri değildirler. Onda öyleyse ruhsal ve bilinçli varlık olarak değil bedensel ve organik bir varlık olarak geri dönerler. Ama bu da, insan varlığı içindeki dönüşümün ruh yaşamı hizasına gelince kesintiye uğradığı anlamından başka bir şey değildir.

Böylece, katman sınırları tamamen kendiliklerinden tekrar oluşurlar. Onlar sadece inceleme sınırları değil, bilakis varlık sınırlarıdır. Düşünce tarzlarını değil, kategorik yapıları ayırırlar ve bunu devamlı geçitlerin varolup olmadığına aldırmaksızın yaparlar. Elbette, insanı aynı şekilde hayvanı, toplumu, tarihi haklı olarak bir bütün yapı olarak anlayan bakış tarzları da vardır. Zira, bu yapılar gerçekten belli bir yerde bütünlüklerdir, yalnız kategorik olarak kendi içlerinde homojen değil, aynı zamanda katmanlaşmışlardır ve bütünlüklerinin kendisi de bir katmanlar birliğidir. Bu haklı bakış tarzı da, bunu göz ardı edemez: Zooloji, antropoloji, sosyoloji ve felsefe tarihi, toplam varlığı içinde katman çelişkilerine dayanırlar, tabii olarak onları kullanırlar, çünkü bu çelişkilerden onlar da vazgeçemezler. Ontoloji ama tam da bu çelişkilerle uğraşır. Çünkü varlık katmanları kategorik sistemlerin tamamıyla devam eden, varolanların tüm yüksek yapılarını bağlayan aşama basamaklarıdır.

Kategorilerin topyekün dönüşü, ancak, yüksek katmanlar ontik alt yapılarıyla (elbette bunlarsız olamazlar) birlikte, birimler halinde bir araya getirilirlerse, fenomenleri doğrular. Çünkü onların içinde bütün katman dizisi vardır. Ama, alt yapının kategorik halini, ortaya çıkan bu yüksek katmana, incelemeden dahil etmek, gerçekleri ters çevirmektir. Buna karşı, insan varlığının psikofizik bütünlüğü ve nedensellik

bağlantısının devam etmesi de, kanıt olarak öne sürülemez. Esas soru daha çok, "tüm yapının içinde katmanların nasıl farklılaştıkları ve birbirleriyle nasıl bağlantılı oldukları?"dır. Ama, buna yalnız, katmanların kategorik özelliklerinin incelenerek ve tüm aceleci karıştırılmalara karşı çalışarak, cevap verilebilir. Dünyanın bütünlüğü, devamlı uygunlukların değil, tersine kategorik çok cinsliliğin hareket alanına sahip bir yapılar bütünlüğüdür. Bu görüş katmanların ontolojik incelenmelerine yardımcıdır. Çünkü tüm çok katmanlı yapılar, katmanlar düzenini kendiliğinden hazır şart koşarlar. Bu düzen dizisinde ama, kategorilerin dönüşü sınırlıdır.

Bir üçüncü itiraz, katman aralıkları kanununa karşıdır. Varlık katmanları arasındaki mesafelerin, görüntüler arasındaki bağlılığı, çok açıyormuş gibi görülür. Her katmanın içerisinde birbirine bağlanmış biçim basamakları bulunur ve neden katman sınırlarında yükselen dizinin kesintiye uğraması gerektiği kabul edilmez. Geçiş öğeleri gösteremiyor olmamızın pek bir anlamı yoktur. Çünkü bitkiler ve hayvanlar aleminde de biçimler zincirinde eksik öğeler vardır ve bu asla reddedilemez bir genetik bağlılık düşüncesini zedelemez.

Eğer katman aralarında biçim dizilerinin kesintiye uğraması söz konusu olsaydı, bu itiraz haklı olabilirdi. Fakat burada bahsedilen çok başka bir şeydir. Söz konusu olan yeni kategorilerin belli bir aşama yüksekliğinde aniden ortaya çıkmasıdır. "Ara"nın bir boşluk olarak değil, bilakis nitelik olarak belli yüksekliğin üstünde, yapının başkalığı olarak anlaşılmalıdır. Ve bundan kaçınılamaz, çünkü böyleyse görüntülere uyar. Organik yaşamın başladığı yerde kategorileri hep beraber ortaya çıkarlar; özümleme, solunum, uyum, üreme v.b. Çünkü bu temel fonksiyonların birisinin eksikliği

durumunda en basit yaşam şeklinin bile devam edemeyeceği kolayca görülür. Hepsi beraberce harekete başlarlar ve bu yüksek katmanın, düşük katmana olan mesafesini nitel olarak belirler.

Bu ilişki, katman ve bağımlılık kanunları yanında, tüm varlık düzeninin üçüncü bir temel öğesini oluşturan, özel bir kategorik kanuna dayanır. Onlar Kohärenzgesetze (bağlılık kanunları) grubu diye adlandırılabilirler, çünkü bir katmanın kategorileri arasındaki bağlılığı ilgilendirirler. Ne içerdikleri iki cümlede toplanabilir.

1. Bir varlık katmanının kategorileri kapalı bir bütün oluştururlar. Katmanın yapılarını tek tek değil, aksine topluluk olarak beraberce belirlerler.

2. Birbirleriyle içerik olarak da birleşirler, öyle ki, birinin ortaya çıktığı yerde diğerleri de işin içindedirler.

Ama bu bağlılık katmanın sınırları dışına kadar uzanmaz. Kategorilerin bir kısmı yüksek katmana girerse, böylece yüksek katmanın bağlılığına girerler, bu da yeni toplulukta edinmiş oldukları değişim demektir. Varlık katmanlarının birbirlerine karşı açıkça ve iyi belirmelerinin sebebi budur. Ama bu "iyice belirme" yalnız kategorik anlamdadır.

Bu yüzden katman aralıkları kanunu boydan boya bir sürekli biçimler zinciri fikriyle uyuşur ve dünyanın bütünlüğü böyle bir sürekliliğe sahipse, buna katman ve bağımlılık kanunları hiçbir şekilde karşı çıkmayacaklardır. Bunun gerçekten böyle olup olmadığına kategorik analizin şu andaki durumundan çıkarak cevap verilemez.

Evet, burada kurgusal bütünlük ihtiyacına doğru bir

adım daha yaklaşabiliriz, hem de onun dogmasını yanlış yazmadan. Biçimlerin sürekliliği düşüncesi çok sıkı bir şekilde bir "genetik bağlılık" ile bağlıdır. Bu düşüncenin elbette, şu an felsefenin, süreklilikten (Kontinuums) daha zor cevap verebileceği, bir itirazı vardır, ve yaradılış problemiyle uğraşmak bir teori için her zaman tehlikelidir. Böyle bir teori tahminler ve doğrulanamayan varsayımlardan daha ileriye hiçbir zaman götürülemez. Ama bir problemin çözülemez olması, onun haksız olması anlamına gelmez. Dünyanın oluşumunda, yüksek varlık katmanlarının zaman olarak daha sonra ortaya çıkmaları bile, aşağıdan yukarıya doğru olan katman bağımlılığının kesin bir sonucudur. Bunun dışında bilimsel olarak açıklanmış gerçekler dizisi reddedilemez şekilde bu yönde belli ümitler vermektedir. Dünya üzerinde yaşam şüphesiz çok sonraları ortaya çıkmıştır. Çünkü yaşam ancak belli bir soğumadan ve tutarlı atmosfer ilişkileri oluşmasından sonra, meydana çıkabilirdi. Aynı şekilde bilinç hayvanlar dünyasının çok sonraları ve çok gelişmiş temsilcilerinde ortaya çıkmıştır ve akıllı bilinç insan ırkının yaşına göre bile çok genç olmalıdır.

Bu durumun, varlık katmanlarının bağımlılık ve aşama düzeni içinde, varoluş tarihinin izlerini görmekte, çok büyük yararı vardır. Şüphesiz böyle bir şey tasarlamak ontolojinin görevi olamaz. Bununla yalnız tekrar kurgusal yapılara düşecektir. Ama ontolojinin gerçek dünyanın yapısı hakkındaki tasarılarının, en azından genetik bir yoruma elverişli olmaları beklenebilir. Zira varolan belirtilere karşı, araştırmanın böyle bir yolunu engellememesi gerekir.

Peki ama, tüm yaradılış sorularında (Entstchungsfragen) aslında tamamen tarafsız olan katman ve bağımlılık

kanunları genetik bir yoruma izin verirler mi?

Bu soru kaygısızca onaylanabilir. En büyük zorluk burada, eğer onları biçimlerin sürekliliğindeki sıçramalar veya boşluklar olarak anlarsak, katman aralarında olacaktır. Ama bu düşüncenin yanlış olduğu şimdiden ortaya çıkmıştır. Ne düşük kategorilerin kesintiye uğramaları, ne de yüksek kategorinin novumunun ortaya çıkması, biçim zincirlerinin bağlılığını koparamaz. O halde, sonuncunun da zaman içerisinde düzenli bir sıra oluşturamamış olmasının bir nedeni yoktur. Burada, "doğuş"ta basitleştirilmiş bir şemadan ve mesela "yaratmak" ve gelişim düşüncelerinden korunmak gerekmektedir. Düşük aşamalı bir varlık şeklinin, yüksek olanın kategorilerini içermeden, nasıl yüksek aşamalı bir varlık şeklini meydana getirebildiği kesinlikle kabul edilemez. Bu, bizi dünyayı, "aşağıdan" açıklamaya yönlendirir ve Materyalizme götürür. Yüksek biçim ama düşük şekilden "geliştirilirse" onun düşük biçim içinde "paketlenmiş" olarak bulunması gerekir. Bunu tüm basamaklar dizisine uygularsak, bu en yüksek kategorilerin en düşük yapıların içinde olmaları anlamına gelir ki, bu da tersinmezlik (irreversibilität) kanununa ters düşer ve bizi dünyayı "yukarıdan" açıklamaya götürür.

Ontoloji böyle şemalarla çalışmamalıdır. Her durumda kendi temel kanunlarına bağlı kalmalıdır. Fakat böyle şemalara ihtiyacı da yoktur. Çünkü kategori kanunları ontolojiye yaratılış düşünceleri doğrultusunda çok akla yatkın başka bir olanak sunar.

Mesela, her katman yüksekliğinde özel varlık biçimlerinin belli bir değişkenliğe (variabilität) tâbi olmaları, akla

yatkın kabul edilebilir. Gerçekten bütün katmanlarda bu tarz olgular tanıyoruz. Ama, bu varlık şekilleri içindeki dengesizlik (instabilität) emaresinden başka bir şey değildir. Bir biçim şekli yukarı katman sınırına yaklaştığında, değişken öğeleri (variant) katmanın biçim çemberini aşabilir. Bu ama tamamıyla olumsuz bir anlam taşıyabilir, zira bu katmanın kategorileri arasında yaşamaya devam edemez ve yok olup gitmek zorunda kalır. Katman sınırını geçerken daha yüksek bir katmanın kategorileri içine düşmeleri durumunda ise, bu olumlu bir anlam da taşıyabilir. Bu değişken öğeler o zaman bunlar tarafından "sanki yukarıdan aşağıya" yakalanır ve değişik bir varlık bağlantısına yerleştirilir. O zaman dengesizlik (instabilität) yüzünden çözülme yerine, daha yüksek bir varlık düzeninin dengesi (stabilität) ortaya çıkar. Yalnız dinamik denge yüzünden instabil olan fiziksel bir yapı, organik denge kategorisi altında pekala stabil olabilir. Çünkü onunla birlikte aktif üreme ve zor şartlara uyum başlar.

Değişik varlık katmanlarının kategori grupları burada çok cinsli varlık düzenlerinin sağlam sistemlerini oluşturacaklardır. Ama birbirlerine bağlantıları nedeniyle esas yapının değişkenlik gösteren cinsine bir varlık düzeninden diğerine geçişine müsaade edeceklerdir. Bununla da düşük kategorilerin yüksektekilerdeki dönüşü de, yüksek kategorilerde novumun ortaya çıkışı da uygun olabilecektir. Yüksek katmanın taşınıyor olması, düşük katmana dayanması aynı şekilde kategorik özgürlüklerine rağmen içinde bulundukları bağımlılık, bu duruma daha iyi uyar. Düşük varlık yapısının şekliyle birlikte yüksek olanın maddesi olabildiği ilişkiler, en iyi şekilde, bahsedilen üst biçimlendirme ilişkilerinde mümkündür. Belli bir değişimle ama genetik geçiş düşüncesi üst yapı

ilişkilerinde de kullanılabilir. Zira bundaki dayanma (üstünde dinlenme, aufruhen) da aynıdır.

Böyle bir görüş her varlık katmanı içindeki şekillerin artmasının devamlı olduğu düşüncesiyle de desteklenebilir. Biz onları çeşitli dereceli basamak dünyası olarak tanıyoruz ve en elverişli şekilde organik dünyada dizinin devamını sınırın üstünde ve altında bir parça takip edebiliyoruz. Katman sınırları burada yalnız novumun ortaya çıkmasıyla belirginleşir. Bu, ontolojik olarak gerçi çok önemlidir ama genel bakışta da dışlanmamalıdır. Organik basamak sıralarında genetik bağlılık olduğunu açıkça gördük. Teoriler onun iç dinamiği konusunda çekişmeli olsalar da aynı bağımlılığın katman sınırlarını aşamamış olmaları için bir sebep yoktur. Yaradılış sürecinin sınırları bunları ancak, düşük katman kategorileriyle yüksek varlık biçimi açıklanmak istenirken, oluştururlar. Ama bunu katman kanunları kesinlikle reddederler. Buna karşılık sınırı geçerken, yapının kendisi bu andan itibaren daha yüksek bir varlık düzeni kanunu kapsamına girdiğinden bir kategorik novum ortaya çıkarsa, yüksek biçime yetersiz kategori aktarılmasına karşı olan düşüncelerin hükmü kalmaz ve genetik açıklamanın engelleri de düşer.

Yalnız, bu bakış açısının sadece bir yorumlama olduğunu ve bundan bir teori çıkararak, onun da ontolojik açıdan müdafaa edilmesinin mazur görülmeyeceğini unutmamak gerekir. Kategorik analiz sıkıca verilen olgulara dayanmalı ve belli bir varsayılı (hypotetisch) değerleri de olsa, kurgusal sonuçlardan kaçınmalıdır. Kategorik kanunlarsa, kurgusal sonuçlardan kaçınmalıdır. Kategorik kanunlar bugünkü bilgi sınırlarımız içinde açıklanabilir (sebebi gösterilebilir), genetik yorumun verilen şeması ise açıklanamaz. (Bunun yalnız

şimdilik mi, yoksa hiçbir zaman mı açıklanamayacağı, bir kenarda bırakılmalıdır.)

Bu yorumun ontolojik önemi sadece şudur: Bu yorum ispat eder ki, kategori kanunları, ilk bakışta engel oluyormuş gibi görünse de, katman dizisinin böyle bir genetik düşüncesine kesinlikle izin verir. Araştırmaların devamı ve varlıklar dünyasındaki oluşum sürecinin anlaşılmasına giden yolun en azından ilke olarak açık tutulabilmesi için, iddiaya bugünkü problem aşamasında da bir teori yeterli olmalıdır.

XI. BÖLÜM
İNSAN VARLIĞININ KATMANLARA AYRILMASI

Bir felsefi düşüncenin değeri, yalnız kısmen, sağlamış olduğu kavrama olanaklarındadır. Diğer taraftan, daha büyük kısmı ise problemleri çözülebilir kılmasındadır. Bu bakımdan katman düşünceleri ve kategori kanunları ne durumdadır?

Burada söz konusu olan problemlerin hepsi metafizik tarzındadır. Onlar aklın ne reddedebildiği ne de sonuna kadar çözebildiği, insan aklının yazgısı olan sorular grubuna aittir. O halde onları çözmeye yönelik denemelere büyük ümitler bağlanmamalıdır. Burada her ne kadar kesin "çözümler" beklenemese de, yine de böyle problemler istikametinde yol alınabilir. Onlarla uğraşılır ve uygun bir şekilde ele alınıp alınmamalarına göre, ya problemi açıklayacak ya da temelli karmaşıklaştıracak sonuçlara ulaşılır.

Katman ve bağımlılık kanunlarında, bir dizi metafizik soruların karışıklığının onların yardımıyla giderilmesi ve çözüme yaklaşılması önemlidir. Bunun böyle olduğu, burada tüm ileriye gidişi engelleyen bir sürü geleneksel yanlışlar grubunun, bu kanunlar ışığında çözülüp, yeni atılımların yolunu açtığı görüldüğünde, doğrudan anlaşılır.

Bu metafizik problemlerden bir tanesi, içerik olarak kategori kanunları konusundan asla ayrılmaz olduğundan, yukarıdaki açıklamalarda her yerde beraber işlenmişti. Dün-

yanın birliği sorusu, bir ilk prensibin birliği, ya da bir başlangıç (ursprung) ile, veya bir "dünya oluş sebebi" ile ilgili tüm arayışların sonuçsuz kalacağı meydana çıkmıştır. Bu yönde varolanların, bırakın yapılarının içerik olarak yanlılıklarını, çeşitlilikleriyle bile başa çıkılamamıştır. Birlik düşüncesi de bir "bütünlük" olarak yetmez, çünkü bu kavranılamayan bir bütünsellik düşüncesinden öteye gidemez. Ancak katman yapıları düşüncesiyle, gerçek dünyanın, olgularında sezdirdiği gibi, birlik şekline yaklaşılır. Orada da ancak katman sıralarında hüküm süren kanun yapılarının doğru bir analizi gerçekten bir fikir verir. Çünkü ontolojik birliklerin hepsi –küçük veya büyük fark etmez– bir kolaylaştırma değil, aksine onunla yapması gereken bir çeşitlilikle başa çıkmadır.

Dünyanın birliği için geçerli olan, mutatis mutantis bütün yüksek yapıların birliği içinde her şeyden önce insan içinde geçerlidir. Eski metafizik bu birliği de hep basit olarak algılamıştır. Ya akıllı varlığı ya da doğal varlığı görmüş, insan varlığının bütününü ya ruhtan ya da organik yaşamdan gelen bir varlık olarak anlamaya çalışmıştır. Şüphesiz, bilinçten insanın özellikleri hakkında çok şey öğrenilmiştir ama bilinci taşıyan varlık temeli gözden kaçırılmıştır. Aynı şekilde, bedensel yaşamdan varlık temelinin kavranılması ama ruhsal yaşamın anlaşılamamış olması, akla yatkındır. Bugün bile antropolojide bu iki yön karşı karşıyadır ve bu tartışma bitmeyecek gibidir. İnsan varlığının bu iki yönü göz önünde bulundurulsa bile, teoriler her zaman bu veya öbür yöne daha çok meyletmektedirler. Bilhassa, bu "vücut ruh" ikiliğinin bunlardan birini yok sayarak aşılmak istendiği, yerlerde, hâlâ biraz *"Kartacalı Dualizmi"* yaşar. Sanki kesinmiş gibi, bu aykırılığın, esasında iki üyeli bir aykırılık olduğundan yola

çıkılmıştır.

Aykırılıklarda felsefe yapmak tanınmış bir düşünce tarzıdır ve bir zamanlar eski metafizikte bu tarz hakimdi. Bunun, katmanlaşmalarda ve iki ekstrem uç arasındaki sürekli geçişlerde bir anlamı vardı. Beden ve ruh birbirlerini karşılıklı katmanlaştırmazlar. Aralarında bir boşluk yoktur. Onların aralarındaki katman bağlantısı daha çok, özünde her iki varlık katmanı tarafından aranılan, ruhsal bir varlık bağlantısıdır. Bununla, insanın yapısı çok katmanlı olur ve tek taraflı gerginleştirilen aykırılığın sertliği kaybolur. Aşılamaz gibi görülen bu aykırılığın katmanların haksız yere birbirlerinden soyutlanmalar sonucu oluştuğu ortaya çıkar. Burada belli bir anlamda, aykırılık şeması daha da arttırılır, çünkü insandaki bu dört varlık katmanı tabii ki, birbirlerine karşı belli aykırılık durumları gösterir. Ama ne onların karşılıklı durumları burada görülebilir –çünkü büsbütün bir bağımlılık onlara temel oluşturur– ne de ilişkinin iki üyeli olmadığı yerde, aykırılığın kendisi şema olarak verilir.

Böylece, katman düşüncesi sebebiyle eski düşünce şeması düşer ve onun örtmüş olduğu bağlılık ortaya çıkar. Burada önemli olan, bu bağlılık sırf şema olarak ortaya çıkmaz, tersine kendini, kategorik kanunlar aracılığıyla somut olarak her üç katman sınırında özel bir şekil alan devamlı bağlılığın ve özerkliğin bir yansıması olarak gösterir. Bu sayede insanın birlik şeklini daha yakından belirlemek mümkün olur. Bu şimdi tekrar bir şemayla değil, tersine katmanları bağlayan işlevsel ilişkilerin özel şeklinin analiziyle olacaktır.

İnsandaki ruhun, kendi duygusal ve bedensel yaşamını belli yönde değiştirdiği, planlı bir şekilde yapılar geliştirdiği,

yetenekleri yükselttiği v.b. gibi bilinmektedir. Böyle değiştirmelerin organizma ve ruh kanunlarına dokunmadığı, bilincin ancak bu kanunlara uyarak, ama hedefleri için içerik olarak geniş bir hareket alanına sahip olduğu, bu değişimleri gerçekleştirebileceği yukarıda gösterilmişti. Tam tersine, "bilincin kendi niteliği ve eğilimi –ırksal ve bireysel– organizma tarafından nasıl şartlanır?" sorusu da daha az güncel değildir.

Bu sorunun ağırlık noktası kalıtımın esrarengiz görüntüsündedir. Burada söz konusu olan tabii ki ontolojinin bugünkü biyolojinin hiçbir bilimsel çözüm ortaya koyamadığı, bir soruyu çözmek gibi haksız bir iddiası değildir. Çünkü gerçekten bilim, yapı sistemindeki kalıtım maddesi ile organizmanın arka arkaya gelen gelişim aşamalarının, ancak belli görgücül olarak görülebilen ilişkilerini tanır. Hiç şüphesiz ardında olan belirleyici işlev de onu daha anlaşılabilir yapmaz. Bu durum, daha önce determinasyon kategorisi fırsatında bahsedilen "nexus organicus" (organik bağlantılar) bilinemezliği ile uyuşur.

Buraya kadar bütün problem, biyolojinin iç meselesi ve niteliklerin bedensel kalıtımsallığıyla ilgilidir. Bununla organikliğin sınırı aşılmış olur ve katman ilişkileri işin içine girer. Eğer karakterle ilgili şeyler kalıtımla geçer, eğilimler ve özel yetenekler soy sıralamasında dönüş yaparsa, o zaman artık aktarımın yalnız organik bağlantısı ileri sürülemez. Çünkü yalnız yapısal şartlar organizmada yatar, "Der Effekt" (etki) ama daha yüksek varlık katmanlarına aittir. Kromozomlarıyla tohum hücresi mekân-madde dünyasına aittir, beraber kopyalanan ruhsal nitelik ise mekânsız ve maddesizdir. Bedensel niteliklerin kopyalanması sonuna kadar anlaşılabilseydi bile, ruhsalların kopyalanması bununla hiçbir şekilde

daha çok anlaşılabilir olmazdı. Şimdi ama daha henüz bedensel kalıtım açıklanamadığı için, tabii ki ruhsallar da açıklanamaz. Ama yine de, ikisinin birbirleriyle olan ilişkilerinde kategorik açıklamaya bağlı bir temel soru vardır. Zira ruhsal nitelikler soyutlanmış olarak değil, aksine yalnız bedenseller-le birlikte ve sanki onlara yapışmış gibi kalıtımla geçer. Beden ve ruhu incelemede ayıran tüm teorilerin anlayamadıkları işte budur. Katman farklarını tamamıyla silen karşı teoriler ama problemi çözemeyecekleri tam tersi bir hataya düşer. Katman düşüncesinin çıkar yol yarattığı nokta budur.

Katman düşüncesi bunu şüphesiz, esas itibariyle ve kalıtımın bilmecelerini aslında çözmeden yapar. Ama esas itibariyle olan da değersiz değildir. Çünkü burada her şeyi açıklamak söz konusu olamaz. Aksine söz konusu olan yalnız, ruhsal şeylerin bedensel olanlar tarafından, buradaki çok cinslilikten zarar görmeden belirlenişine müsaade eden bedensel ve ruhsal süreçlerin aralarındaki ilişkinin kavranmasıdır. Buradaki ontolojik problem, katman sırasının genetik yorumuyla aynıdır (methodische anologie). Bu bir tesadüf değildir. Çünkü burada söz konusu olan bir genesis (yaradılış) sorusudur. En azından, aranılan ve şimdilik bulunabilir olmayan dizi bağlılığı tarzına yolu açık tutmak lazımdır.

Şimdi bu yolu açık tutmanın kategorik kanunlarda bir olanağı vardır. İşte bunu, yüksek katmanların, düşük katmanlardan bağımlılığı, onlar tarafın taşınıyor ve kısmen belirleniyor olmaları öğretir. Zira düşük kategorilerin bir bölümü, psikofizik sınırında olduğu gibi üst yapı ilişkisi olarak da, beraberce bir üst katmana geçer. Bilhassa düşük katmanın belirleme tarzları en üst sınırında, bedensel ve ruhsal süreçlerin nedensel bağlantılarının bütün çizgi boyunca ilgili yaşam

olgularının ispat ettiği üzere, kesinlikle bir engelle karşılaşmaz. Nedensel bağlantılar için geçerli olan, en azından onun kadar organik bağlantılar içinde geçerli olmalıdır.

Ruh yaşamının özerkliği ve özelliği üzerindeki endişe, buradan bir itiraz çıkarırsa buna karşı, bu tarz bir bağımlılığın, özerkliği kesintiye uğratmadığı söylenebilir. Çünkü yeteri kadar, yeni başlayan özerkliği sağlayan, duygusal yaşam ve bilinçli varlık kategorileri arta kalır. Bağımlılık burada zaten kısmi bir olgudur, yüksek katmanın esas ağırlığı novum kanununda ve özgürlük kanunundadır.

Bu temel üzerine ruhsal ve bilinçsel kalıtım problemlerinin alanını hazırlamak mümkündür. Her bireyde insan varlığı tamamıyla organik yaşamla başlar ve yalnız bu varlık katmanın içinde doğrudan soy çizgiyle bağlıdır. Bilinç anababadan devralınmaz, tersine yeni gerçekleşir. Ama bu oluşum gelişen organik özelliklere bağımlı olarak oluşur. Bu bağımlılık yeteneklerin ve karakter yapısının kalıtımını taşımaya yeterlidir. Bir zamanlar Yeni Kantçılığın idealist teorilerinde, bilincin yaradılışı sorusu, ayıp sayılan ve caiz olmayan bir soruydu. Ama felsefeciye sorma arzusunu yasaklamanın bir yararı yoktur. Felsefenin problemleri ne boşuna merak, ne de düşünülmüş zorluklardır. Ardında onun elde ettiği, kimsenin itiraz edemeyeceği, olgular vardır. Bu olguların ardında insanın da dahil olduğu dünya bulunur. Dünya değiştirmeye insan muktedir değildir, kendisini temelden değil ancak ikincil olarak değiştirebilir. Bu yüzden onun problemleri, çözülmesi mümkün olmayanlar dahil, kendi yapıtları değil, aksine onun kaderidir. Onlara boş verebilir, ama onları yok edemez. Bilinçsiz yaşamdan bilincin doğuşu, biz kavrayalım veya kavramayalım, her insanın gelişmesinde gözleri-

mizin önünde cereyan eden bir gerçektir. Jeolojik zaman ölçüleri içinde, organizmanın evriminde bir defaya mahsus olarak çok büyük çapta oluşan şey, burada kendini küçük ölçülerde tekrarlamaktadır. Bunu, genel biyolojinin kanunu, pylogenese (soy olma) yolunun kısaltılmışını oluşturan, "ontogenese" (birey oluş)'a göre yapmaktadır.

Bilincin doğuşu bu şekilde kolayca, her organı ve her işlevi içine alan organik şekil oluşturucu süreçlere (formbildungsprozessen) uyar. Tamamen biyolojik bakış açılarından da, uyum ve ayıklama (selektion) gibi anlaşılabilir. Çünkü bilincin organizmaya kendini kabul ettirme (kendini ispatlama) savaşında belirleyici bir üstünlük sağlar, öyleyse elle tutulur bir ayıklama değeri vardır. En önemlisi ise, bu durumda asla onun özerkliğine dokunulmamasıdır. Onun yaratılış tarzının, gerçeklere uygun şekilde, organizmanın şekil genetiği süreçlerine dahil edilmesi, iç yapısının organik kanunlarla tüketilmesi anlamına gelmez. Burada daha çok, her yeni bireyde şekil, kendi katmanı sınırından dışarı doğru bir yaklaşma ve aynı anda başka kategorilere dahil olduğu bir üst katman içinde bir sıkışma oluşturur.

Ruhsal ve bilinçsel özelliklerin kalıtımı probleminde, novum ve özgürlük kanunları bir engellemeyle karşılaşmaz, tam tersine burada katmanların kategorik bağımlılıkları öyle saydamlaşırlar ki, bundan yakın bir fikir oluşturulabilir. Çünkü tam da burada, düşük katmanın varlık şeklinin, yüksek formun "taşıyıcısı" oluşunun, ne demek olduğu görülür. Onu; ona kendi varlık biçimini dikte ettirmeden, oluş sürecine alır. Organizma, ruhsal işlevleri uyumlu bir şekilde, aralarına duvar çekmeden, ama ayırt etmeksizin, kendi işlevlerine ilave eder. Bir bütün olarak canlı varlık, daha ziyade ruhsal yaşa-

mıyla daha yüksek bir düzenin varlık kanunları kapsamına girer ve bu onunla sürtüşmeden yaşayabileceği bir organik çok cinsliliğe sahiptir. Sonuç esrarengiz ama yine de insan hayatında çok normal karşıladığımız organik ve ruhsal olayların içine geçişidir. Bunu, ikili oluşum (iç ve dış görünüşler) alanlarında bölünemez birlik olarak kendi varlığımızda da tanırız.

Antropoloji bu temelde, insan varlığının birliği incelemelerinde, tek taraflı olarak ondaki varlık katmanlarından biriyle uğraşsa da, her durumda garanti olduğu için avantajlıdır. İnsanın tutarlı yapılan organolojik (organ bilim) araştırması psikoloji ve ruh bilimlerine götürmek zorunda kalacaktır ve sonra kendiliğinden bu bilimlere geçecek ve onların araştırma şekilleriyle kendini yüksek katmana uyduracaktır. O bunu, yaptığını bilmediğinde veya yanlış anlaşılan sonuçlarla kendini hâlâ fizyolojik alanda hareket ediyor zannettiğinde ve kendini biologistik iddialarda beğendiğinde de yapar. Aynı şey, araştırma şeklinin tam tersi psikolojik veya ruh bilimsel çıkış alanlarında da geçerlidir.

İnsanın öz varlığı ancak, onda birleşen katman sistemiyle beraber, yalnız, onsuz gerçek dünyanın yapısında olan, aynı katman sisteminin bütünlüğü içinde ele alınması bilinirse kavranabilir. Nasıl insanı anlamadan, dünyayı anlayamıyorsak, insan da, içinde yaşadığı ve üyesi olduğu dünyayı anlamadan, anlaşılamaz. İnsan, dünyanın yapısını gözünde canlandırabilecek tek üyesidir. Çünkü bu canlandırma, felsefenin tasarladığı dünya görüşüdür.

XII. BÖLÜM
GEREKİRCİLİK VE ÖZGÜRLÜK

Eskiden, Alman İdealizminin metafiziğinde özgürlük problemi, felsefi araştırmanın en içsel itici gücüydü. Önce ahlaki özgürlük düşünülüyordu ve sonra tamamıyla bilincin özgürlüğü düşünüldü, nihayet bilinç ve özgürlük neredeyse birleştirildi. Ama her zaman buradaki eğilim, 17. ve 18. yüzyılların sistemlerinde hakim olan evrensel determinizme* (gerekircilik) karşıydı. Fichte bu determinizmi bir tür insanları köleleştirme olarak görüyordu ve Kant'ın kausalantinomie (nedensel çatışkı) çözümünü bir kurtuluş gibi karşılamıştı. Ama Kant durumun ciddiyetini en baştan keşfetmişti; yalnız özgür bir irade, ahlaki açıdan iyi ve kötü olabilirdi ve böyle bir şeye ancak ahlak kanunu yönelebilirdi.

Özgürlük problemine o zamanlar gerçekten ne olmuştu? Fichte, insanlara özgürlüğü en iyi, bütün dış dünyanın mekânsal ve maddesel bağımsızlığını kaldırarak, doğayı "ben değil" halinde "ben"e bağımlı yaparak ve bunların hepsine temel teşkil etmek üzere salt "aktivität'i (etkenlik) olarak, sağlayacağına inanıyordu. Hegel ise doğayı bilince bağlıyordu, özgürlüğü bilince yaklaşan bir şey olarak anlıyordu: Buna yalnız özgürlük "bilinci" katılabilir ve yükselebilirdi.

---

* Determinizm: "İnsan iradesi onun dışındaki sebeplerle belirlenir, bu yüzden özgür değildir" diyen felsefe düşünce sistemi.

Böylece bir anlayışta özgürlük "problemi" üzerinde, her ne kadar kendi zorlukları kavranılamamış olsa da, bir ön karara varılır. Yalnız, önceden belirlenmiş bir dünyanın insanları sardığı ve taşıdığı yerde, bir özgürlük "problemi" olur. Bize ahlaki yaşamın olaylarını gösteren işte bu ilişkidir. İdealizmin ustalarından yalnız Kant bu ilişkiyi açıkça görmüş ve inceleme konusu yapmıştır. Bu yüzden problemi bir antinomie (çatışkı) şeklinde aldı ve onu, esas istenen "pratik" olmasına rağmen, teorik felsefe bazında inceledi. Problem ancak ontolojik bazda sonuçlandırılıncaya kadar tartışılabilir, çünkü burada söz konusu olan iradenin dünyaya aşağıdan hükmeden belirleyici güçlerle olan ilişkisidir. Burada öyleyse, her şeyden önce çeşitli varlık yüksekliklerinin belirleyici öğelerinin beraberce görüntüsüne ve aynı şekilde karşılıklı sahip oldukları bağımlılığın ve özgürlüğün bir analizine ihtiyaç vardır. Bu sebepten tüm metafizik ağırlığıyla bu problem, kategorik bağımlılık kanunları kapsamına girer.

Eski teorilerin elverişsiz yanı, irade özgürlüğünün bu bağlamda değil de bağımsız olarak ele alınmasıydı. Dünyanın katman yapısındaki özgürlüğün basamaktan basamağa geri dönen, bir grup yüksek belirleyici öğenin ortaya çıktığı her yerde başlayan bir ilişki olduğunu tahmin etmiyorlardı. Bu yüzden irade özgürlüğünün ontolojik açıdan sadece yüksek biçimin düşüğe karşı kesintisiz özerkliğinin özel bir durumu olduğunu bilemezlerdi. Bunun hemen en başta, problemi ele alışta bir yanlılık olarak etkisini göstermesi gerekirdi, çünkü ahlaki özgürlük doğrudan nedensellikle bağdaştırılıyor ve yalnız onun karşıtı olarak anlaşılıyordu, ikisinin arasındaki organik ve ruhsal determinasyon şekilleri, hiçbir şekilde dikkate alınmıyordu.

Organizmanın özerkliği cansız doğanın karşısında özünde, iradenin ruhsal motifler örgüsü karşısında olduğundan daha az enteresan değildir. Zira burada da oradaki gibi, özerklik "aşağıdan gelen" bağımsızlığa itirazsız galip gelir. Taşıyıcı organizmanın determinasyonunu alt ettiği sürece, baskın geldiği bilincin özerkliğinde de bu aynıdır. Öyleyse yükselen özerklikler dizisiyle karşı karşıyayız demektir. Onlar doğrultusunda, yüksek katmanın düşük katmandan bağımlılıkta özgürlüğü varsa, ancak o zaman irade özgürlüğü mümkündür.

Kategorik özgürlük demek ki ahlaki özgürlüğün bir ön şartıdır. Bu tabii, bağımlılık kanunlarıyla ilgili bütün kısmi problemlerin çözülebileceği anlamına gelmez. Muhtemelen, onlarsız hiçbir çözüme ulaşılamayacak, hatta temel problem bile görünüşe uygun olarak anlaşılamayacaktır. Bu yüzden neredeyse istisnasız tüm eski teoriler, probleme faydası olmayan ve kendilerini haksızlığa düşüren metafizik yapılara el atmışlardır.

İrade özgürlüğünü ispatlamak için yapılan her ciddi deneyin karşısına determinizm bir duvar gibi dikilmiştir. Burada öyle bir dünya düşünülür ki, benzer şekildeki bağımlılıklar, tek bir zincir halinde, tüm varlık basamaklarını dolaşır ve hiçbir yerde, insan bilinç kendi önceciliğine hareket alanı olabilecek, bir boşluk bırakmaz. Çoğunlukla bu zincir teleolojik olarak son amaçlar tarafından belirlenmiş olarak düşünülür ve falcılık düşünceleriyle bağdaştırılırdı. Bu düşüncede bütün gelecek, insanlardan bağımsız olarak önceden belirlenmişti ve her ne kadar insanlar özel hedefler koyup onlara ulaşacaklarına inansalar da, değiştirilmezdi. Düşünüş şekli bakımından doğa bilimleriyle uyuşan ve olayların sonuçlarını

hesaba katmadan kör bir dünyayı kabul eden, kausal determinizm, teleolojik determinizmden daha seyrek ve daha az iddialıdır. Buradaki kesintisiz determinasyon da boşluksuzdur. Bu düşünceye göre insanların kararlarında, hiç bilmedikleri, bir sebepler zinciri etkili olur ve bu hiç bilmemek, onlara yanlış bir özgürlük görüntüsü yansıtmak için yeterlidir.

Böyle belirleyicilikler karşısında metafizik, çaresizdi. Çünkü bütün bağımlılık dizilerinin doğalarında, bulundukları yerde önlenemez şekilde devam etmek ve sonradan karşı güçlerle durdurulamaz olmak vardı. Bu yüzden çıkış yolu olarak, belirleyici dünya düzeninin kendisini tartışmaya açmak, bulundu. Bu tabii tam manasıyla yapılamazdı, buna karşı birçok tanınmış fenomenler (görüntü ve olgular) vardı. Böylece, kısmi *indeterminizm* (belirleyici olmamak) yarı teziyle yetinildi.

Bu şekilde serbest irade için hareket alanı kazanılmıştı ama düğüm yalnız ezilmiş, çözülmemişti. Ne bağımlılık zinciri boşlukları teorisi, belirleyici bağlantıların özüyle tam manasıyla birleştirilebilmiş ne de ayrılan hareket alanı etik özgürlük düşüncesine yeterli gelmiştir. Çünkü serbest irade, açıkça görülür ki, hiçbir şekilde belirlenmemiş irade değildir, aksine tam manasıyla belirlenmiş, hem de kendinden belirlenmiş bir iradedir. Ama kısmi kaldırılan determinasyonun olumsuzuyla özerklik kazanılamazdı. Üç metafizik teori böylece karşı karşıya gelir: İki *determinist* ve bu ikisine karşı *indeterminist* teori. Bu teoriler zamanımıza kadar özgürlük sorusuna alınan pozisyonlar onlara göre öğelendirilirler. Ontolojik olarak, yanlışlar her üç yönden kolayca görülebilirler. Yüksek katmanlarda kendine ait determinasyon şekillerine izin vermeyen kausal determinizm (nedensel belirleyicilik)

novum kanununa ters düşer (erekçi). Finaldeterminizm, en yüksek varlık katmanının bir kategorisini düşük katmanlara aktararak (erekçi işlem), dönüş kanununa ters düşer. İndeterminizm ise kategorik temel kanununa ters düşer, çünkü düşük kategorilerin "güçlü olma" durumunu kaldırır. Bu, bilincin özgürlüğü için (ruhsal edim) düşük aşamalı bağımlılık dizilerinin karakteristik özelliklerinin parçalanması demektir.

Burada, özgürlüğü indeterminizm olmadan kavramak isteyerek yeni bir yol izleyen ilk defa Kant olmuştur. Kant burada, yüksek düzeyin pozitif belirlenmesinin ortaya çıkışı diye nitelendirdiği ("kausal dizinin ilk kaldırılışı", "özgürlükten gelen nedensellik") yeni bir özgürlük kavramı getirmiştir. Böyle özgürlük, "belirlenmemişlik"ten başka bir şeydir. O "negatif anlayışta özgürlük" değil, bilakis "pozitif anlayışta özgürlük"tür. Kant, onun, önceden nedensel olarak belirlenmiş bir dünyadaki olanağını, bu dünyanın arkasında bir ikincisinin, bir "intelligible"* dünyanın, "asıl dünya"nın doğmasında bulmuştur. Onun karşısında kavranan ve varolan dünyanın "görgücül gerçekliği" bir "görüntü" bir "hayal" seviyesine düşer. Yalnız Kant'ın bu dünyasında kesintisiz nedensel bağımlılık tutunabilir. İradenin pozitif özgürlüğüne, nedensellik zinciri, eğer insanlarda ahlaklı varlıklar olarak iradenin kararında söz sahibi olan bir "intelligible" öz varsa, kesintiye uğramadan hareket edebileceği bir alan kalır.

Bu çözüm denemesinin şahaneliği, sonraki nesiller tarafından büyük saygı görmüştür. Ama sonraki nesiller, kendisini Kant'ın düşüncelerine giydirdiği "kurgusal idealizm"in düşünüş tarzına fazlasıyla bağımlı hissettiklerinden dolayı,

* İntelligible: (İngilizce) Anlaşılabilir.

onu değerlendirememişlerdir. Bu tarz Kant'ın yaşam eserinde, zamana bağlı ve geçicidir. Bunun ispatı, "Ding an sich" ("nesnenin esası") üzerine, daha Kant yaşarken ortaya çıkan ve Yeni Kantçılığa kadar uzanan tartışmalardır.

Peki, Kant'ın özgürlük çatışkısını ele alışındaki "kalıcı" olan nedir? Bu kategorik kanunların ana fikri öğrenilmişse kolayca söylenebilir. Özgürlük kategorik novumun başladığı her yerde ortaya çıkar. Düşük bir determinasyonun üstüne çıkan her yüksek determinasyon özgürdür. Tek katmanlı bir dünyada özgürlük olanaksız bir şeydir, böyle bir dünyada tek bir determinasyon şekli kesintisiz bağlantı olarak mutlaka her şeye hükmederdi. Yüksek bir katman, önceden tamamen belirlenmiş, daha düşük bir katmanın üzerinde yükselirse, düşük olanın determinasyonunu ortadan kaldırmadan kendi determinasyonunu getirir. Kant'ta bir "İntelligible Dünya", bir "Sensible Dünya" (Duyarlı Dünya) üzerinde yükselir ve kendi kurallarını (Ahlak Kanunu gibi) beraberinde getirir. Bu sonuncusunun duyarlı dünya üzerindeki etkileri ise, onun nedensel dizisinden kaynaklanmaz ve onlara karşı serbesttir.

Bunlar şüphesiz yeni ontoloji açısından varlık katmanları değildirler. Ama özgürlük problemi için iki katman olmaları tamamen yeterlidir. Bu sayede özerklik, nedensellik ağıyla uyum sağlar. Çünkü bu, yüksek katmanın kendini belirlemesini etkilemez. Kant, bu şekilde irade özgürlüğünü, indeterminizm varsayımı olmadan savunmayı başarmıştır.

Burada akıllı bir adamla, aslında ilkelere dokunmadan başarılan şey, katman düşünceleri aracılığıyla kanun hükümlerine dökülebilir. Can alıcı nokta, gerçek dünyada belirlenmenin katmanlara göre değişik olduğunu ve kategorik bağım-

lılıklara uymak zorunda olduklarını görmektir. Bundan sonra ise determinasyon şekillerinin katmanlaştırılması gerekir ve onun içinde novum kanununa göre hiçbir zaman yüksek katman düşük katman tarafından yüksek katmanda tekrar ortaya çıksa da önceden kararlaştırılmış olamaz. Çünkü düşük determinasyon şekli (bağımlılık kanunlarına göre) yüksek olanlara karşı "aldırmaz" davranır. Katmandan katmana daima yeni 'bağımlılıkta özerklikler' vardır. Böyle bakılırsa iradenin özgürlüğü, kategorik özgürlükte sadece özel bir durumdur.

Eski teorilerin yanlışı, seçenekten kaynaklanmıştır. Yalnız iki olanak olduğu zannedilmiştir: Determinizm veya indeterminizm. Biri özgürlükle, öbürü doğa kanunlarıyla uyuşturulmamıştır. Üçüncü ihtimal, determinasyonların katmanlaştırılması, gözlerden kaçmıştır. Demek ki burada, kuramsal teorilerde çok sık görüldüğü gibi bir "kavram ayırımı" eksikliği vardır. Problemin çaresizliği bu yüzdendir. Ontoloji, Kant'ın özlerini takip ederek bu seçeneği alıkoymuştur: Gayet tabii, her katman kendine göre tamamen belirlenmiş olabilir ve buna rağmen tüm düşük determinasyonlara karşı özerk kalabilir.

Bunun yanında bir ikincisi göze çarpar. Kausal determinizm, iradenin erekçi hareket tarzına yabancı, ve görünüşte karşı olduğundan her zaman tehlikeli görülmüştür. Final determinizmle, akraba ve aynı cinsten olduğundan, daha kolay başa çıkılabileceği zannediliyordu. Bu vahim bir yanılgıdır. Dünya teleolojik olarak aşağıdan yukarıya belirlenmişse, bütün varlıkların en yüksek determinasyon şekli ortaktır ve onun üstüne daha yükseği gelemez, insani iradenin, nesnel süreçlerden belirleyicilikte bir önceliği yoktur, demek ki kendini belirlemede doğa süreçlerinden bir fazlalığı yoktur, bila-

kis onlarla aynı basamaktadır. Böylece daha yüksek bir belirleyicinin özerkliği onun için olanaksız olacaktır. Dünyadaki büyük erekçi süreçlerin amaçlarının, insanın tüm amaç belirlemelerine, üstün güçler olarak karşı durmaları gerekeceği, ve ona hiçbir hareket alanı bırakamayacak olmaları, bunu ispatlar.

Onunla karşılaştırıldığında kausal determinizm neredeyse suçsuzdur. Çünkü iradeye belirleyicilikte öncülüğü bırakır; onun açısından anlaşılamaz olan ise yalnız, iradenin, her yanı kaplayan nedensellik dizisi ağlarında nasıl tutunabileceğidir. Dizilerin burada, başka katmanlara geçişi kısıtlanırsa –Kant'ın yapmış olduğu gibi– iradenin bağımsız belirleyiciliği için hemen hareket alanı olacaktır. Bir yandan yalnız düşük determinasyon şeklinin özgürlüğe karşı durduğu, diğer yandan bunun esasında yüksek olan tarafından üst biçimlendirilebilir olduğu anlaşılırsa, eski gereklilik ve özgürlüğün birleşmesi bilmecesi çözülmüştür.

Elbette bununla bütün özgürlük problemleri çözülmüş olmayacaktır. Ona ait olan başka aprioriler de vardır. Determinizmin tartışma sorusu herhalde bununla son bulmuştur. Bununla da birçok şey kazanılmıştır.

Ama bir kısmi problem daha katmanlar temelinde çöçözülebilir. O, nedensellik bağlantılarının gerçekten üst biçimlendirilebilir olduğunu ve hatta neden üst biçimlendirilebilir olduklarını gösterir. Bu sadece özgürlük problemi için değil, organik süreçlerin belirleyici yapısı için de önemlidir. Çünkü burada bile nedensellik bağlantıları üst biçimlendirilmiştir.

Nedensellik dizisinin her safhasında, ortak sonucun bi-

leşenlerini oluşturan belirleyici etkenler bir aradadır. Bunlardan hiçbiri kaldırılamaz, çünkü her biri zaten bir sebepler zincirine bağlıdır. Ama yeni bileşenler herhalde ilave edilebilir. Bileşenler grubu kapalı bir sistem değildir, belirleyici bütüne *beraber belirleyici* bir öğe ilave edebilecek her müdahaleye açıktır. Bu en açık şekilde, "sonuç"a karşı nedensellik bağlarının "fark etmezliğinde" görülür. Zira her yeni bileşen tabii ki ana istikameti saptıracaktır.

Bu yüzden nedensellik bağlantıları üst şekillendirilebilirler. Final nexus (erekçilik bağlantıları) üst şekillendirilemez. Çünkü istikametiyle son hedefe kilitlenmiştir ve her yeni bileşenin katılımı onu parçalar. Onun bileşenler grubu sıkıca kapalıdır. O üstün gelmek için yeteri kadar güçlüyse –teleolojik dünya görüşünün dünya olaylarının toplam gidişinden istediği gibi– yanında veya üstünde hiçbir yerde değişik tarzda bir belirleyici merci gelmez.

Dünya aşağıdan erekçi (final) olarak düzenlenmiş olsaydı, insan hiçbir faaliyet geliştiremezdi. Onun amaç belirlemesi olayların akışına müdahale edemezdi. Dünya yalnız nedensel belirlenmiş olsaydı ve erekçi belirleme insanların hakkı olsaydı, böylece ona nedensel bağlantıların, anlayışı sınırları içinde, süreçlerini değiştirmek serbest olurdu. Çünkü önlerine koyulan amaç bileşenini alırlar ve sanki kendi bileşenlerinin etkisi gibi, bütün süreç içinde aynı şekilde nedensel olarak ileri götürür.

Burada, içlerinde erekçi bağlantıların vuku bulduğu, o üç aşamayı hatırlamak gerekir. Amaç koymak ve araçların geriye doğru seçimi bilinçte seyreder, çünkü yalnız bir bilinç "düşüncede" zaman akışının önüne geçebilir ve ona karşı

geriye gidebilir. Üçüncü etap, sağa akışlı olarak zamanda geçen, gerçek bir süreçtir: (Araçların aynı sırasıyla amacın gerçekleştirilmesi ama ters istikameti takip ederek.) Dahası, bu gerçek süreç basit bir nedensellik sürecidir. Çünkü onda araçlar, amacı etkiler, şimdi bir sebepler zinciri oluştururlar ve nedensel etkilerine göre seçilmişlerdir. Kausal nexus (nedensel bağlantılar) bununla yalnız erekçi sürecin şartı değil, bilakis, aynı zamanda onun üçüncü etabı tarafından içeri alınmıştır. İlk iki etabın ondan önce olması, onun erekçilik bağlantılarında göreceği, üst şekillenmesini oluşturur.

Bu örnekte, düşük kategorilerin, yüksek kategoriler tarafından üst biçimlendirilmesinin aslında ne demek olduğu, çok açık bir şekilde görülmektedir. Nedensel dizi, geniş kapsamlı belirleyici bağlantılar içinde adapte olmuş bir şekilde, düşük kademeli bir ilişki olarak tekrar geri gelir. Bu ilişkinin novumu onu öyle örtmüştür ki, onu metafizikte genelde hiç bulamamışlar, ve amaca yönelik işlevi onun dönüşümü zannetmişlerdir. Ancak kategorik analiz esas durumu ortaya çıkarır: Nedensellik ilişkisinin, erekçilik ilişkisinde dönüşünü ve yüksek bir belirleyici tarafından üst biçimlendirilebilir olmasını.

"Kesintisiz olarak önceden nedensel belirlenmiş bir nesneler dünyasında, insan amacını gerçekleştiremez" diye, sık sık söylenmiştir. Halbuki bunun tam da karşıtı ortaya çıkmıştır. Nedensel süreçler yönlendirilebilirler, çünkü son hedefe kilitlenmiş değillerdir, tersine ona kayıtsız bir şekilde sürerler. Gerçi ancak, kanunları öğrenilip uygulandığında yönlendirilebilirler. Şartlar yerine getirilirse, yönlendirmeye karşı aktif direnç göstermezler. Buna karşın şayet nesneler dünyası önceden nedensel olarak belirlenmiş olsaydı, insan

ne yönlendirebilir ne de amaçlarını gerçekleştirebilirdi. O zaman amacı için gerekli araçları seçemezdi. Çünkü seçim, araçların özel nedensel etkilerine göre yapılır.

Burada kısaca değinilen, yükselen belirleyicilik şekilleri, bilincin kendine özgü üstünlüğünün, dünyadaki gücünün ve doğaya hükmetmesinin dayandığı temel ilişkiyi oluşturur. Bu henüz hiçbir şekilde irade özgürlüğü değildir ama, onun bağlı olduğu ontolojik bir temel şarttır. Zira irade bir eylemdir ve yapmak istediği, her zaman amaçların gerçekleştirilmesidir. Bu insana temelde açık olmasaydı, iradesi de gerçekte kararlar veremezdi. Yapamayacağı isteklere mahkum olurdu ve fiile gücü olmayacağı için de, ona gerçek sorumluluk düşmezdi.

Bu yüzden, irade özgürlüğü ve ahlaklılık gayet açık bir şekilde belirleyicilik şekillerinin kategorik katmanlaşmasına bağlıdır ve onlar olmadan olamaz.

XIII. BÖLÜM
KAVRAM PROBLEMİNİN YENİ METNİ

Katman ve bağımlılık kanunları temelinde, benzer şekilde ele alınabilen, birçok metafizik problemler vardır. Bunların bazıları burada tamamıyla yeni bir görünüşe bürünürler ve buna uygun olarak da yeni bir yaklaşıma izin verirler.

Özgürlük problemi gibi en önemlileri bilinçli varlık düzeyindedirler. Bu şekilde mesela tarihsellik problemi ve onunla birlikte "sözüm ona" görecelik yeniden ele alınıp işlenebilirler. Çünkü tarih süreci ve onun taşıyıcısı olan insani kabile toplulukları, çok katmanlı bütünlüklerdir. Onlarda sergilenen bütün görüntüler, dahili bir katman ilişkisine dayanırlar, adeta onun dış yüzeyini oluştururlar, buna göreyse onun hakkında ancak onun içinden hüküm verilebilir. Bütün "görecelik"lerde ama belirleyici soru, bir şeyin "neye göre" göreceli olmalıdır sorusudur. Gerçek ve değer, tarihi zamanlara ve halklara göre göreceli olsaydı, kaynak olarak tarihin gerçek süreci vardı. O zaman da aşağıdan gelen şartlılıklar olsa da, söz konusu görecelik tamamıyla kaldırılmıştır.

Bu ve bunun gibi problemlerin yeniden gözden geçirilmelerine kısaca değinmek yerine, sona doğru yaklaşırken, örnek olarak tek bir problem incelenecektir. Aslında bu ontolojik açıdan en az değişiklik beklenebilecek bir problemdir: Kavrama problemi.

Kavrama problemi uzun zaman felsefenin temel problemi, bilgi teorisi de temel disiplini sayılmıştır. Felsefe zaten anlamaktır, verileri, kavramın verileridir ve girişimleri kavramın girişimleridir. Bu yüzden Kant'tan beri "eleştirel" felsefe, kavramanın (anlamanın) özünün bütün diğer varlıklardan önce incelenmesi gerektiğini söylemişlerdi. Ama bu inceleme, –daha o zaman Kant'ta belli olmuştu ki–, diğer varlık bölgelerinin daha ziyade bilinmesini gerektirir. Bu inceleme için kavramanın nesneye yönelik tabii istikameti ters çevrilip, "tanıma"nın kendisine yöneltilmelidir. Bu, kendisi de yanlışlara açık olan, ikinci dereceden bir yansıtma işidir. Her durumda, ilk çıkış şekliyle ve doğal şekliyle "kavrama"yı hem nesne hem de yansıtmanın temeli olarak kabul eder, yani ontolojik düşünceyi önceden kabul eder, çünkü ontolojik düşünce, –tabii kavram gibi– yansıtılmamıştır ve onun doğrudan devamını teşkil eder.

Buna bir ikincisi gelir: Kavrama, bilincin yalnız bir fenomeni değildir, zihinde canlandırma, düşünme, hayal etme gibi. Kavrama, bilinç ile onun nesnesi arasındaki bağıntıdır. Demek ki bilinci aşar. Bu, edimi icra etmek anlamında kuramsal bir edimdir. Bu açık olarak, kendisinin nesnesini "kendinden varolan" olarak anlamasında, görülür. Bu nesne, kavranılmış veya ne kadar kavranılmış olup olmamasından bağımsız olarak vardır anlamına gelir. Nesnenin içsel veya dışsal olması fark etmez, bu yine geçerlidir. Çünkü kendi bilinç işlevleri de "kavranmış olmak"tan bağımsız olarak yerine getirilirler. Kuramsallık demek ki kavramın kendi üzerine yansımasında da geçerlidir. Bu yansıma demek ki –ve onun içinde kavram teorisi vardır– kendi üzerine değil, tersine nesnelerin doğal kavranmasındadır.

Üzerinde akttranszendenz (edim kuramsallığı) olan kavram bağlantısı, esasında bir varlık bağlantısıdır hatta gerek bir varlık bağlantısıdır. Evet, o bilinci çevresindeki gerçek dünyaya bağlayan, birçok gerçek bağlantılardan biridir. Asla bunların içinde ilk veya temel olan değildir. O istemek, davranmak, denemek, yaşayarak bilmek, ümit etmek, korkmak, kaygılanmak ile birlikte bir kuramsal edimler çemberine aittir. Onlarla yaşamda sıkı sıkıya bağlıdır ve ancak bilimin basamağında bağımsızlık için onlara başkaldırır. Gerçek insan hayatı, şayet sonsuz çeşitli ilişkilerle dolu bir dünyadaki yaşamsa, bu edimlerde geçer.

Buna rağmen kavrama iç görünüş bakımından bir algılama, tasavvur, tanımalardan oluşan özel içerikli, dış dünyaya kapalı alandır ve dış dünyaya geçmez. Tasavvur nesneleri bilinçte temsil eder, ama onların karşısında olmasına –esas nesne– karşı koyamaz. İşte burada kavrama problemindeki ontolojik moment (an) başlar: Soru şudur. "Nasıl oluyor da tasavvur ve idrak bu feshedilemez kuramsalı bilinçte temsil edebiliyor?"

Bilinçteki "kavram yapısı" (tasavvur, idrak gibi) ile kavranılan nesneler arasındaki alan karşıtlığı düşünülürse aralarındaki uçurumun aşılamaz olduğu görülür. Sonunda ya şüphe duyularak sonunun çözümünden vazgeçilir ya da kavranılan nesnelerin kendiliklerinden var olmalarını fesheden idealist çözüme başvurulur. Her iki durumda çeşitli şekillerde temsil edilmişlerdir. En eleştirel idealizm bile, bizi bütün teorilere rağmen ömür boyu esir alan, kavramın temel görüntülerinden bir olan "doğal gerçeklik"i, bir hayal görüntü olarak açıklamak zorunda olmak zorluğuyla karşılaşır. Çünkü tüm kavramalar, nesnelerinin "kavranılmış olmak"tan bağım-

sız olarak var olduğu düşüncesindedirler.

Bu yüzden, alanların karşıtlığı yerine, böyle metafizik tarzındaki ön kararlarda tarafsız olan, başka bir çıkış noktası seçilmelidir. Burada ontoloji, kavram bağlantılarının esasında bir varlık ilişkisi olduğu hatırlanırsa, bir kullanım sunar. Kavramanın süje ve objesi varlık yapılarıdır. Yalnız genelde aralarında yükseklik farkları vardır. Yalnız bu yüzden en basit nesne kavramında onların çok cinsliliği aşılamaz uçurum olarak görülür.

Mutlak kabul edilen alanların karşıtlığı yerine burada varlık katmanlarının basamak farkları ortaya çıkar. İdrak (kavrama) ruhsal varolmaya aittir, nesneleri varlık katmanlarına dağılırlar, çünkü bütün varolanların oluşunda, kavranılacak süjenin nesnesi olabilmeleri vardır. Böyle olması ona bağlı değildir, aksine süjenin varolanı nesne yapma, veya teknik terimle onu "objeleştirme" kabiliyetine bağlıdır.

Varlık şekli olarak demek ki *kavrama* gerçeğin en yüksek tabakasına aittir. Onun gerçeklik karakteri, insan hayatında gerçek ve çok etkili bir şey olmasında, bütün yaşam ilişkilerini belirleyici olarak kapsamasında, bunun yanında ama bütün gerçekler gibi oluşma ve gelişmesinin zaman içinde olmasında, bireyde ve ruh yaşamı tarihinde süreç şekline sahip olmasında ifade bulur. Ruha (bilince, akıla) ait olmanın yanına ikinci bir ilişki bağlanır, onun varlık şeklini değil, tersine özel bir işlevini belirtir. İşlev "kavramak"tır. İkinci ilişkiye ait olmaya karşılık olarak "bağlanış" denebilir.

Kavrama demek ki, yalnız en yüksek varlık katmanına değil, biakis tüm katmanlara, öncelikle de düşük katmanlara bağlıdır. Çünkü naif kavrama öncelikle hacimli ve kütleli,

görünebilen nesne ve canlılara açıktır. Bu, yerleştirme temsil etme işlevinden başka bir şey değildir, yalnız ontolojik olarak tarafsızdır. Nesneler üzerinde düşünce çok cinslidir, akıllı bilince aittir ama, nesnelere ve onların ilişkilerine "bağlıdır". Tasarı, kavram ve karar kendilerine değil, başkasına "bağlı" dırlar. Başkasının dünyanın katmanlarındaki yeri önemli değildir. Tüm idraklerde (kavramalarda) ona kendi benliğinin kavranmasının da eşlik etmesi mümkündür, ama bu eşlik eden kavramadan, nesne kavramı oluşmaz, eşlik edilmeye de bağımlı değildir ve böyle eşlik edilmesi ondan değil, aksine nesnelere önceden ontolojik olarak bağlandığı gerçek ilişki bağlantılarındandır.

Böylece, kavram bağlantısının kuramsallığı ile kavram yapılarının belli nesnelere aidiyeti sıkıca birbirine bağlıdır. Tasarlamanın bir varlığa bağlanmasıyla, her şeyden önce kendisi kavrama içeriği, varlıkta ama nesne olacaktır. Eğilime göre, varolanların mevcudu konusunda hata da olsa, veya ancak kısmen doğru da olsa geçerlidir. Çünkü içerik olarak bir tek "tasarlama"nın doğru olup olmadığı belli olmaz. İnsan idraki alanında gerçek ve yanlış arasında doğrudan bir ölçü yoktur.

Diğer taraftan, her ne kadar, Zuordnung ("Uygu", tekabül) kanunu "bütün" kavramalar için geçerliyse de, bütün "Uygu"ların şekli, bütün kavramalarda aynı değildir. Burada daha çok, geniş bir derecelendirme söz konusudur ki, en basit bir "farkına varmak"tan, "kavrama"ya kadar çıkar. Ara dereceler çok çeşitlidir ve genelde iç içe geçerler. Onların birbirlerine muhalefeti kavramanın her yerinde sürer. Burada öyleyse "Uygu"nun iki temel şeklinden bahsedilebilir ve bunlara iki Zugehörigkeit (aidiyet, mensubiyet, ilinti) denk gelir.

Çünkü bilinç varlığının içinde, ait oldukları kavrama dereceleri, katman yapısında da değişik yüksekliğe yerleştirilebilecek kadar birbirlerine uzak bulunurlar. Bilinç dünyası kendi içinde çok öğeli ve çok basamaklıdır. En alt sınırında akılsız bilince yakın "farkına varmak" bulunur, en üst sınırında da "kavrama" ve onunla birlikte araştırma faaliyetleri ve eleştirel öz denetim vardır.

Bu karşıtlık şimdi –kavrama kökenlerinin ikiliği diye tanınır–. "Uygu"nun temelden tamamıyla değişikliğine dayanır. Algılama alanında duygu kaliteleri (ışık dalgaları, belli frekanstaki ses dalgaları) belli fiziksel olaylara bağlıdır. Duygunun dereceleriyle, uyarıcının dereceleri arasındaki radikal benzersizlik bu "Uygu"yu değiştirmez. Çünkü bunun benzerlikle alakası yoktur. Bu uygu burada mükemmel ve sağlamdır, yani aynı şartlar altında aynı uyarılara aynı hissetmeyle karşılık verilir. Üzerlerine uzandığı varlık belirliliklerinin çeşitliliğinin bölümleri, çok dar sınırlandırılmışlardır ve isteğe göre genişletilemezler. Kavramaktaki uygu şekli çok değişiktir. Genelde varolana, onun aynı nitelikteliğine ve kanunlara uygunluğuna tutunur. Bu yüzden sonuçta kategorilere bağlıdır. Onun fonksiyonu (işlevi) kavramaktaki apriori olarak tanınır. Gerçek kavramada asla tek başına ortaya çıkmaz, hep tecrübe (deney) çerçevesinde kalır, kazandırdığı görüş ise tecrübeyi aşar, çünkü genellik bu şekilde denenemez. Bu şekildeki bir uygu için belirleyici olan, kavramanın kategorilerinin varlık kategorileriyle aynı olup olmadığıdır. Çünkü düşünce varolana ancak, varolanla aynıysa uyabilir.

Bir dizi önemli ve bilinen gerçekler, tam manasıyla olmasa da böyle bir aynılığın (örtüşmenin) var olduğunu gösterir. Onların arasında en tanınmışı, genelde esas itibarıyla

kavranılanın, tecrübelerde ve pratik yaşamda günden güne doğru olduğunun anlaşılmasıdır. Bu ontolojik olarak, düşük katmanların varlık kategorilerinin, anlayan-kavrayan bilincin yapısında, dönüşleri demektir. Hesaplayan anlakta, niceliğin kategorileri geri döner, doğayı anlamakta, mekân, zaman, özlük, nedensellik, etkileşim ve birçok başkaları aslında buradaki ilişki, yüksek basamağın tüm uygusunun, apriori anlayış ve kavrama kategorilerinin bilinçteki dönüşlere bağlı olduğudur.

Katmanlar düşünceleri kanunları açısından widerkehr (dönüş) kolaylıkla anlaşılabilir. Bu dönüş, düşük kategorilerin yüksek katmanlara geçişlerinde yalnızca özel bir durum oluşturur. Ama geçişin kendisi de burada çok özel bir durumdur. Bu doğal kategoriler bilinçte, gerçek kategoriler olarak değil, onun içerik kategorileri olarak ortaya çıkarlar. İdrak'ın kendisi, ruhsal bir işlev ve kuramsal bir edim olarak, mekânsal, özsel veya nicel bir şey olmaktan çok uzaktır. Onun daha ziyade kendine özgü, düşük katmanlara çok yabancı olan kategorileri vardır. Bunlara, edimin içeriğinin ayrılabilirliği, onun bireysel subje'ye kayıtsızlığı, kasıtlı karşıtlık ve tarafsızlığı, aynı şekilde Uygu kategorisinin kendisi ve onunla birlikte ayrılamaz şekilde bağlı Akttranszendenz (Edimsel deneyüstülük) olayı sayılabilirler.

Ama düşük kategorilerin idrakin içinde dönüşleri, bambaşka bir anlama gelir. Onlar orada kavrama binasının yapısını oluştururlar (düşüncenin, kavramın gibi); onda mecburen, eğer o hakiki bir "gerçek" kavram ise, dönüş yaparlar. Çünkü kavramanın yapısı, kavranılan nesneye uygundur, yani onu temsil edecektir. Ancak, nesnenin varlık yapısını bilinçte gerçekten "canlandırırsa" (temsil ederse) bir kavrama değeri

vardır ve nesne ancak onunla aynı kategoriler üzerine yapılanırsa "canlandırılabilir."

Burada olan, kavrama ilişkisinde kategorilerin bir çeşit Verdoppelung (ikiye katlama, çift yapma)dır. Aynı kategoriler obje ve süje de karşı karşıyadırlar, orada gerçek kategoriler olarak, burada içerik kategorileri olarak. Bu ilişki açıkça aynı şekilde kavrayan bilincin öz yapısını, edim kuramsallığını ve Uyguyu da içerir.

Buraya kadar da bu ilişki çok basit bir ilişkidir. Ama yalnız ikiye katlamakla her şey yapılmış olmaz. Daha çok en basit bir analiz bile, kavramanın içerik kategorilerinin hiçbir zaman nesnelerin kendi kategorilerinin aynıları olmadığının gösterir. Burada da katman kanunlarının istediği gibi dönüşte bir başkalaşım vardır. Nesne kavramadaki seyir mekânı ve seyir zamanı, gerçekte nesnelerin içinde hareket ettikleri gerçek mekân ve gerçek zamanla özdeş değildir. Ne sonsuzdurlar, ne de tam sürekli, ne de aynı şekildedirler, aksine şekil bozukluğuna uğramışlar ve belirsiz sınırlara koyulmuşlardır. Başkalaşım (dönüşüm) bütün kategorilerde böyle belirgin değildir ama kavrayabildiklerimizin çoğu onun izlerini taşırlar.

Kavram ve varlık kategorilerinin özdeşliklerindeki kavramanın apriori öğesi olduğu ve özdeşliğin sınırlarına ulaştığı yerde apriorizmden de katkılar olduğu düşünülürse, bu dönüşteki başkalaşım büyük önem kazanır. Çünkü varlık teorisi açısından, varlık kategorisinden sapmanın her durumda kesin belirlenmesinin zamanı gelmiştir. Bunun kısaca bütün kategoriler için yapılmasının mümkün olmadığı açıktır, aksine bu sadece her birinin tek tek analiziyle mümkündür,

çünkü söz konusu gerçek kategorideki sapma faktörü her kavram kategorisinde değişiktir. Kategorik özdeşliğin en mükemmel olduğu yerlerin nicelik kategorilerinin alanları olduğu görülür ve "bu da matematik kavramlarının kesinliğine dayanır" diye düşünülebilir. Ama bu, gerçeğin yalnız bir yönünü ilgilendirdiğinden ve matematiğin yalnız cansız doğanın bilimlerinde ağırlıklı rol oynadığından daha geniş genellemeler çıkarılamaz. Geri kalan bilim alanlarında varlık ve kavram kategorileri bariz bir şekilde giderek birbirlerinden ayrılırlar ve hatta kavramanın nesnesinin bölgesi, gerçek katman dizisinde ne kadar yüksekse, o kadar çok ayrılırlar.

Bu şekilde temiz bir kategori analizi –kavram teorisi açısından kategori mevcudunun ayrıntılı incelenmesi anlamında– şimdiye kadar hiç yapılmamış gibidir. Bu problem kavram teorisindeki ontolojik hareketle aynı anda karar altına alınacak duruma gelmiştir. Ve problemin, felsefenin onunla ilgilenmesi sonucu kendi metot ve yetkileri olan bir bilim haline gelmesinden sonra, incelenmeye alınması beklenmektedir.

Böyle bir inceleme yolunda yapılması gereken şeyler, bütün kavramalar, bilimler ve bilhassa felsefi kavramalar için çok önemli şeylerdir. Bu Kant'ın "Arı Us'un Eleştirisi"ne giderken kat ettiği yolun devamından başka bir şey değildir. Bu en azından, "Arı Us'un Eleştirisi"nde sadece esas kastedilen anlaşılırsa böyledir: Kavramanın a priorik eleştirisi olarak.

Yukarıda yeni ontolojinin başka açıdan da bu yola götürdüğü anlatılmıştı. Orada söz konusu olan deney nesnelerin kullanımında kategorilerin kullanımının doğru bir şekilde kısıtlanmasıdır. Kant bu kısıtlamayı genel olarak bütün

kategoriler için vermişti. Ama her kategoride, belli nesne alanlarında, kendi varlık katmanının sınırlarıyla sağlanmayan, özel bir kısıtlama olduğu görülür. Çünkü düşük kategorilerin bir de daha yüksek katmanlarda dönüşü vardır, o halde her kavram kategorisinde, söz konusu varlık kategorisinin nereye kadar ve hangi başkalaşımlarla daha yüksek katmanlara ulaştığının sınırlarını belirlemek için ontolojik bir araştırma gerekir.

Bunun üzerine şimdi ayrıntılı kategorik analizde ikinci bir gereksinim gelir. Bir kavram kategorisinin yasal kullanım alanı içinde de yetkilerinin her zaman belli sınırları vardır, çünkü içerik olarak da söz konusu varlık kategorisiyle ancak kısmen örtüşür. Yaşamda ve bilimlerin çoğunda bu örtüşmenin sınırı –kategorik farklılık– güncel bir rol oynamaz. Bilimin son sınır ve temel sorularında umumiyetle, felsefe de tamamıyla çok önemli roller oynayabilir. Çünkü burada problem alanı, kategorik aygıtın insanın anlamasına uygun olduğu deney alanı dışına çıkar. Tam uygunluk kategorik özdeşliktedir, ama o da sınırlıdır. Bu yüzden felsefi kavramanın, kategorilerin ayrıntılı analizlerinde varlık ve kavram kategorileri arasındaki özdeşliğin sınırlarını tespit etmeye çalışan apriorik öğelerin eleştirisine gereksinim vardır.

Bu yoldan nereye kadar gidilebileceği, tabii ki önceden söylenemez. Ama belli kuramsal veya çatışkılı sonuçlara götüren soruların buradan çözülebilmesi, olasıdır. Birinci tarz sorular, teorik fiziğe götüren felsefi kategorik problemler, ikinci tarzdan ise felsefi göreceliğin tartışmalı "gerçek" problemi. Her iki durumda da söz konusu olan öylesine kökten ön şartlardır ki, kendilerini muhafaza eden kurallarda kendileri ön şartlardır. Bu anlamsızlık belki, kavram kategorik

"muhafazanın" varlık kategorik olmasıyla çözülebilir.

Bütün sınır sorularının çok berisinde ama, bütün gerçek kavramların içerdiği, iki defalı Uyguya daha fazla genel bir anlam verilir. O, gerçek ve gerçek olmayanı ve dolayısıyla eskiden geçerli olan gerçeklik kriteri problemini bilmektir. İnsan idrakında yalnız tek bir Uygu bulunsaydı, böylece kavram bağlantısı kuramında tasarımın varolanla uyuşup uyuşmadığı ya hiç bilinemezdi veya kandırmaya dayanırdı. Ama onlardan iki tane varsa, ve bunlar karşılıklı yeterince bağımsız ve çok cinsliyse verdiklerinin birbirini tutması, uygunluğun kanıtı olurdu. Bu kanıt kavramının içeriği büyüdükçe, daha çok ağırlık kazanırdı.

Bu düşünce eskisidir. Apriori görüşlerin deneyler yoluyla doğrulanması eğilimlerinin hepsine temel teşkil eder. Ama gerçek haklılığına, kavram bağlantısındaki kuramsal görüntü ontolojik ilişki olarak anlaşıldığında ve süje ve obje karşıtlığının ardında varlık katmanları örtüşmesi tanındığında, kavuşur. Kuramsal felsefe tabanında bu mümkün değildir. Sırf kavram teorik düşüncenin yansıtılmış görüşü burada kendi kendisini engeller. Ancak, süjeyi varolanlar içinde varolan olarak anlayan varlık teorici düşünüş, kavram kökenlerinin ikiliğini Uygunun temel farkı olarak anlar. Dolayısıyla bu iç içe giriş ilk defa, kuramsal gerçek isteğini haklı çıkarma gücünü kazanır.

AÇIKLAYICI BİLGİLER

Abstraktion	:	Soyutlama, tecrit
Adäquate	:	Uygun, mutabık, muadil
Affirmativ	:	Olumlu, müspet
Akt	:	Edim, fiil
Akt vollzüge	:	Edim faaliyetleri
Antinomi	:	Çatışkı, (çelişki?)
Antropomorph	:	İnsan biçimci
Aversion	:	Antipati, isteksizlik, karşı duygu

BERKELEY, George :

(D. 12 Mart 1685, Thomastown? yakınındaki Dysert Castle yöresi, Kilkenny, İrlanda - Ö. 14 Ocak 1753, Oxford, İngiltere)

Tinsel töz dışında her şeyin duyularca algılandığı ölçüde var olduğunu öne süren deneyci felsefesiyle ünlü filozof, bilim adamı ve Anglikan piskoposu.

Bir piyade subayının en büyük oğluydu. Dysert Castle'da büyüdü; 1696'da Kilkenny College'a, 1700'de Dublin'deki Trinity College'a girdi. 1704'te bitirdiği Trinity College'da öğretim üyeliği kadrosunun boşalmasını beklerken, zaman ve görme yetisi ile maddi bir töz olmadığı varsayımı üzerine eleştirel bir çalışma yaptı.

Düşüncesini etkileyen başlıca akımlar, John Locke'un temsil ettiği deneycilik ile kara Avrupa'sında Nicolas Malebranche ve Pierre Bayle'ın öncülüğünde gelişen şüphecilik (kuşkuculuk) oldu. 1707'de bir arada yayımlanan ilk yapıtı *Arithmetica* ile *Miscellanea Mathematica*'nın öğretim üyeliği tezi olduğu sanılmaktadır.

Berkeley, 1707'de Trinity College'a öğretim üyesi seçildi. Burada ilk görüşlerini "incelemeye ve gözden geçirmeye" başladı, kendi açısından devrim yaratacak sonuçlara vardı. Renk, tat ve öteki duyusal niteliklerin öznelliğine dayanarak maddenin varlığını yadsıyan ilk usavurma çizgisinin yerini, "olmak" ya da "var olmak" kavramlarının anlamıyla ilgili yalın, derinlemesine bir analiz aldı. Nesne bakımından "olmak", algılanmak demekti; özne bakımından ise "olmak", algılamak anlamına geliyordu.

Berkeley, algılama ya da imgeleme anındaki durumu bir bütün olarak ele alıyordu. Ona göre, ağaçlar ya da kitaplar "onları algılayacak hiç kimse olmaksızın" imgelenirse, durum bütünüyle değerlendirilmemiş olurdu; ağaçlar ya da kitaplar ancak algılanabilir olma özelliğiyle imgelenebileceğine göre, algılayan "yok sayılmış" demekti. Bu durumda algılayan ve algılanan olmak üzere iki terimli bir ilişki söz konusuydu ve üçüncü bir terim yoktu; yani nesnenin, algılayan ve algılanan arasına giren bir "ideası" yoktu.

Berkeley'in, düşüncelerini gözden geçirme süreci adım adım ilerledi. Önceleri, "bilinçli şeyler" dışında hiçbir şeyin var olmadığını düşünüyordu. "Üzerinde bir kez daha düşününce" cisimlerin de varlığından kuşkusu kalmadı; "kendimizden başka şeylerin de var olduğunu sezgisel olarak bildiğimiz sonucuna vardı. Berkeley'nin kullandığı "zihnin içinde" ve "zihnin dışında" ifadeleri bu bağlam içinde ele alınmalıydı. Ona göre, öznel oldukları gerekçesiyle filozoflarca ikincil nitelikler olarak sınıflandırılan ısı ve renk, birincil nitelikler olarak sınıflandırılan biçim ve devinim ya da zaman kadar "zihnin dışında" idi. Çünkü gerek birincil gerekse ikincil nitelikler, şeyde olduğu kadar zihnin içinde de, zihnin içinde olduğu kadar şeyde de birincil ya da ikincildi. Zihin, kırmızılık,

mavilik ya da uzamlılık niteliklerini içerdiğinde o niteliklere dönüşmüyordu; çünkü bu nitelikler zihnin ne kipleri ne de yüklemleriydi. Renk ve uzam zihinsel nitelikler değildi; renk görülebilir, uzama da dokunulabilirdi; bunlar "duyulur idealar"dı, başka bir deyişle algılayan zihnin dolaysız nesneleri olan duyu verileriydi.

Düşüncelerini gözden geçirme dönemini, Berkeley'nin yazarlığının altın çağı izledi. *An Essay Toward a New Theory of Vision*'da (1709; Yeni Bir Görme Kuramı Yönünde Deneme) görme uzaklığı, büyüklük ve konum gibi sorunlar ile görme ve dokunma duyularını inceleyerek "görmenin asıl (ya da gerçek) nesneleri"nin zihnin dışında olmadığı, oysa dokunulabilir nesnelerin zihnin dışında olabileceği sonucuna vardı. *Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*'ın (1710; *Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser*, 1935) I. bölümünde dokunulabilir nesnelerle birlikte bütün duyu nesnelerini zihnin içinde topluyordu; maddi tözler, maddi nedenler ve soyut genel düşünceler yoktu, ama tinsel töz vardı. *Three Dialogues between Hylas and Philonous* (1713; *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma*, 1935, 1984), çekici üslubu ve teknik terimlerden kaçınmasıyla *Principles*'ın ana savlarını pekiştiriyordu. Berkeley, 1709'da diyakoz oldu, 1710'da da papazlığa atandı. On yedi yıl süreyle öğretim üyeliği görevini sürdürdü. Bu arada kütüphane müdürlüğü (1709) ve yardımcı dekan (1710-11), ilahiyat bölümünde ise Yunanca ve İbranice öğretmenliği görevlerini üstlendi.

Berkeley, siyasal düzeyde Hannover hanedanını destekleyen Tory'lerden yanaydı. Bu konumunun etik gerçeklerini *Passive Obedience* (1712; Edilgen Boyun Eğiş) adıyla yayımlanan üç vaazda savundu. Böylece, beş yıl içinde ortaya çıkan dört ana yapıtla tarihteki ününün temellerini atmış oldu. 1713'te izinli olarak ilk kez İrlanda'dan ayrıldığında artık okuryazarlar çevresinde önemli bir kişi olmuştu. Kitapları kara Avrupa'sında incelenmiş, Gottfried Wilhelm Leibniz, onun maddenin varlığını yadsıyan görüşleri üzerinde bilgi sahibi olmuş, çeşitli yorumlarda bulunmuştu.

Berkeley, Londra'daki düşünce ortamı içinde kısa sürede kendini gösterebildi. Dublin'deki St. Patrick Katedrali'nin meclis başkanı olan Jonathan Swift onu saraya tanıttı. Berkeley, deneme yazarı Sir Richard Steele için, *The Guardian*'da özgür düşünürlere karşı denemeler kaleme aldı. Alexander Pope, "Cennet'in berisindeki bütün erdemlerin" Berkeley'de toplandığını söylüyordu. Berkeley, 1713-14'te "olağanüstü büyükelçi" olarak nitelendirdiği Peterborough 3. lordu Charles Mordaunt ile birlikte bir elçilik görevi için Sicilya'ya özel rahip sıfatıyla gitti. 1715'te I. James yanlılarının sürgündeki Stuartlar adına ayaklanması sırasında *Advice to the Tories Who Have Taken the Oaths*'ı (Yemin Etmiş Tory'lere Tavsiyeler) yayımlayarak saraya bağlılığını kanıtladı. 1716-20 arasında gene İtalya'da Clogher (sonradan Derry) piskoposunun oğlu George Ashe'e ders verdi; bu sırada tuttuğu dört günce Roma ve Güney İtalya'daki gezileriyle ilgili canlı anılar içerir. Dönüşünde Sir Isaac Newton'un mutlak uzay, zaman ve hareket görüşüne karşı çıkan ve maddenin varlığını yadsıyan kendi görüşlerinin de ipuçlarını veren De motu'yu (1721; Hareket Üzerine) yayımladı. Bu yapıt dolayısıyla son zamanlarda Berkeley'yi "Mach ve Einstein'ın öncüsü" olarak tanımlayanlar olmuştur.

Dublin'de çalışmalarını gözden geçirerek üç yılı aşkın süreyle vaktinin çoğunu öğretmenliğe ve yönetsel işlere ayırdı. 1724'te Derry'ye dekan olarak atandı, böylece Trinity College ile olan 24 yıllık bağı sona ermiş oldu.

Dekanlık ücreti ve Swift'in hayranı Esther Vanhomrigh'in (Vanessa) bıraktığı miras, Berkeley'nin Yenidünya'daki "Bermuda tasarısı"nı gerçekleştirmesine yardımcı olabilecekti. *Essay Towards Preventing the Ruin of Great-Britain*'ın (1721; Büyük Britanya'nın Yok Olmasını Önlemeye Yönelik Bir Deneme) yayımından kısa süre sonra kaleme aldığı "Batı'ya doğru yol alıyor bu imparatorluk" başlıklı dizeler neredeyse kehanet yüklüydü. Daha 1722'de Bermuda'da genç Yerlilerin eğitimi amacıyla bir okul kurmaya karar vermiş, düşüncelerini *A Proposal For the Better*

Supplying of Churches (1724; Kilise İaşesinin İyileştirilmesi İçin Bir Öneri) adlı kitapta yayımlamıştı. Tasarının kamuoyunun ilgisini çekmesi üzerine kral bu amaçla Berkeley'ye bir berat çıkardı; Canterbury başpiskoposu da mütevelli görevini üstlendi. Tasarıya bağışta bulunma sözleri yağmaya başladı, parlamento 20 bin sterlinlik bir bütçe sağladı. Ama karşı çıkanlar da vardı; Georgia için de almaşık bir vakıf önerisi getirilmiş, bu durum karşısında Başbakan Sir Robert Walpole kararsız kalmıştı.

Berkeley 1728'de adalet bakanı Forster'ın kızı Anne ile evlendi. Yetenekli ve iyi eğitim görmüş biri olan Anne, kocasının ölümünden sonra da onun felsefi görüşlerini savunacaktı. Nikahtan hemen sonra Amerika'ya doğru yola çıktılar, Rhode Island'da Newport'a yerleştiler. Berkeley burada toprak satın alarak Whitehall adı verilen bir ev yaptırdı ve aldığı sözlerin gerçekleşmesini beklemeye başladı. Sık sık Newport ve çevresinde vaazlar veriyordu; Whitehall'da da bir çalışma grubu toplanarak felsefi konuları tartışıyordu. Sonunda beklenen bağışın gelmeyeceği haberi ulaştı ve Berkeley Ekim 1731'de Londra'ya döndü. Ama birkaç Amerikan üniversitesi, özellikle de Yale, Berkeley'nin kısa konukluğundan yararlı sonuçlar elde etti. Berkeley'nin, daha sonra King's College'ın (Columbia Üniversitesi) başkanı olan Samuel Johnson ile yazışmaları da felsefi bakımdan önemliydi.

Alciphron; or The Minute Philosopher (1732; Alkiphron, ya da Önemsiz Filozof), Newport'da yazılmıştı; yapıttaki diyalogların yer aldığı ortam da Newport çevresini yansıtıyordu. Burada Berkeley, Tektanrıcılığı ve Hıristiyanlığı savunurken Deistlere ve özgür-düşünürlere karşı çıkıyor, görsel dil ve analojik bilgi sorunlarını tartışıyor, dinsel tartışmalarda sözcüklerin işlevini ele alıyordu.

Londra'ya döndükten sonra, Berkeley'nin hiçbir zaman uzun süre boş durmamış olan kalemi yeniden hızlandı. *Daily Post-boy*'da *Alciphron*'u inceleyen bir yazıda, bu kitabın eki olarak yayımlanan görmeyle ilgili *Essay*'e (Deneme) yöneltilen sert eleştirileri *The*

Theory of Vision, or Visual Language... Vindicated and Explained (1734; Görme ya da Görsel Dil Kuramı... Savunma ve Açıklama) ile yanıtladı. Bu usta işi yapıt, *Essay*'in metafiziğini (varlık kuramı) *Principles* ile aynı çizgiye oturtuyor, ayrıca ilk *Essay*'in öncülerindeki boşlukları açık sözlülükle dile getirerek neden kuramına katkıda bulunuyordu. Bu arada *Alciphron*, yergi yazarı Bernard de Mandeville, Ickworth baronu John Hervey, Bolingbroke 1. vikontu Henry St. John ile Berkeley'nin eski öğretmeni ve okul yöneticisi Peter Browne'un eleştirileriyle karşılaştı. Berkeley, Browne'a analojiyle ilgili uzun, özel bir mektup gönderdi. Son yıllarda ortaya çıkarılan ve ilk kez *Mind*'da (Temmuz 1969) yayımlanan bu mektup, Berkeley'nin dördüncü diyaloguna önemli bir ek niteliğindeydi.

Berkeley 1734'te, matematik tarihçisi Florian Cajori'nin "İngiliz matematik tarihinde yüzyılın en görkemli olayı" olarak nitelediği *The Analyst; or a Discourse Addressed to an Infidel Mathematician*'ı (Analizci ya da İmansız bir Matematikçiye Söylev) yayımladı. Bu yapıtı, matematiğe bir katkı olmanın yanında, usa değil duygulara ve önyargılara seslenen bir din savunusuydu. Yapıtı, uzun ve verimli bir tartışma izledi. Tartışmaya Cambridge'den fizikçi ve bilim adamı James Jurin, Dublin'den John Walton ve İskoç matematikçi Colin Maclaurin katıldı. Berkeley, Jurin'i *A Defence of Free-Thinking in Mathematics* (1735; Matematikte Özgür Düşünmenin Savunusu) ile yanıtladı. Walton'a ise bu yapıtın bir ekinde ve *Reasons For not Replying*'de (1735; Yanıtlamamanın Nedenleri) yanıt verdi.

Berkeley 1734'te Dublin'de Cloyne piskoposluğuna atandı. Trinity College hızla gelişiyordu; yeni kütüphanesi tamamlanmıştı ve John Stearne'nin basımevi kuruluş halindeydi. Berkeley, basımevine Yunan harflerinden oluşan bir hurufat takımı bağışladı. Piskoposluk görevi olaysız geçiyordu. 1737'de İrlanda Lordlar Kamarası'na girdi; Dublin'de *A Discourse Addressed to Magistrates and Men in Authority*'yi (1738; Yargıçlara ve Yetki Sahiplerine

Söylev) yayımladı.

Berkeley 1745'te kendisine bağlı din adamlarına ve piskoposluk alanı içindeki Katoliklere Stuart ayaklanmasıyla ilgili açık mektuplar yazdı. Ya kendi adıyla ya da bir arkadaşının adını kullanarak basında yayımladığı mektuplarda kamuoyunu ilgilendiren siyasal, toplumsal ve bilimsel konulardaki düşüncelerini dile getirdi. Bu dönemde *The Querist* (Sorgucu) ve *Siris* adlı önemli yapıtları ortaya çıktı. Her iki kitap da yazarını çevreleyen yoksulluk, elem ve hastalık ortamından kaynaklanmakla birlikte bu kaynağın çok üstüne yükselebilmişti.

Berkeley Ağustos 1752'de kardeşi Robert Berkeley'yi piskopos yardımcılığına atadı. Cork piskoposunu da yerine vekil bırakıp karısını ve çocukları George ve Julia'yı alarak Oxford'a gitti; ölene değin Holywell Sokağı'nda bir evde yaşadı. Christ Church Kilisesi'nin bahçesine gömüldü.

Concretum : Somut isim

Conditio sin qua non : Gerek ve yeter şart, olmazsa olmazı

Deduktiv : Tümden gelim

Dependenz : Bağımlılık

Deszendenz-Teorie : Evrimcilik

Determination : Belirginlik

DETERMİNİZM : (Belirlenimcilik)

Felsefede, ahlaki seçimler dahil bütün olayların, özgür iradeyi ve insanın başka türlü davranabilmesi olanağını dışlayan, önceden var olan nedenlerce belirlendiğini savunan kuram. Bu kurama göre evrenin tümüyle ussal bir yapısı vardır; belirli bir durumun eksiksiz bilgisine sahip olmak, o durumun, geleceğine

ilişkin yanılmaz bilgiyi de olanaklı kılar. Pierre-Simon Laplace, 18. yüzyılda bu kuramın klasik biçimini ortaya koymuştur. Ona göre, evrenin bugünkü durumu, önceki durumunun sonucu, sonraki durumunun ise nedenidir.

Disjunktion : Soyutlamak

Divergieren : Aykırı olmak

Duktus : Üslubun karakteristik yapıları

Eleaten : Elealılar

Element : Öğe, unsur

Empirisch (ismus) : Görgücü, görgücülük

Eo ipso : Kendiliğinden anlaşılan

Erkenntnis-Theroie : Anlayış, tanıma, idrak etme, bilme, kavrama gibi anlamlara gelen erkenntnis, bu kitapta bilme olarak alınıp bu teori genelde bilgi teorisi olarak çevrilmiştir. Bilim teorisi ve kavram teorisi olarak kullanıldığı yerler de vardır.

Esse est Percipi : Varolmak algılanmaktır

Faktum : Olgu, vakıa, hakikat

FISCHER, Ernst Otto:

(D. 10 Kasım 1918, Münih)

Bazı metaller ile organik maddelerin nasıl birleştiğini açıklayan çalışmaları nedeniyle 1973 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Alman kuramsal kimyacı ve eğitimci. Fischer bu ödülü, organo-

metalik sandviç bileşikler konusunda bağımsız çalışmalar yapan İngiliz kimyacı Geoffrey Wilkinson ile paylaşmıştır.

II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Alman ordusunda görev yapan Fischer, 1952'de Münih Teknik Üniversitesi'nden fen bilimleri doktorası aldı. 1954-57 arasında aynı üniversitede ders verdi; 1964'te de İnorganik Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine ve inorganik kimya profesörlüğüne getirildi. Münih Üniversitesi'nde (1957-64), Jena'da (1959) ve Marburg'da (1960 ve 1964) öğretim üyeliği yapan Fischer, ayrıca çeşitli ABD üniversitelerinde ders vermiş ve konuk profesör olarak görev almıştır.

Finalismus : Finalizm, erekçilik

HARTMANN, Nicolai:

(D. 20 Şubat 1882, Riga, Letonya, Rus Çarlığı - Ö. 9 Ekim 1950, Göttingen, AFC)

Yeni ontoloji akımının kurucusu Alman filozof. 20. yüzyılın ilk yarısında Alman felsefesini geniş ölçüde etkilemiştir.

Başlangıçtan tıp öğrenimi gören Hartmann daha sonra Marburg Üniversitesi'nde felsefe okudu. 1909'da doçent, 1920'de profesör oldu. Marburg (1920-25), Köln (1925-31), Berlin (1931-45) ve Göttingen (1945-50) üniversitelerinde felsefe dersleri verdi. İlk yapıtı *Platos Logik des Seins* (1909; Platon'a Göre Varlığın Mantığı), Yeni-Kantçıların oluşturduğu Marburg felsefe okulunda yer aldığı dönemin görüşlerini yansıtıyordu. Daha sonra Husserl'in fenomenolojik yöntemini inceleyen Hartmann gerçekçi bir anlayışla kendi ontoloji yaklaşımının temellerini attı. *Die Philosophie des deutschen Idealismus* (1923-29, 2 cilt; Alman İdealizminin Felsefesi) adlı yapıtı Yeni Kantçılık'tan kopuşunun izlerini taşıyordu. Kopuş sürecinin tamamladığı *Neue Wege der Ontologie*'de (1942; *Almanya'da Yeni Ontoloji*, 1968) Hartmann, ontolojinin

bilgi kuramına değil, bilgi kuramının ontolojiye dayandığını, bir nesnenin düşüncesinin ya da bilgisinin olabilmesi için nesnenin varlığının zorunlu olduğunu savundu.

Hartmann'ın ontolojisine göre *real* ve *ideal* olmak üzere iki ayrı varlık alanı vardır. *Real* varlık alanı da üç varlık tabakasından oluşur: Anorganik tabaka, organik tabaka ve tarihsel varlık tabakası. İlk tabakada cansız maddeler yer alır ve bu alan genellikle fiziğin konusuna girer. Bütün canlı varlıkların yer aldığı ikinci tabaka biyolojinin konusunu oluşturur. Psikolojinin alanına giren üçüncü tabakada ise bilinçli varlıklar ve onların ürünleri yer alır. *İdeal* varlık alanında tek bir varlık tabakası vardır: Tinsel varlık tabakası. Bu tabakayı oluşturan insan ve değerleri felsefenin ana konusudur.

Dört varlık tabakası birbirinden kopuk değildir. Tabakalar arasındaki ilişki zaman, mekan, nitelik, nicelik, büyüme, gelişme, yaratıcılık, özgürlük gibi "kategoriler" aracılığıyla kurulur. İlk tabakada yalnızca zaman ve mekan gibi kategoriler işlerken, ikinci tabakada ayrıca büyüme ve gelişme etkili olur; üçüncü tabakada yaratıcılık, dördüncü tabakada ise özgürlük öteki kategorilere eklenir. Başka bir deyişle, her yeni tabakada öncekilere yeni kategoriler eklenir (*kategoriel novum*). Hartmann'a göre tinsel varlık tabakası en özgür, ama en güçsüz olanıdır. Tabakalar arasında, birinciden dördüncüye doğru bir özgürleşme, dördüncüden birinciye doğru da bir güçlenme ilişkisi vardır. İnsan, bir kişi olarak tinsel varlık tabakasında ortaya çıkar. Kişi bu tabakada kendi kendini belirleme özgürlüğü taşır ve öteki üç tabakayı inceleyebilir. Tinsel varlık tabakasında tin üçe ayrılır: Belirli bir insanın tini olarak kişisel tin, bireylerden oluşan ama onların üstünde duran toplumun ve kurumların tini olarak nesnel tin ve insanın yarattığı ürünlerin tini olarak nesnelleşmiş tin. İki ayrı varlık alanı arasındaki bağlantı insan aracılığıyla kurulur. Max Scheler'i izleyen Hartmann, bütünüyle kendine yabancı bir dünyada yaşayabilmek için insanın çaba harcaması gerektiğini vurgular.

Hartmann'ın öteki önemli yapıtları arasında *Philosophische Grundfragen der Biologie* (1912; Biyolojinin Temel Felsefe Sorunları), *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* (1921; Bir Bilgi Metafiziğinin Temelleri) *Ethik* (1926; Etik) *Das Problem des geistigen Seins* (1933; Tinsel Varlık Sorunu), *Philosophie der Natur* (1950; Doğa Felsefesi) sayılabilir.

Indifferent : Fark etmezlik

Infinitum : Sonsuzluk

Intentionel : Kasıtlı

Irreduzible : Tekrar yapılamaz, tekrar edilemez

Irreversible : Tersinmez

KANT, Immanuel :

Alman Filozofu (Königsberg 1724-1804)

Bütün ömrünü doğduğu şehirde geçirdi. Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Albrecht Schieltz'in yönettiği Friedrich Gymnasium'a girdi. Schieltz, kişinin kendini kutsal metinleri okuyarak yenilenmesini öngören bir mezhebe bağlıydı. Üniversitede öğrenciyken, aynı mezhebe bağlı olan Wolf'un çömezi Martin Knutzen'den ders aldı. 1746-1755 arasında özel öğretmenlik yaptı. 1755'te de "De İgne (Ateş Üstüne)" adlı bilimsel incelemesiyle doktorasını verdi; 1770'te mantık ve metafizik profesörü oldu. Hayatını inceleme, ders verme ve düşünmeye adamıştı. Söylendiğine göre, dinlenme ve çalışma zamanları için hazırladığı bir programa şaşmaz bir kesinlikle uyardı. Düzenini yalnız bir kez o da, Fransız İhtilali'nin ilk başarılarını haber aldığı gün aksattı. 1770'ten önce yayınlanmış yazıları, eleştiri öncesi dönemi meydana getirir ve fizik ile felsefe konularını kapsar. Çoğunlukla acemice ve güç anlaşılır bir dille yazılmış olan bu yazılar, Descartes'çıların Leipniz'cilerin ve

Newton'cuların yorumlarına konu olan yeni mekaniğin temel kavramlarını tanımlamaya (*Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte –Canlı Güçlerin Gerçek Niteliği Üstüne Düşünceler– 1746*) veya *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*'te (Genel Doğa Tarihi ve Gökyüzü Teorisi – 1755) olduğu gibi, ilkel bir bulutsudan hareket ederek dünyanın doğuşu meselesini çözmeye çalışır. Kant, az sonra temele inmekten çok lirizme yetkin olan bu yazılarına dönecek, dünyanın menşeiyle, deneyleri ve olgular bilimini aşan varsayımların keyfi ve hayali özelliği ile ilişkili içerdiği şekilleri ortaya koyarak kendini eleştirecektir. Bu ilk eleştirme, insanın umutlarının ve hayallerinin sınırlandırılması çabasıdır. *Träume eines Geisterseher erläutert durch Träume der Metaphysik* (Bir Hayalperestin Rüyalarının, Metafizik Rüyalarla Açıklanması – 1766) adlı kitabında Kant, aklın, öteki dünyayı tanıma konusundaki bütün iddialarını reddeder. Akıl, deneme sınırları dışında yargı vermeye kalkıştığı zaman, hezeyana düşmüş demektir ve gerekli sınırları belirtmek için bir felsefi eleştirmeye ihtiyaç vardır. Eleştirici felsefe, ancak 1770'te *De Mundi Sensibilis Atque intelligibilis Forma et Principlis* (Duyulur ve Anlaşılabilir Alemin Biçimi ve İlkeleri Üzerine) adlı incelemesinde ortaya konmuştur. Bu inceleme, bilgimizin esasını belirlemeyi ve kavramlarımızın kullanılma alanını ortaya koymayı yani eleştirici felsefenin ikili sorununu ele alır. Bu sorunların sistematik çözümü, ancak, 1781'de *Kritik der reinen Vernunft* (Salt Aklın Eleştirisi) ile bulunmuş olacaktır. Kant'a göre, bilgilerimizin temelini insan zihni meydana getirir. Duyusal dünyanın kusurlu bir şekilde yansıttığı düşünülen ve duyusal bilgilerimizin ideal bir modelini kapsadığı ileri sürülen "anlaşılabilir" veya "kavranabilir" bir âlem yoktur; Bilgi insan aklının, önceden şekillenmiş faaliyetinden doğar. Kant bu düzenleyici faaliyeti, bireşimin kendine özgü işleminde bulur. Bireştirme ve yan yana koyma yoluyla yapılan mekanik bireşimi, basit bir matematik toplaması olan 7 + 5 = 12'de bile dile gelen yaratıcı bireşime karşı çıkarmak âdet olmuştur. Oysa, 12 sayısı,

ne 5 kavramında ne de 7 kavramında bulunan apayrı ve yeni bir sonuçtur. Bu düzenleyici faaliyet, sözü geçen toplama işleminin varolabilme şartıdır ve "şartlandırıcı" veya "transandantal" faaliyet adını alır. Bilginin kaynağı sorununa bulduğu çözüm yolu bakımından da, eleştirici felsefe, bir *transandantal idealizm*'dir. Kavramları kullanmak sorunu, bunların bir nesneyle olan ilişkileri sorunudur. Kavramların alışılagelmiş bir kullanılma tarzı vardır. Bu tarz, kavramları kendilerinde ve biçimsel bağlantıları içinde ele alır; sadece özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerini gözönünde tutarak, çözümler ve birleştirir. Ama biçim bakımından kusursuz olan bir düşüncenin, doğru bir düşünce olması, gerçek bir anlam taşıması ve Kant'ın deyişiyle, nesnel olması zorunlu değildir. Kavramların kullanılması sorunu onların deneyle olan ilintisi sorunudur ve zihnin faaliyetine, önceden varılan bir veriye rastlayarak bu veriyi kendine uygulamasını sağlayan aracı unsurları veya şartları çözümleyerek sözü geçen ilintiyi bir felsefi sorun haline getirmek Kant'ın dehasının başardığı bir iştir. *Kritik der reinen Vernunft*, temel sorununu yani zihnin içyapısının çözümlenmesi sorununu, aklın kullanılması sorununa bağlar. Aklın iki türlü kullanılışı vardır: Birincisi meşru olmayan, aldatıcı ve aşkın bir kullanıştır; bu kullanışta salt kavramlar, sanki gerçek şeylermiş gibi ele alınır; ikincisi meşru ve nesnel kullanıştır. Ama bunda akıl sadece duyulur dünyaya uygulanır. *Transandaltal Diyalektik* aklın idelerine keyfi şekilde atfedilen gerçekliğin ve nesnelliğin eleştirilmesi amacını güder. Aklın idelerinin gerçek bir nesnesi olduğu kabul edildiği zaman, akıl kendi kendisiyle çelişmeye düşmekten kurtulamaz. Çünkü, evrenin bir başlangıcı olduğu veya olmadığı, ruhun ölümsüz olduğu veya olmadığı konularında her iki karşıt görüşü de aynı kolaylıkla savunmak mümkündür. Kanıtların bulunmadığı yerde, bu çeşit iddialara girişen insan aklının yapısını çözümlemekten ve herhangi bir yargı vermemeye kalkışmaktan başka yapacak şey yoktur. İnsan çözümlenmesine dayanan herhangi bir ontolojik önerinin yerine zihin güçlerinin eleştirisel çözümlenmesinin konulması eleştirisel metodu bir özne

incelemesi olarak tanımlar ve bu metodu, nesneyi kendisi ortaya koyan dogmatik metoddan ayırır. Özneden hareket etmeyen, aklı eleştirmeyen ve aklın kullanışını duyusal sezgi alanıyla sınırlandırmayan bir düşünce, dogmatik metafiziğin antinomilerinden kurtulmaz. Bilgi hakkındaki eleştirici felsefesinin bütün özü, saf aklı sınırlandırmanın onu nesnel hale getirmek olduğu fikrinde bulunmaktadır. *Transandantal analitik*, saf nesnel bir bilginin şartlarını inceler, yani bireşimsel yargı'dan hareket ederek bütün deneylerden önce zihinde *apriori* olarak neyin bulunduğunu düşünmeyle ortaya çıkarır ve daha sonra zihnin, nesnel bilgileri nasıl meydana getirdiğini, zekanın saf kavramlarının deneyin temeli haline nasıl geldiğini yine aynı yolda belirtir. Zihnin veriyle ilişkisini tasvir etmek mümkündür. Çünkü veri, zihnin bir unsurundan başka bir şey değildir ve nesnelerin bize veriliş biçimi olan zaman ve mekan sezgisi de, *transandantal estetiğin* incelendiği bir ürün ve bir bireşimdir.

Böylece, *Kritik der reinen Vernunft*, aklı bilimsel veya deneye dayanan bir kullanılışla sınırlandırır. Ayrıca, teorik metafiziğin yanıltmalarını gözönüne serer, bilimin ilkelerinin nesnelliğini ortaya koyar. Ama bu eleştirme, yeni bir metafiziğe zemin hazırlar. Çünkü bu eleştirme sadece bir "hazırlık"tır.

1788'de yayımlanan *Kritik der Praktischen Vernunft* (Pratik Aklın Eleştirilmesi), bu yeni "pragmatik dogmatik" metafiziği açıklar. Bu eserde, aklın gücü eleştirilmiştir, ama bu sefer bir "saf pratik aklın" varolduğu sonucuna, yani olumlu bir sonucu varılmıştır. Bu, ahlak kanununun mutlak oluşuna, varlığımızı temellendiren şeyin deneyine, yani Kant'ın *kesin buyruk* diye adlandırdığı ontolojik deneye dayanır. Burada, "kesin" sözü, "şartsız" anlamına gelmektedir, yani doğa nedenselliğine tabi olmayan demektir; nedensiz bir fiil, hür bir fiildir. Demek ki, ahlak kanununun varlığı, insanın hürlüğünü ispatlamayı sağlayan bir araçtır; kanun, hürlüğün *ratio cognoscendi*'sidir. Ayrıca, duyusal dünyanın şartlarına tabi olmayan şey, duyusal olmayan bir dünyaya "anlaşılabilir" bir

dünyaya, yani bir "numenler" dünyasına bağlıdır. Anlaşılabilir bir dünyanın varolduğu teorik bakımdan ispatlanamadığı halde, pratik bakımdan ispatlanabilir. Demek ki, ahlaki davranışı, tabiattan veya bir eğilimler teorisinden hareket ederek açıklamaya kalkışmamak gerekir. Ahlak kanunu, bize, duyusal biçimi içinde, "saygı" olarak görünür. Ama saygı, bizi, aşk veya istek gibi, nesneye yönelten bir eğilim değildir. Ahlak kanununun "isteği" veya "arzusu" diye bir şey yoktur. Saygı, isteğimizi durduran eleştirici bir duygudur; eğilimlerimizi sınırlandırır ve nesneye uzaktan bakmamızı sağlar. Saygı, tabii eğilimlerin olumsuzlanması ve duyusal olmayan dünyadan gelen bir davranışa hazırlıktır. Ahlaki davranışın biricik dürtüsü, saygıdır. Kant'ın ahlakı, böylesine sert ve kuru bir ahlaktır.

Ahlakın temelini ortaya koyduktan sonra, Kant, kanunun dünyada gerçekleşme şartlarını inceler. Ahlaki davranışın gerçekten varolabilmesi için hürlüğe, ruhun ölümsüzlüğüne ve tanrıya inancı (bunlar akli inançlardır), yani *aklın konutları*'nı zorunlu olarak ileri sürmek gerekir.

Kant, *Gurımdlegung zur Metaphysik der Sitten*'de (Töreler Metafiziğinin Temeli – 1785) ahlak kanununun saf biçimde ifadesi olan "Mecbursun, o halde yapabilirsin"in çeşitli özel ödevler haline gelerek somut bir ahlakın içeriğini meydana getirişini açıklar. *Kritik der Urteilskraft*'ta (Yargı Gücünün Eleştirilmesi – 1790) ise, eleştirme sorununu, tümüyle kültür dünyasına uygular.

Birinci bölümde "beğeni yargıları"nı, ikinci bölümde ise "organizmalar" hakkındaki bilginin ilkelerini inceler. Sanat eseri, Kant'a göre, organizma niteliği taşıması bakımından doğa ile hürlüğün (ruhun) bireşimini yapar. Oysa Kant, daha önceki iki eleştiri eserinde, doğa ile hürlüğü birbirinden kesin olarak ayırmıştı. Bu açıdan, *Kritik der Urteilskraft*, felsefenin temel kavramlarının ve felsefenin birleştirilmesini sağlamak amacını güder. Bu birleştirmeyi gerçekleştiren, elektrik kavramıdır. Ne var ki, bu kavramın kuruculuk niteliği ve "belirleyici bir yargının" ilkesi olma

niteliği yoktur. Bu kavram, düşünceyi düzenleyen, "düşünmeye dayanan bir yargı"nın ürünü olan ve nesnel değer değil, sadece öznel değer taşıyan bir yargıdır.

Demek ki, Kant felsefesinin birliği, açıklama düzeni bakımından gerçekleştirilmiş olan felsefi bir birlikten başka şey değildir. Gerçek bir ilkeye dayanan gerçek bir birlik de değildir. Kant' ta soyut olarak kalan felsefi birliği gerçekleştirmek, Kant–sonrası filozofların üzerinde durduğu ve çaba harcadığı bir konudur. Kant'ın yukarıda adı geçenler dışında şu eserlerini de saymak gerekir; *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (Bilim Olarak Ortaya Çıkma Hakkını Edebilecek Her Metafiziğe Giriş–1780), *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschafte* (Doğa Biliminin İlk Metafizik İlkeleri–1786), *Die Religion İnnerhalb der Grenzen der Blossen Vernunft* (Basit Akıl Sınırları İçinde Din–1794), *Zum ewigen Frieden* (Ebedi Barış Tasarısı–1795), *Die Metaphysik der Sitten* (Töreler Metafiziği–1797), *Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht* (Pragmatik Bakımdan Antropoloji–1798).

KAVRAM :

İnsanın anlama ve nesnelerle bağlantı kurma yetisinin, dolayısıyla da genel olarak dili kullanma yetisinin temeli ve ürünü olarak görülen anlam birimi. Mantıkta, felsefede ve psikolojide farklı biçimlerde ele alınır.

Kavramların temel özelliği bir sözcüğe bağlı olarak belirli nesneleri nitelemeleridir. Mantıkta, sözcüklerin anlam içeriğini oluşturan kavramların içlem ve kaplamından söz edilir. İçlem, kavramın nitelediği nesnelerin ortak özelliklerinin toplamı, kaplam ise, bu özelliklere sahip olan bütün nesnelerin oluşturduğu alandır. Bir kavramın içlemi ile kaplamı ters orantılıdır; bir araya getirdiği özellikler ne kadar çoksa, nitelediği nesneler o kadar az ya da kaplamına giren nesneler ne kadar çoksa, içlemi o kadar dardır.

En geniş kaplamlı kavram "nesne" kavramıdır, çünkü nesne, edinilebilecek her şeye göndermede bulunur; buna karşılık içlemi en dar olan kavramdır, çünkü yalnızca gönderide bulunulan şey olma özelliğini içerir. Özel adlar gibi tek bir nesneye göndermede bulunan kavramların içlemleri ise tüketilemeyecek kadar geniştir, çünkü o tek nesnenin bütün özelliklerini içerirler.

İçlem-kaplam ilişkisinden kavramların mantıksal türleri elde edilir. Buna göre kavramlar soyut-somut, genel-özel ve tümel-tikel biçiminde ayrılır. Ayrıca, kavramların değillenmesiyle olumlu-olumsuz kavram ayrımı ortaya çıkar.

Felsefede, kavramlar ile tümeller arasında ilişki kurulur. Bir görüşe göre, kavramlar tümellere aittir ve bir nesnenin kavramından söz edildiğinde, maddesi olmayan bir nesneye göndermede bulunuluyordur. Kavramsal gerçekçilik denen benzer bir görüşte ise, kavramın kendisi gerçek bir birim olarak alınır. Bir başka deyişle kavramlar tümellerdir. Adcılığın bir türü olan kavramcılıkta ise tümeller birer kavramdır. Kavramın tam tanımı yapılamaz, ama bütün zihinlerin paylaştığı ortak bir zihinsel ürün olduğu kabul edilir.

Gottlob Frege kavramı mantıksal bir terim olarak alır ve nesne ile karşılaştırır. Nesneler üzerinde konuşulabilen şeylerdir, kavramlar ise nesneler üzerinde konuşurken onlara yapılan eklemelerdir. "Çomar bir köpektir" örneğinde "çomar" bir nesneye, "köpektir" bir kavrama göndermede bulunur. "Çomar" kendi içinde bir bütünlük taşır, ama "köpektir" tek başına bir anlam içermez. Bu yüzden nesnelerle karşılaştırıldığında kavramların tamamlanmamışlıkları ortaya çıkar.

Analitik felsefede, mantıksal birim olarak kabul edilen kavram, felsefenin ana konusudur. Gilbert Ryle'ın *The Concept of Mind* (1949; Zihin Kavramı) adlı kitabında haz, ödev ya da anımsamanın mantıksal özelliklerini araştırmanın gerçekte haz, ödev ve anımsama kavramları ile doğrudan ilişkili olduğu ileri sürülür.

Bu dilsel ifadeleri kullanabilmek için kavramlarına sahip olmak gerekir.

Psikolojide ise kavramın, daha çok oluşma süreci ele alınır ve nedensel gelişme biçimleri incelenir.

KATEGORİ :

(Yun. kategoria, sınıf, kısımdan lat. gateoria > fr. catégorie)

Aynı çeşitten nesneler, insanlar sınıfı.

Aristoteles'e göre, düşünce konularının yer aldığı en genel cinslerin her biri: "*Mekân ve zaman, birer kategoridir*".

Kant'a göre, insan zihninin *apriori* kavramlarından her biri; zihin, deneyin ele aldığı nesneleri, zorunlu olarak bu kavramlar uyarınca kavrar.

Kategori'ler anlayışı felsefeden felsefeye değişir. Hatta, felsefe tarihinin tümü içinde, bir sistemin özel yerini belirlemeye yarayan bir ölçüt vazifesi görebilir. Burada, özellikle, idealist fikirlerin kategorileri ile (mesela Kant'ın *apriori* biçimleri, Hegel' de *ide*'nin diyalektik gelişme aşamaları), maddeci felsefenin kategorileri (insan tarafından doğanın bilinmesindeki aşamalar, diyalektik bakımdan hareketli olan bilimsel kavramlar ve kanunlar) arasındaki büyük farkı belirtmek gerekir. Aristoteles'in kategorilerine gelince, bunların yorumlanması çok güçtür, hatta günümüzde bile, kesin bir sonuca varılamamıştır.

KHAOS (KAOS) :

Eski Yunan kozmolojisinde, evrende nesneler var olmadan önceki boşluk ya da Tartaros'un cehennemi, yeraltı dünyası. Hesiodos'un tanrılarının doğuşunu anlattığı *Theogonia*'sında ilk

tanrıdır; onun ardından Gaia (Yer) ve Eros gelir. Khaos'un çocukları Erebos (Karanlık) ile Nyks'tir (Gece). Nyks de, önce parlak gökyüzü Aither ile Gün'ü, ardından evrenin karanlık ve korkunç güçlerini doğurur; bunlar arasında Rüyalar, Ölüm, Savaş ve Açlık da vardır. Bu anlayış, Khaos'u yeraltı dünyasının karanlığı olarak kabul eden daha eski bir yorumla da bağlantılıdır.

Daha sonraki kozmoloji sistemlerinde Khaos, genellikle nesnelerin evrendeki ilk durumlarını ifade eder. Sözcüğün, kargaşaya denk düşen çağdaş kullanımı ise Ovidius'tan kaynaklanmaktadır. Bu yoruma göre Khaos, başlangıçtaki düzensiz, biçimlenmemiş kütledir ve Evren, bu kütlenin düzene sokulmasıyla yaratılmıştır. İlk Kilise Babaları, Kitabı Mukaddes'in Tekvin bölümündeki yaratılış öyküsünde bu anlayışa yer vermiştir.

Kohärenz : Bağlantı, bağlılık

Komplomentär : Tamamlayıcı

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm:

(D. 1 Temmuz 1646, Leipzig - Ö. 14 Kasım 1716, Hannover, Almanya)

Alman filozof ve matematikçi. Hem mantık, hem metafiziğe önemli katkılarda bulunmuş, ayrıca diferansiyel ve integral hesabı bulmasıyla ünlenmiştir.

Lutherci dindar bir ailenin oğluydu. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) sonlarında doğdu. Çocukken Nicolai Okulu'na gittiyse de daha çok babasının (Ö: 1652) kütüphanesinde, kendi kendini yetiştirdi. 1661'de hukuk öğrenimi görmek üzere girdiği Leipzig Üniversitesi'nde Galileo Galilei, Francis Bacon, Thomas Hobber ve René Descartes gibi bilimde ve felsefede devrim yapmış kişilerin düşünceleriyle tanıştı; onların çağdaş görüşleriyle skolastiklerin

Aristoteles yorumlarını uzlaştırmayı düşledi. Bir ölçüde Lutherci adcılıktan esinlenerek kaleme aldığı *De principio individui* (1663; Teklerin İlkesi Üzerine) adla bakalorya tezinde tek tek her şeyin varoluşsal değerini ve yalnızca madde ya da biçim yerine, bütünsel varlığıyla (*entitate tota*) açıklanması gerektiğini vurguladı. Bütünsel varlık kavramı, daha sonra geliştireceği "monad" görüşünün ilk tohumuydu. Leibniz 1666'da yazdığı *De arte combinatoria*'da (Birleştirme Sanatı Üzerine) bazı modern bilgisayarların kuramsal atası olan bir model geliştirdi; sözel olsun olmasın bütün usavurmaların ve buluşların sayı, sözcük, ses ya da renk gibi öğelerin düzenli bir bileşime indirgenebileceğini öne sürdü.

1666'da hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra hukuk doktorası için başvuruda bulundu. Yaşının küçüklüğü yüzünden başvurusu reddedilince bir daha dönmemek üzere doğduğu kentten ayrıldı. Nürnberg özgür kentinin üniversite kasabası Altdorf'ta ise *De casibus perplexis* (Şaşırtıcı Davalar Üzerine) başlıklı teziyle hukuk doktoru unvanı aldı, ama profesörlük önerisini geri çevirdi. Nürnberg'de kaldığı sırada saray çevresine katılan Leibniz burada hukuk ve siyaset sorunlarıyla ilgilendi.

Fransa kralı XIV. Louis Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmaktaydı. Başpiskopos tehlikeyi uzaklaştırmak ve kralın ilgisini başka yere çekmek için Louis'ye önerilecek bir Mısır sefesir tasarladı; bahane olarak dini kullandığından, projenin kilisenin yeniden birleşmesini sağlayacağını umduğunu söyledi. Leibniz birleşmeye katkıda bulunmak amacıyla *Demonstrationes catholicae* (Katolik Tanıtlamalar) üzerinde çalışmaya başladı. Araştırması ruhu bir noktaya yerleştirmesine (böylece "monad" görüşüne doğru yeni bir adım atmasına) ve hiçbir şeyin sebepsiz ortaya çıkmadığı yolundaki yeter sebep ilkesini geliştirmesine yol açtı. Leibniz henüz adını koymadığı monadların kendi içlerinde yeterli, dış etkilere kapalı ve bölünemez varlıklar olduğu düşüncesiyle "usun doğruları" ile "olgunun doğruları" arasında ayrım yaptı. Usun doğrularının var olmamalarının düşünülmesiyle çeliş-

kiye düşüldüğünü, olgunun doğrularının varlığınınsa Tanrı'nın özgür seçimine dayandığını ileri sürdü. Tanrı'nın özgür seçimi, varlıkları ussal olarak açıklanamayan olgunun doğrularının gerçekteki varoluşları için yeter sebepti. Leibniz çeşitli güçlükleri bulunan nokta kuramına ilişkin düşüncelerinde optik, uzay ve hareket konularında karşılaşılan sorunlarla bağlantı kurdu. Bu görüşlerini yayımladığı *Hypothesis physica nova*'da (1671; Yeni Fizik Hipotezi), Johannes Kepler'in kuramındaki gibi, hareketin bir ruhun (Tanrı) eylemine bağlı olduğunu sürdü.

1675 sonunda integral ve diferansiyel hesabın temellerini attı. Bu buluşuyla zaman ve uzayı birer töz olarak ele almaktan vazgeçip monadolojiye biraz daha yaklaştı.

Leibniz, Ekim 1676'dan itibaren Braunschweig-Lüneburg dükü Jonann Friedrich'in yanında çalışmaya başladı. Bu dönemde, her şeyin varlığını açıklayabilecek bir evrensel sebep kavramı üzerinde çalışarak metafizik sistemini kusursuzlaştırmaya çalıştı; düşünmenin mantık yürütmeye (ya da düşünce cebrine) indirgenebileceği bir başlangıç noktasına varmak için çaba gösterdi. Matematikle de uğraşarak 1681'de bir daireyle çevrelediği kare arasındaki orantı, 1684'te de katıların direnci konularını ele aldı. Geliştirdiği diferansiyel hesabı *Nova methodus pro maximis et minimis* (1684; En Büyük ve En Küçük İçin Yeni Yöntem) başlığıyla yayımladı.

Aynı dönem yapıtlarından *Meditationes de cognitione, veritate et ideis*'te (Bilgi, Doğruluk ve İdealar Üzerine Düşünceler) bilgi kuramını ortaya koyan Leibniz, Nicolas Malebranche'tan farklı olarak şeylerin Tanrı'nın zihninde ya da usunda içerilmediğini, Tanrı'nın düşünceleriyle insanınkiler arasında bir analoji, kesin bir ilişki ve Tanrı'nın mantığıyla insanınki arasında bir özdeşlik olduğunu öne sürdü. Şubat 1686'da *Discours de métaphysique*'i (*Metafizik Üzerine Konuşma*, 1949) yazdı. 1682'de Leipzig'de yayımlanmaya başlayan *Acta Eruditorum*'un 1686 Mart sayısındaki *Brevis demonstratio erroris memorabilis cartesii et aliorum cirga legem naturae* (Descartes'çıların ve Başkalarının Doğa Yasası

Konusundaki Unutulmaz Yanılgıları Üzerine Kısa Bir Tanıtlama) başlıklı yazısında dinamik kuramını ortaya koydu. 1695'e değin monad sözcüğünü kullanmamasına karşın, 1680'lerin ortalarında monadoloji görüşünü artık tamamlamıştı.

Leibniz 1691'de Wolfenbüttel'te kütüphaneciliğe atandı ve buluşlarını bilimsel dergilere yazdığı makalelerle yaydı. Harekete ilişkin dinamik kuramının bir bölümünü açıkladığı *Système nouveau*'da (1695; Yeni Sistem) tözlerin (monadların) birbirleriyle ilişkilerini ve ruh ile beden arasındaki "önceden kurulu düzen"i ele aldı. Ona göre bölünemeyecek ölçüde küçük psiko-fiziksel birimler olan monadlar arasında gerçek bir nedensellik yoktu. Bir monadla ilgili olarak olup biten her şey, monadın kendi içsel doğasından gelen psişik bir nedenler zincirinden kaynaklanıyordu. Çünkü penceresiz olan monadlar, dış nedenlere karşı kapalıydı. Ama tek bir monadda değişme ortaya çıktığında evrendeki bütün öbür monadlar bu değişikliği kendiliğinden yansıtırdı. Bu tıpkı Tanrı'nın zamanın başlangıcındaki yaratıcı tekil eylemiyle, bütün monadlar arasında bir kere ve sonsuza değin bir uyum kurarak evreni eşzamanlı hale getirmesine benziyordu. Yani Tanrı'nın, Malebranche'ın öne sürdüğü gibi, insanların eylemlerini onların düşünceleri aracılığıyla oluşturması ya da bu ikisini birbirine uygun hale getirmek için saati ayarlaması gerekmiyordu; En Yüce Saatçi, ruhla bedeni öylesine dakik biçimde ayarlamıştı ki, bunlar başlangıçtan beri birbirini anlamlı kılmaktaydı ve monadların "önceden kurulmuş uyum" içindeki dünyaları, "olanaklı dünyaların en iyisi"ydi. Yaratabileceği bütün dünyalar arasında, Tanrı'nın başka herhangi bir dünyayı değil de var olan şu dünyayı seçmesi için bir "yeterli sebep" olmalıydı. Leibniz'e göre bu sebep, açık seçik görülen kötülüklerine karşın bu dünyanın "en iyi" olmasıydı; çünkü başka herhangi bir "olanaklı dünya"da daha büyük kötülükler bulunacaktı. Varoluşunu ve zorunlu olmayışını açıklayacak yeterli bir sebep bulunmasaydı bile dünya gereklilikten dolayı var olurdu. Leibniz 1697'de yayımladığı *De rerum originatione*'de (Şeylerin

Kökeni Üzerine) şeylerin kökeninin ancak Tanrı olabileceğini kanıtlamaya çalıştı. *De ipsa natura*'da ise (1698; Doğanın Kendisi Üzerine) doğanın içsel etkinliğini, geliştirdiği dinamik kuramıyla açıkladı. Leibniz bütün bu yazılarında, imana zarar verdiğine inandığı Descartes'çılığa karşı çıktı.

Leibniz, Mart 1701'de başlayan ve ancak Eylül 1714'te Baden Antlaşması ile son bulan İspanya Veraset Savaşı'nı XIV. Louis'ye düşman bir yurtsever olarak izledi. Artık filozof ve bilim adamı olarak bütün Avrupa'da ünlenmişti. 1700'de, Paris Bilimler Akademisi tarafından yabancı üyeliğe seçildi. Zamanın en önemli Avrupalı bilginleriyle mektuplaşıyordu. Bu sıralarda üzerinde çalıştığı *Essais de Théodicée* (1710; *Théodicée Denemeleri*, 1946, 1986) adlı yapıtında ilahi adalet üzerine görüşlerini ortaya koydu.

Rus çarı I. Petro'nun (Büyük) kişiliğinden etkilenen Leibniz ilk kez Ekim 1711'de onu ziyaret etti. Ardından Eylül 1714'e değin Viyana'da kaldı ve imparator tarafından imparatorluk danışmanlığına yükseltilerek baron yapıldı. Bu sıralarda yazdığı *Principes de la nature et de la Grâce fondés en raison*'da (Usa Dayalı Doğa ve Kayra İlkeleri) ilk kez bu iki düzen arasında önceden kurulmuş bir tür uyumdan söz etti. 1714'te *Théodicée*'nin felsefesini de kattığı *Monadologie*'yi (*Monadoloji*; 1935, 1986) yazdı. Kraliçe Anne'in Ağustos 1714'te ölmesiyle Georg Ludwig, I. George adıyla İngiliz tahtına geçti. Hannover'e dönen ve neredeyse evinden çıkmasına izin verilmeyen Leibniz, yeniden *Annales imperii occidentis brunsvicenses* (1843-46; Batı İmparatorluğu Braunschweig Yıllıkları) üzerinde çalışmaya koyuldu. I. Petro ile son kez Haziran 1716'da Bad-Pyrmont'ta buluştu. Bundan sonra yakalandığı gut hastalığından kurtulamayarak ölümüne değin yatalak kaldı. Locke'a karşı bir polemik biçiminde geliştirdiği ve yazımı 1704'te tamamlanan önemli yapıtı *Nouveaux essais sur l'entedement humain* (*İnsan Akilesi Hakkında Yeni Deneyişler*, 1939) ölümünden yaklaşık 50 yıl sonra, 1765'te yayımlandı.

Modal	:	Şekil, tarz (art u.weise)
Morphologie	:	Şekil bilgisi, morfoloji
Mutatis Mutantis	:	Gerekli değişiklikler yapılmış olarak
Nexus	:	Bağlantı
Nexus organicus	:	Organik bağlar
Ontogenese	:	Birey oluş
Phylogenese	:	Soy oluş
Prämisse	:	Önerti
Principium rationis sufficiensis	:	Yeterli neden ilkesi
Prospektiv	:	Olanak, gelişme olanağı
Restitution	:	Eski haline getir(il)me, geri ver(il)-me
Resultante	:	Bileşke, sonuç
Selbstregulation	:	Bir canlının zor şartlara uyumu (an-passung eines Lebewesens an Stö-rungen)

SKOLASTİSZM :

Felsefe tarihinde, özellikle Orta Çağ'da, Hıristiyanlığın yerleşik inançları ile geleneksel felsefe sorunları arasında ilişki kuran çeşitli sistem ve eğilimlere verilen ad. Latince schola (okul) sözcüğünden türetilmiş, dinsel açıdan kabul gören felsefi görüşleri nitelemek için kullanılmıştır. Felsefenin Eski Yunan ve Roma geleneğinden aktarılan düşünce ve yöntemlerinin dinsel kanıları ve inançları temellendirmekte kullanılması da felsefenin, dini "oda hizmetçisi" olduğu görüşünün kaynağıdır.

Orta Çağ'ın başlarında Kilise Babaları'nın görüşleri önemini korurken, 11. yüzyılda Petrus Abaelardus'un düşüncesi skolastik felsefede mantığın öne çıkmasına yol açtı. Bu arada İbn Rüşd ve İbn Sina'nın yapıtlarıyla Avrupa'ya ulaşan Aristotelesçi görüşler Batı felsefesini büyük ölçüde etkiledi. Aquino'lu Tommaso'nun yaygınlaşan görüşleriyle de güçlenen skolastisizmde ussal çıkarımlara ve mantıksal tutarlığa büyük önem verilmeye başladı. Böylece Hıristiyan ilahiyatı dinsel vaaz ve Kitabı Mukaddes yorumlarından çok, kesinlik savı taşıyan bir bilimsel etkinlik olarak görüldü. İman ve vahip yerine mantıksal kanıtlama yöntemi kullanıldı. Bütün bilginin bir sentezine varılarak ilahiyatın bilgi hiyerarşisinde en üst düzeyi oluşturması amaçlandı.

Skolastikler eğitimde de bazı temel araçlar geliştirdi. Bunlardan *lectio* (ders), öğretmenin düşüncelerinin öğrencilere aktarılması, *disputatio* karşılıklı tartışma, *summa* (özet) ise gerçeğe ilişkin kapsamlı bir bakış açısı verilmesiydi. Eğitimin amacı ve yöntemi konusunda ortak bir yaklaşım benimsenmekle birlikte öğretiye ilişkin belirli noktalardaki görüş ayrılıkları çeşitli skolastik akımların doğmasına yol açtı. Bu farklı ilahiyat okullarından en önemli ikisi, Duns Scotus'un izleyicileri olan Fransiskenler ile Aquino'lu Tommaso'nun izleyicileri olan Dominikenlerdi. Fransiskenler Tanrı'nın mutlak bir özgürlük içinde yarattığı dünyada tam ve kesin zorunlu nedenlerin bulunamayacağı görüşündeydi. Dominikenler ise, inancın genel olarak ussallığı varsaydığını, dolayısıyla da gerektirdiğini kabul ediyordu. Tommasoculuk diye bilinen ikinci görüş zamanla üstün geldi ve Aquino'lu Tommaso'nun ünlü *Summa Theologica*'sı (1265-73; İlahiyat Toplu Yapıtı) skolastisizmin temel yapıtı sayıldı. Böylece skolastisizmde, başlıca etkinliği Tommaso'nun yapıtı üzerine kapsamlı yorumlar yazmanın oluşturduğu yeni bir dönem başladı.

Hıristiyanlık içinde gelişen Reform ve Karşı-Reform hareketleri skolastisizmi de etkiledi. Protestan ilahiyatçılar kutsal metinlerin sözel anlamına dayanıp skolastik çabaları mantıksal

oyunlar olarak eleştirirken Katolikler artan ölçüde skolastisizme bağlı kaldı. Bu arada skolastisizm gittikçe daha soyut ve daha mantıksal bir biçim aldı. 16. yüzyıl sonlarında ise ilk kez Cizvit düşünür Francisco Suárez skolastisizmin söylediklerinden çok ruhuna ağırlık verdi; *Disputationes Metaphysicae* (1597; Metafizik Tartışmalar) adlı yapıtında Tommaso'nun öğretisini yorumlamak yerine, ondan ve başka düşünürlerden aldığı esinle özgün bir felsefe incelemesi ortaya koydu.

Tommaso'nun düşüncelerinden ilahiyattan bağımsız bir felsefe görüşü çıkarmaya yönelen çalışmaları 17. yüzyılda Juan de Santo Tomás başlattı. Onun *Cursus Philosophicus* (1632-36; Felsefe Dersi) adlı ünlü yapıtına sonraki yıllarda yeni örnekler eklendi. Kilise bilimi, apolojetik, ahlaki ilahiyat ve kozmoloji başlıkları altında yazılan yeni yapıtlar, Orta Çağ'ın skolastik sentezinin daha da parçalanmasına yol açtı. Bununla birlikte bu düşünürler Orta Çağ metinlerini başlangıç noktası olarak almayı sürdürdü ve kendilerini skolastik geleneğin mirasçısı olarak gördü.

18. ve 19. yüzyıllarda skolastisizm çöküş dönemine girdi. Yeni Çağ felsefesinin birçok düşünürü tarafından hiçbir gelişme göstermeyen, felsefeye katkıda bulunmayan bir ara dönem olarak görüldü. Skolastisizme bağlı kalan okullar eğitimlerini sürdürmekle birlikte çağdaş gelişmelerden uzak, içine kapalı dinsel kurumlar olarak kaldılar. Latincenin kullanıldığı skolastik eğitim Katolik ilahiyat öğrencilerinin ezberciliğiyle sınırlandı.

19. yüzyılın sonlarına doğru Papa XIII. Leo'nun girişimiyle bir Yeni-Tommasocu hareket oluştu. Papanın *Aeterni Patris* (1879; Ölümsüz Babanın) adlı yapıtından sonra yeni-skolastisizm denen eğilim, Katolik üniversitelerde egemen oldu. Başlangıçta bu yenilik de çağdaş felsefe ile ilişki kurmak ve skolastisizmi canlandırmak konusunda başarısız kaldı; 20. yüzyılın başlarında Katolik ilahiyatı çağdaşlaştırma eğilimleri karşısında tutucu bir rol oynadı. Daha sonra ise Fransız Hıristiyan düşünür Etienne Gilson gibi

araştırmacıların tarihsel çalışmalarıyla yeni-skolastisizm ve Yeni-Tommasoculuk yeniden saygınlık kazandı ve felsefeye özgün katkılarda bulunmuş bir eğilim olarak önemli sayıldı.

Skolastisizmin felsefe tarihi açısından olumsuz yanı, felsefeyi dine, yani kendisinden başka bir bilgisel temele bağımlı duruma getirmesidir. Olumlu sayılabilecek etkisi ise Aristoteles'ten gelen mantıksal geleneği son derece keskin bir düşünme aracı olarak geliştirmesi, felsefede açık bir biçimde kanıtlanmamış hiçbir görüşün kabul edilmemesi anlayışının önemli örneklerini vermesidir.

Sporadisch : Tek tük, dağınık

Substantialismus : Cevheriye, tözcülük

Substrat : Esas, dayanak

TELEOLOJİ :

(Yunanca *telos*: "erek", "son", *logos*: "söz", "us", "bilim")

Erekbilim olarak da bilinir, felsefede, olayların ve ilişkilerin bir amaca ya da sona yönelik olduğu görüşü. Olguların yalnızca hareket ettirici nedenlerle (*causa efficiens*) değil, ereksel nedene (*causa finalis*) bağlı olarak açıklanması biçiminde de tanımlanır. Ussal olduğu sürece insan davranışları genellikle amaçlanan bir sona yönelik olarak açıklanır. İnsan düşüncesi doğadaki başka şeylerin davranışını da benzer biçimde açıklama eğilimindedir; buna göre nesneler ya kendileri belli bir amaca yöneliktir ya da doğayı aşan bir zihin tarafından yönlendirilir. Aristoteles herhangi bir şeyin tam olarak açıklanabilmesi için maddi, biçimsel ve hareket ettirici neden ile birlikte ereksel nedenin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürerek teleolojinin belki de ilk kapsamlı tanımını yapmıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda modern bilimin doğuşuyla doğal olguların yalnızca hareket ettirici nedenlere gereksinim duyulan mekanik açıklamaları öne çıktı. Teleolojik açıklamalarda ise Aristotelesçi teleolojide olduğu gibi şeylerin kendi doğalarında bulunan amaçlara doğru geliştikleri değil, biyolojik organizmalar dahil bütün nesnelerin ussal bir varlık tarafından yönlendirilen makineler olduğu kabul edildi. 18. yüzyılda bu tür teleoloji Protestan apolojisti William Paley'de klasik anlatımını buldu.

Immanuel Kant *Kritik der Urteilskraft*'ta (1790; Yargı Gücünün Eleştirisi) insan bilgisi açısından ele aldığı teleolojinin gerçekliğin doğası değil, soruşturmanın ilerleyiş biçimi açısından bir yol gösterici olduğunu, yani yapıcı bir ilke değil, düzenleyici bir ilke olduğunu ileri sürdü.

19. yüzyılın sonlarında canlıların büyüme, yenilenme ve üremelerinin salt mekanik nedenlerle açıklanıp açıklanamayacağı tartışması öne çıktı. Aristoteles'in maddeye biçim veren etkin ilke anlamında kullandığı *entelekheia* terimini, canlıların gelişimini yönlendiren yaşam öğesi anlamında kullanan Hans Driesch'in vitalizm kuramı onun ölümünden sonra fazla etkili olmadı. Gene de biyolojik süreçlerin yalnızca fiziksel-kimyasal terimlerle açıklanıp açıklanamayacağı ve yapı, işlev ve örgütlenme sorunlarının bir tür teleoloji gerektirip gerektirmediği soruları açık kaldı. 20. yüzyılın ortalarında biyoloji kuramıyla ilgilenen Ludwig von Bertalanffy'nin organizmayı işlevsel bir bütün olarak alması gibi kavramlaştırmalar bu konulara yeni bir açıdan bakılmasına yol açtı.

Totalität : Bütünsellik

Typ, typus : Model, örnek, biçim

Unverifizierbar : Doğrulanamayan

VAROLUŞÇULUK : Egzistansiyalizm

İnsanın dünyadaki varoluşunu somutluluğuna ve sorunsallığına ağırlık vererek yorumlayan felsefi yaklaşımların ortak adı. Özellikle 1930'lardan sonra başlı başına bir akım olarak yaygınlaşmış, hepsi bu nitelemeyi benimsememekle birlikte, en önemli temsilcileri Martin Heidegger, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre, Gabriel Marcel ve Maurice Merleau-Ponty olmuştur. Bununla birlikte belirgin özellikleri daha önce Nietzsche, Kierkegaard ve Husserl gibi filozoflarca ortaya konmuştur.

Varoluşçu düşünceye göre: 1) Varoluş her zaman tek ve bireyseldir. Bu yaklaşımıyla varoluşçuluk bilinç, tin, us ve düşünceye öncelik veren idealizm biçimlerinin karşıtıdır. 2) Varoluş öncelikle varoluş sorununu içinde taşır ve dolayısıyla varlığın anlamının araştırılmasını da içerir. Bu yaklaşımıyla insanı verili, eksiksiz bir gerçeklik olarak gören ve anlaşılabilmesi için parçalarına ayrılması gereken bir birim olarak algılayan nesnelcilik biçimlerinin ve bilimselciliğin karşıtıdır. 3) Varoluş insanın içlerinden herhangi birini seçebileceği bir olanaklar bütünüdür. Bu yaklaşımıyla her türlü belirlenimciliğin karşıtıdır. 4) İnsanın önündeki olanaklar bütünü öteki insanlarla ve nesnelerle ilişkilerinden oluştuğundan varoluş her zaman bir "dünyada var olma"dır. Bir başka deyişle insan her zaman seçimini sınırlayan ve koşullandıran somut tarihsel bir durum içindedir. Bu yönüyle de varoluşçuluk yalnızca tek bir "ben"in varlığını vurgulayan tekbenciliğin ve bilgi nesnelerinin zihnin içeriklerinden ibaret olduğunu vurgulayan epistemolojik idealizmin karşıtıdır.

Bu temeller varoluşçuluğun farklı birkaç yönde gelişmesine olanak verir. Varlığın varoluşu aşan yönünü vurgulaması tanrıcı bir biçim almasına yol açar. Öte yandan kendisini bir sorun olarak ortaya koyan insan varlığının tam bir özgürlük içinde kendi kendini yarattığını ileri sürerek ve Tanrı'nın işlevini yüklenerek tanrıtanımaz bir biçim alabilir. İnsan varlığının sonluluğunu, yani tasarım ve seçim olanaklarının içinde taşıdığı sınırları vurgulayarak bir

tür hümanizm olarak da ortaya çıkabilir.

İnsanın ne olduğu sorunu, "kendini bil" diyen Sokrates'in düşüncesinde de belirgindi. Marcel ve Sartre gibi varoluşçuların görüşlerinde yer alan insanın kendi tinsel iç yapısına dönmesi ve onun yargısına başvurması düşüncesinin bir kaynağı Aziz Augustinus'un öznellik anlayışıydı. Varoluşçuluğun habercilerinden Pascal ise insanın varlık ve hiçlik arasında güvensiz bir durumda bulunduğunu ileri sürmüştü. Son döneminde Hegel'e karşı çıkan Schelling varoluşun usa indirgenemeyeceğini savundu ve onun bu görüşü varoluşçuluğun babası olarak kabul edilen Søren Kierkegaard'ın önemli ölçüde etkiledi. İnsanı kendi tikelliği içinde anlama gereğine işaret eden Wilhelm Dilthey de bilimin yöntemlerinden farklı bir yaklaşım bulmaya yöneldi.

20. yüzyıla özgü biçimiyle varoluşçuluk II. Dünya Savaşı' nın yarattığı maddi ve manevi çöküntünün içinden yeni bir arayış biçimi olarak çıktı. İnsan varlığının büyük bir tehlike içinde olduğunu, insanın istikrarsız bir dünyada yaşamak zorunda bırakıldığını, "dünyaya atılmış" olduğunu vurguladı. Varoluşun olumsuz yönleri olan acı, hüsran, hastalık ve ölüm artık 19. yüzyıl iyimserliğinin tersine insan gerçekliğinin temel özellikleri olarak görülüyordu. Hegelci belirlenimciliğe karşı Kierkegaard varoluşun yorumlanmasında olanaklılığı temel aldı ve varoluşa egemen olan "kaygı"yı insanın kendi gerçekliğiyle hep bir olanaklılık, dolayısıyla hiçlik olarak karşılaşmasının doğurduğu bir tür baş dönmesi gibi kavramının yanı sıra Marx'ın yabancılaşma kavramı ve Nietzsche'nin ortaya attığı *amor fati* (yazgısını sevme) çağdaş varoluşçuluğun gelişmesinde belirleyici oldu.

Bütün çağdaş varoluşçulara göre insanın varoluşu, olanakların sınırları içinde geleceğe dönük bir tasarımdı. Bunlardan Heidegger ve Jaspers kökleri kökleri geçmişte yer alan varoluş olanaklarının geleceğe dönük her türlü tasarımı geçmişe yöneltiğini, dolayısıyla da seçilebilecek olanın zaten seçilmiş olanın

dışına çıkamayacağını ileri sürdüler. Sartre sunulan olanakların sonsuz ve eşit olduğu, herhangi birini seçmenin de bir fark yaratmayacağı görüşündeydi. Merleau-Ponty ve Abbagnano ise varoluş olanaklarını durumun sınırlandırdığını, ama bunların seçimi belirlemedikleri gibi farksız da kalmadıklarını savundular. Bununla birlikte bütün bu düşünürler varoluş tasarımının ya da olanaklar içinden yapılacak seçimin, tehkile, inkar ve sınırlamaları içerdiği konusunda birleştiler. Bu tehlikelerin başında, insanın bir nesneye dönüştürülerek özgün varoluşunu yitirmesi ve kendine yabancılaşması geliyordu. Tanrıcı varoluşçular bu tehlikenin Tanrı'ya iman yoluyla giderilebileceğini savundular. Bazı varoluşçular insanın öteki insanlarla kaçınılmaz ilişkisini kendine yabancılaşma ya da lanetlenme olarak görürken bazıları da kişisel iletişime dayanan bir ilişkinin insanın özgün varoluşunu olumlu etkileyebileceğini savundular.

Varoluşçu düşünürlerin yorumlarında uyguladıkları yöntem, yorumlayan ve yorumlanan, sorgulayan ve sorgulanan, varlık sorunu ile varlığın kendisi arasındaki ilişkinin dolaysızlığını kabul eder. İki terim varoluş içinde hep birbiriyle çakışır, çünkü "Varlık nedir?" sorusunu soran insan bu soruyu kendine sormak ve kendinden yola çıkarak yanıtlamak zorundadır. Bu ortak temele karşın her düşünür varoluşu açıklayabilmek için kendi özgün yöntemini kullanmıştır.

Ontolojik bir arayıştan yola çıkan Heidegger'e göre olgular (fenomen) yalnızca görünüşler değil, kendi içinde varlığın dışa vurumlarıydı. Fenomenoloji varlığın yapısını ortaya çıkarabilirdi; dolayısıyla da çıkış noktası varlık hakkında soru soran varlık, yani insan olan bir ontolojiydi. Psikopatoloji alanında uzmanlaşan Jaspers varoluşun ussal olarak açıklanması yöntemini benimsedi. Varoluşun ussal yollarla insanın kendini anlama çabası olduğunu ileri sürdü. Bu yaklaşım, varoluş ve usun insan varlığının iki uç noktası olduğu varsayımına dayanıyordu. Sartre'a göre genel olarak felsefenin yöntemi varoluşsal psikanalizdi. İnsanın varoluşunu

kapsayan "temel tasarım"ın çözümlendiği varoluşsal psikanaliz de Freudcu psikanalizin tersine, insanın dünyasını üzerine kurduğu ve öteki seçimlerini dayandırdığı "ilk seçim" belirlemeye çalışıyordu. Hıristiyan varoluşçu Marcel için felsefenin yöntemi varlığın gizeminin kabul edilmesine bağlıydı. Varlığın ussal ya da nesnel çözümleme ve tanıtlamalarla keşfedilemeyeceği kabul edilmeli, felsefe insanı vahyin aydınlatıcılığına yöneltmeliydi.

Hümanist varoluşçuluğun temsilcileri Abbagnano ve Merleau-Ponty'e göre ise felsefenin yöntemi, bilinen bütün tekniklerden yararlanarak varoluşu oluşturan yapıların çözümlenmesi ve belirlenmesiydi. Bu yapılar insanı öteki varlıklara bağlayan, dolayısıyla da yalnız insanın değil, öteki varlıkların da oluşumunda yer tutan ilişkileri kapsıyordu.

Varoluşçuluğun etkileri çağdaş kültürün çeşitli alanlarında görüldü. Edebiyatta Franz Kafka *Das Schloss* (1926; *Şato*, 1966) ve *Der Prozess*'te (1925; *Dava*, 1968) insanın varoluşunu, bir türlü ulaşamadığı istikrarlı, güvenli ve parlak bir gerçeklik arayışı olarak betimledi. Çağdaş varoluşçuluğun özgün temaları Sartre'ın oyunlarında ve romanlarında, Simone de Beauvoir'in yapıtlarında ve Albert Camus'nün roman ve oyunlarında, özellikle *L'Homme revolte* (1951; *Başkaldıran İnsan*, 1967) adlı denemesinde işlendi. Camus bu yapıtında "metafizik başkaldırma"yı insanın kendi içinde bulunduğu koşullara ve yaratılışın tümüne karşı bir eylem biçimi olarak tanımladı.

Sanatta varoluşçuluğa koşut gelişmeler gerçeküstücülük, dışavurumculuk ve genel olarak sanat yapıtını insanın dışındaki bir gerçekliğin yansıması olarak değil, insan gerçekliğinin dolaysız ve özgür bir ifadesi olarak gören akımlar biçiminde ortaya çıktı. Psikopatolojide Jaspers derin bir etki bıraktı. İlahiyatta Karl Barth ve izleyicileri varoluşçuluktan esinlenen yaklaşımlar geliştirdiler.

Vital : Dirimlik, hayati
Zugehörigkeit : Ait olma, Uygu

İLYA İZMİR YAYINEVİNDEN ÇIKAN YAYINLAR

FELSEFE DİZİSİ

Ontoloji'de Yeni Yollar ..... *Nicolai Hartmann*
Felsefi İnanç ..... *Karl Jaspers*
George Lukacs ..... *Georg Lichtheim*
Gerçekçilik ve Bilim ..... *Rudolf Steiner*
İnsan Doğası ..... *Wilhelm Keller*
Bilimin Toplum Üzerine Etkileri ..... *Bertrand Russell*
İktidar ..... *Bertrand Russell*
Politik İdealler ..... *Bertrand Russell*
20. Yüzyıl Filozofları ..... *Margot Fleischer*
Prens ..... *Niccolo Machiavelli*
Felsefenin Temel İlkeleri ..... *Georges Politzer*
Böyle Dedi Zerdüşt ..... *Friedrich Nietzsche*
Putların Alacakaranlığı ..... *Friedrich Nietzsche*
Ecce Homo ..... *Friedrich Nietzsche*
Deccal - Hıristiyan Karşıtı ..... *Friedrich Nietzsche*
Nietzsche Wagner'e Karşı - Wagner Olayı -Dionysos, Dithyramben *Friedrich Nietzsche*
Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu ..... *Mustafa Günay*
İnsan Hakları ve Eğitimi ..... *G.Gündoğan - M.Günay*
J. Stuart Mill'in Ahlâk Anlayışı ..... *Sibel Öztürk Güntöre*

PSİKOLOJİ DİZİSİ

Korkuyu Yenmek ..... *Gerd Hennenhofer-Klaus D. Heil*
Özgüven Öğrenilebilir ..... *Peter Lauster*
Yenilgilerle Başarı (Fönix Faktörü) ..... *Karl Slaikeu - Steve Lawhead*
Sevme Sanatı ..... *Eric Fromm*
Yanılsama Zinciri ..... *Eric Fromm*
Kendini Savunan İnsan ..... *Eric Fromm*
Eğitim Üzerine ..... *Bertrand Russell*
Freud, Kadın ve Ahlâk ..... *Eli Sagan*
Rüya Yorumları (3 Cilt) ..... *Güler Korkmaz*
Sevgi ve Cinsellik Üzerine ..... *Sigmund Freud*
Totem ve Tabu ..... *Sigmund Freud*
Rüya Yorumu (2 Cilt) ..... *Sigmund Freud*
İnsan Doğasını Anlamak ..... *Alfred Adler*
Ruhsal Çözümleme ve Bilinçdışı –Bilinçdışının Doğaçlaması ..... *D.H. Lawrence*
Anasoyluluktan Günümüze Kadın ..... *H. Kızılkaya*

MİTOLOJİ – TARİH DİZİSİ

Büyük İskender ..... *Siegfried Lauffer*
Troya Savaşı ..... *Manfred Wöhlcke*
Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür) ..... *Eva Cancik-Kirchbaum*
İnka, Maya ve Aztekler'de Semboller ..... *Heike Owusu*
Antik Mitolojide Kim Kimdir ..... *Gerhard Fink*
Klasik Yunan Mitolojisinin En Güzel Efsaneleri (2 Cilt) ..... *Gustav Schwab*
Xanthipe–Sokrates'in Karısı ..... *Michael Weithmann*
Cermen Tanrı ve Kahramanlarının Efsaneleri (2 Cilt) ..... *Reiner Tetzner*
Firavun Keops ve Büyücü ..... *Karlheinz Schüssler*
Odysseia ..... *Manfred Wöhlcke*
Cennette Kim Kimdir ..... *Ditte - Giovanni Bandini*
Japon Mitolojisi ..... *Nelly Naumann*
Hannibal (3 Cilt) ..... *Klemens Peterhoff*

KLASİK ROMANLAR DİZİSİ

Ana ..... *Maksim Gorki*
Çocukluğum ..... *Maksim Gorki*
Ekmeğimi Kazanırken ..... *Maksim Gorki*
Benim Üniversitelerim ..... *Maksim Gorki*
Vadideki Zambak ..... *Honoré de Balzac*
Yeraltından Notlar ..... *Fyodor Dostoyevski*
İnsancıklar ..... *Fyodor Dostoyevski*
Kumarbaz ..... *Fyodor Dostoyevski*
Suç ve Ceza (2 Cilt) ..... *Fyodor Dostoyevski*
Budala (2 Cilt) ..... *Fyodor Dostoyevski*
Madam Bovary ..... *Gustave Flaubert*
Vahşetin Çağrısı ..... *Jack London*
Deniz Kurdu ..... *Jack London*
Meksikalı ..... *Jack London*
Uçurum İnsanları ..... *Jack London*
Demir Ökçe ..... *Jack London*
Martin Eden ..... *Jack London*
Adem'den Önce ..... *Jack London*
Dava ..... *Franz Kafka*
Dönüşüm ..... *Franz Kafka*
Aşk ve Gurur ..... *Jane Austen*
Emma ..... *Jane Austen*
Zor Yıllar ..... *Charles Dickens*
İki Şehrin Hikâyesi ..... *Charles Dickens*
Jane Eyre (2 Cilt) ..... *Charlotte Bronte*
Kırmızı ve Siyah ..... *Stendhal*
Carmen ..... *Prosper Meriméé*
Kırmızı Zambak ..... *Anatole France*
Önce ..... *Turgenyev*
Germinal (2 Cilt) ..... *Emile Zola*
Nana (2 Cilt) ..... *Emile Zola*
Bir Aşk Sayfası ..... *Emile Zola*
Toprak (2 Cilt) ..... *Emile Zola*
Meyhane(2 Cilt) ..... *Emile Zola*
Kamelyalı Kadın ..... *Alexandre Dumas*
Kafka İle Söyleşiler ..... *Gustav Janouch*

TÜRK KLASİKLERİ DİZİSİ

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat ..... *Şemsettin Sami*
Sergüzeşt (Macera) ..... *Sami Paşazade Sezai*
İntibah (Uyanış) ..... *Namık Kemal*
Cezmi ..... *Namık Kemal*
Vatan Yahut Silistre - Kara Bela ..... *Namık Kemal*
Gülnihal ..... *Namık Kemal*
Karabibik - Zehra ..... *Nabizade Nazım*
Eylül ..... *Mehmet Rauf*
Genç Kız Kalbi ..... *Mehmet Rauf*
Define - Kan Damlası ..... *Mehmet Rauf*
Felatun Bey ve Rakım Efendi ..... *Ahmet Mithat*
Hasan Mellah ..... *Ahmet Mithat*
Hüseyin Fellah ..... *Ahmet Mithat*
Turfanda mı Yoksa Turfa mı ..... *Mehmet Murat*
Seçme Hikâyeler (2 Cilt) ..... *Ömer Seyfettin*
Araba Sevdası ..... *Recaizade Mahmut Ekrem*

İLYA

ontolojide yeni yollar

NICOLAI HARTMANN

Nicolai Hartmann (1882-1950), Alman düşünürü... Agnostik (bilinemezci), usaaykırıcı (irrasyonalist) ve düşünceci (idealist)dir. Marburg ve Berlin Üniversitelerinde profesördü. Kendine özgü ve Husserl'in olaybilimine (fenomonoloji) dayanan bir varlıkbilim (ontoloji) geliştirmiştir.

Hartmann'a göre insan dünyada tek başına değildir, varlık ilişkilerinin oluşturduğu bir sistem içindedir. Bu sistem insana özgü de değildir, insanın bulunmadığı yerde de vardır. İnsanın da bir parçası olduğu dünya, varlık ilişkileriyle kurulmuştur. İnsan kendini bu ilişkilerden soyutlarsa içinde bulunduğu dünyayı kavrayamaz. Varlık ilişkilerini tanımadan ne tarihin oluşumunu, ne de yaşamın toplumsal biçimleri anlaşılabilir. Bu ilişkiler bilinmedikçe insanın ruhi yapısı da anlaşılamaz. Bunun içindir ki, bir felsefi temel bilim aramak zamanımızda bir ihtiyaç olmuştur. İşte bu temel bilim, varlıkbilimdir.

Başlıcı yapıtlarından birkaçı: Zur Grundlegung der Ontologie (Varlıkbiliminin Temelleri – 1935), Möglichkeit und Wirklichkeit (Olabilirlik ve Gerçek – 1938), Der Aufbau der realen Welt (Gerçek Dünyanın Kuruluşu – 1940), Philosophie der Natur (Doğa Felsefesi – 1950), Aesthetik (Estetik – 1953).

ISBN 975-6249-17-X
9 789756 249178

www.ilyayayinevi.com.tr